

DELIKTOLOGY

Monograph
under the general editorship of
I. Kopotun, S. Petkov

VOLUME IV

Kunovice, 2021

Recommended for publication:

by the Academic Council at Akademie HUSPOL

Reviewers:

Doc. PhDr. *Félix Černoch*, Csc.

Doctor of Law, professor *O. G. Kolb*

Deliktology: Monograph. Under the general editorship of I. Kopotun, S. Petkov, P. Polián. Kunovice: Akademie HUSPOL : 2021, V. 4. 264 p.

Деліктологія: Монографія. Під загальною редакцією І. М. Копотуна, С. В. Петкова, Р. Поліан. Куновіце: Академія ГУСПОЛ : 2021, Т. 4. 264 с.

ISBN 978-80-907587-1-1

V různých zemích je řada otázek souvisejících s právní odpovědností za pochybení řešena odlišně. Stejný akt mohou v různých zemích posuzovat různé orgány v odlišném procesním pořadí. I jurisdikce spadá do různých vládních složek: výkonná nebo soudní. Provádění dokumentů, postupů atd. Se také liší.

Tato kolektivní monografie je věnována studiu otázek souvisejících s právní odpovědností za spáchání trestných činů. Studie je určena širokému okruhu čtenářů, kteří se zajímají o delikventní vědu - delikty: soudci, právníci, státní zástupci, právníci, studenti a kadeti právnických fakult.

Text jednotlivých částí monografie je uveden v autorském vydání.

Monografie „Deliktologie“ byla vydána za pomoci nevládní organizace „Evropský institut postgraduálního vzdělávání“ (Kyjev, Ukrajina).

ISBN 978-80-907587-1-1

© Akademie HUSPOL, 2021

© I. Kopotun, 2021

© S. Petkov, 2021

Authors:

I. KOPOTUN	Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine	Section I
V. BESCHASTNYY	Doctor of Law	
Y. STRELTSOVA	Doctor of Law, Associate Professor, Honoured Worker of Education of Ukraine	Section II
Y. STRELTSOV	Doctor of Law, Doctor of Theology, Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine	
E. KUZMIN	Candidate of Law, Associate Professor	
A. KOLB	Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine	Section III
A. FEDONYUK	Candidate of physical and mathematical sciences, Associate professor	
A. PIROZHIK		
R. KOLB	Graduate student	
L. DUCHIMINSKA		
O. SCHERBANYUK	Doctor of Law, Professor	Section IV
L. OSTAFIICHUK	Candidate of Law, Assistant Professor	
V. SHABLYSTYI	Doctor of Law, Professor	Section V
V. PRYMACHENKO	Candidate of Law, Associate Professor	
V. BEREZNYAK	Candidate of Law, Senior Research Fellow	
A. KRYZHANOVSKYI	Doctor of Law, Professor	Section VI
O. SIERYKH	Candidate of Law, Associate Professor	

I. SVOBODA	Assoc. Prof. JUDr. PhDr., Ph.D.	Section VII
V. LEN	Candidate of Law, Associate Professor	Section VIII
N. KARMANOVA I. DOVBAN	Candidate of political science Candidate of Law	Section IX
M. RUDYK	Candidate of Law	Section X
A. POPLAVSKA	Graduate student	Section XI

Колектив авторів:

І. М. КОПОТУН	доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	Розділ І
В. М. БЕСЧАСТНИЙ	доктор юридичних наук	
Є. Д. СТРЕЛЬЦОВА	доктор юридичних наук, доцент Заслужений працівник освіти України	Розділ ІІ
Є. Л. СТРЕЛЬЦОВ	доктор юридичних наук, доктор теології, професор, Заслужений діяч науки і техніки України	
Е. Е. КУЗЬМІН	кандидат юридичних наук, доцент	
О. Г. КОЛБ	доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	Розділ ІІІ
А. А. ФЕДОНЮК	кандидат фізико-математич- них наук, доцент	
О. В. ПИРОЖИК Р. О. КОЛБ Л. М. ДУЧИМІНСЬКА	аспірант	
О. В. ЩЕРБАНЮК	доктор юридичних наук, професор	Розділ ІV
Л. А. ОСТАФІЙЧУК	кандидат юридичних наук, доцент	
В. В. ШАБЛИСТИЙ	доктор юридичних наук, професор	Розділ V
В. Ф. ПРИМАЧЕНКО	кандидат юридичних наук, доцент	
В. С. БЕРЕЗНЯК	кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	

А.Ф. КРИЖАНОВСЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України	Розділ VI
О. В. СЕРИХ	кандидат юридичних наук, доцент	
I. SVOBODA	Assoc. Prof. JUDr. PhDr., Ph.D.	Розділ VII
В. В. ЛЕНЬ	кандидат юридичних наук, доцент	Розділ VIII
Н. І. КАРМАНОВА	кандидат політичних наук	Розділ IX
І. М. ДОВБАНЬ	кандидат юридичних наук	
М. М. РУДИК	кандидат юридичних наук	Розділ X
А. В. ПОПЛАВСЬКА	аспірант	Розділ XI

Вступ

Делікт (від лат. *delictum* – правопорушення, провина, проступок) – протиправна поведінка, правопорушення, тобто незаконна дія, проступок або злочин, іншими словами вчинення дії, що суперечить закону і завдає шкоди суспільству, державі або особі. Таке правопорушення є підставою для притягнення правопорушника до юридичної відповідальності – відповідальності, передбаченої законом.

Деліктологія (теорія відповідальності, *delictology*) – наука про правопорушення (делікт), складова частина загальної теорії права (закарбовані в аксіомах практичні надбання). На відміну від кримінального права, адміністративного права та дисциплінарного права, які досліджують види правопорушень під власним кутом зору, деліктологія вивчає явище «правопорушення» в цілому. Дослідження правопорушення як соціально-правового явища та пов'язаних із ним правовідносин і є предметом деліктології.

У римському праві під деліктом (правопорушенням) малося на увазі заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони. Наслідком учинення делікту була відповідальність, що наставляла за наявності таких умов: дієздатність правопорушника, вина, здійснення правопорушення.

Деліктні зобов'язання відомі ще як позадоговірні. Тобто, протиправні дії, які призводять до юридичних наслідків і які не пов'язані з порушенням договору (контракту). Особа, яка несе (здатна нести) вчиняти дії, що мають юридичні наслідки (правочини) – дієздатна особа. Особа, яка несе відповідальність за свої протиправні дії (правопорушення) – деліктоздатна особа. Того, хто заподіює шкоду, називають делінквентом. Того, кому шкоду заподіяно, – потерпілим. Деліктоздатна особа – особа, яка може нести відповідальність за протиправну поведінку, яка виражається у скоєнні проступків, або злочинів.

Всебічне дослідження проблемних питань деліктології – основа створення ефективного і справедливого законодавства.

доктор юридичних наук,
професор,
Заслужений юрист
України

доктор юридичних наук,
професор

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

I. М. Копотун

С. В. Пстков

Mgr. Pavel Polján

Úvod

Tort (od lat. Delictum - trestný čin, provinění, pochybení) - protiprávní jednání, trestný čin, protiprávní jednání, protiprávní jednání nebo trestný čin, tj. Spáchání činu, který je v rozporu se zákonem a poškozuje společnost, stát nebo osobu. Takový čin je základem pro to, aby pachatel byl způsoben právní odpovědností - zákonem stanovenou odpovědnost.

Deliktologie (teorie odpovědnosti, deliktologie) - věda o přestupku (deliktu), nedílná součást obecné teorie práva (fixovaná v axiómech dosažení praxe). Na rozdíl od trestního práva, správního práva a disciplinárního práva, které vyšetřují druhy trestných činů z vlastního pohledu, tortologie komplexně studuje fenomén „trestného činu“. Vyšetřování trestného činu jako socio-právního jevu a souvisejících právních vztahů je předmětem tortologie.

Podle římského práva se deliktem (přestupkem) rozumělo poškození jiné osoby, jeho rodiny nebo majetku, porušení právního řádu nebo zákazu. Důsledkem deliktu byla odpovědnost, která nastala, když byly splněny následující podmínky: způsobilost pachatele, vina, spáchání trestného činu.

Závazky z deliktu jsou také známé jako mimosmluvní. To znamená protiprávní jednání, které má právní důsledky, ale nesouvisí s porušením smlouvy (smlouvy). Osoba nesoucí (schopná vykonávat) k provádění úkonů, které mají právní důsledky (transakce), je způsobilá osoba. Osoba, která nese (je schopna nést) právní odpovědnost za své protiprávní činy (trestné činy), je mučitelná osoba. Ten, kdo škodí, se nazývá delikvent. Ten, komu byla škoda způsobena - obětí. Mučitelná osoba je osoba, která může být odpovědná za protiprávní jednání, které je vyjádřeno na základě pochybení nebo trestného činu.

Komplexní studie o otázkách deliktu je základem pro vytvoření účinné a spravedlivé legislativy.

Doktor práv, profesor,
Ctěný právník Ukrajiny

Doktor práv, profesor

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

I. N. Kopotun

S. V. Petkov

Mgr. Pavel Políán

Introduction

Tort (from lat. Delictum - offense, guilt, misconduct) - unlawful behavior, offense, unlawful act, misconduct or crime, that is, the commission of an act that is contrary to law and harms society, the state or a person. Such an act is the basis for bringing the offender to legal liability - liability provided by law.

Delictology (theory of responsibility, delictology) - the science of the offense (tort), an integral part of the general theory of law (fixed in the axioms of the achievement of practice). In contrast to criminal law, administrative law and disciplinary law, which investigate types of offenses from their own point of view, tortology studies the phenomenon of "offense" comprehensively. Investigation of an offense as a socio-legal phenomenon and related legal relations is the subject of tortology.

In Roman law, a tort (offense) was understood to mean harm to another person, his family or property, violation of a legal order or prohibition. The consequence of the tort was the responsibility that occurred when the following conditions were present: the capacity of the offender, guilt, the commission of an offense.

Tort obligations are also known as non-contractual. That is, unlawful actions that lead to legal consequences but not related to violation of the contract (contract). A person carrying (capable of carrying) to perform actions having legal consequences (transactions) is a competent person. A person bearing (capable of bearing) legal responsibility for his unlawful actions (offenses) is a tortable person. One who does harm is called delinquent. The one to whom the harm was done - to the victims. A tortable person is one who can be held responsible for unlawful behavior, which is expressed in the commission of misconduct, or crime.

A comprehensive study of tort issues is the basis for creating effective and fair legislation.

Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of
Ukraine

Doktor práv, profesor

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

I. N. Kopotun

S. V. Petkov

Mgr. Pavel Polján

Введение

Деликт (от лат. Delictum – правонарушение, вина, проступок) – противоправное поведение, правонарушение, незаконное действие, проступок или преступление, то есть совершение действия, которое противоречит закону и наносит вред обществу, государству или лицу. Такое деяние является основанием для привлечения правонарушителя к юридической ответственности – ответственности, предусмотренной законом.

Деликтология (теория ответственности, delictology) – наука о правонарушении (деликте), составная часть общей теории права (зафиксированные в аксиомах достижения практики). В отличие от уголовного права, административного права и дисциплинарного права, которые исследуют виды правонарушений под собственным углом зрения, деликтология изучает явление «правонарушение» комплексно. Исследование правонарушения, как социально-правового явления и связанных с ним правоотношений - предмет деликтологии.

В римском праве под деликтом (правонарушением) понималось причинение вреда другому лицу, его семье или имуществу, нарушение правового предписания или запрета. Следствием совершения деликта была ответственность, которая наступала при наличии следующих условий: дееспособность правонарушителя, вина, совершение правонарушения.

Деликтные обязательства известны еще как внедоговорные. То есть, противоправные действия, которые приводят к юридическим последствиям но не связанные с нарушением договора (контракта). Лицо, несущее (способное нести) совершать действия, имеющие юридические последствия (сделки) – дееспособное лицо. Лицо, несущее (способное нести) юридическую ответственность за свои противоправные действия (правонарушения) – деликтоспособное лицо. Того, кто причиняет вред, называют делинквентом. Того, кому вред причинен – потерпевшим. Деликтоспособное лицо – тот кто может нести ответственность за противоправное поведение, которое выражается в совершении проступков, или преступлений.

Всестороннее исследование вопросов деликтологии - основа создания эффективного и справедливого законодательства.

доктор юридических
наук, профессор,
Заслуженный юрист
Украины

доктор юридических
наук, профессор

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

И. Н. Копотун

С. В. Петков

Mgr. Pavel Polían

РОЗДІЛ І Кримінально-правова характеристика злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях

КОПОТУН Ігор Миколайович

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка)

<https://orcid.org/0000-0002-2947-8599>

БЕСЧАСТНИЙ Віктор Миколайович

доктор юридичних наук

керівник Секретаріату

Конституційного Суду України

<https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>

1.1.Кримінально-правова характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. 115, 348 КК України)

1.2.Кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя (ст. 391, 392, 393 КК України)

1.3.Кримінально-правова характеристика інших злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (ст. 294, 147, 349 КК України).

Criminal and legal characteristics of crimes leading to emergencies in prison colonies

Doctor of Law, Professor I. M. Kopotun

Honoured Lawyer of Ukraine,

Vice-rector for International Relations, Akademie HUSPOL (Czech Republic)

Doctor of Law V. M. Beschastnyy

Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine

Уголовно-правовая характеристика преступлений, которые приводят к чрезвычайным ситуациям в исправительных колониях

Доктор юридических наук, профессор И. Н. Копотун

Заслуженный юрист Украины,

проректор с международных связей Академии ГУСПОЛ

Доктор юридических наук В. Н. Бесчастный

руководитель Секретариата Конституционного Суда Украины

Ключові слова: «життя», «особа», надзвичайна ситуація, пенітенціарний рецидив, вбивство, непокора, втеча, масові заворушення.

Keywords: «life», «person», emergency, penitentiary recidivism, murder, disobedience, running away, riots.

Ключевые слова: «Жизнь», «личность», чрезвычайная ситуация, пенитенциарный рецидив, убийство, неподчинение, бегство, массовые беспорядки.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано, що до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях призводять не всі злочини проти життя та здоров'я особи. Більшість із них не призводять до виникнення надзвичайної ситуації у виправній колонії і розглядають як вияви пенитенциарного рецидиву. Вони не розглядаються як надзвичайні події кримінально-правового характеру. Доведено, що надзвичайною ситуацією у кримінально-правовому значенні слід вважати обстановку вчинення злочинів, коли зусиллями засуджених створена атмосфера беззаконня і свавілля, а адміністрація виправної колонії втрачає, або вже втратила, важелі забезпечення законного та керованого функціонування установи. Встановлено, що проведення засудженими неузгоджених з адміністрацією виправної колонії сходок, зборів, мітингів є початковим етапом організованої протидії адміністрації установи. Зазначено, що обстановка вчинення злочину у виправній колонії, що полягає у надзвичайній ситуації, значно підвищує ступінь тяжкості цього злочину.

SUMMARY

This section analyzes that not all crimes against life and health of individuals lead to emergencies in prison colonies. Most of them do not lead to an emergency situation in a prison colony and are considered as manifestations of penitentiary recidivism. They are not considered as extraordinary events of criminal law nature. It is proved that an emergency situation in the criminal law sense should be considered a crime scene, when the efforts of convicts created an atmosphere of lawlessness and arbitrariness, and the administration of the prison colony loses, or has lost, the levers to ensure the lawful and managed functioning of the institution. It was established that the holding of meetings, gatherings, and rallies by the convicts, which were not coordinated with the administration of the prison colony, was the initial stage of the organized counteraction of the administration of the institution. It is noted that the situation of committing a crime in a prison colony, which consists in an emergency situation, significantly increases the severity of this crime.

АННОТАЦИЯ

В разделе проанализировано, что к чрезвычайным ситуациям в исправительных колониях приводят не все преступления против жизни и здоровья человека. Большинство из них не приводят к возникновению чрезвычайной ситуаций в исправительной колонии и рассматривают как проявления пенитенциарного рецидива. Они не рассматриваются как чрезвычайные события уголовно-правового характера. Доказано, что чрезвычайной ситуацией в уголовно-правовом смысле следует считать обстановку совершения преступлений, когда усилиями осужденных создана атмосфера беззакония и произвола, а администрация исправительной колонии теряет, или уже потеряла, рычаги обеспечения законного и управляемого функционирования

учреждения. Установлено, что проведение осужденными несогласованных с администрацией исправительной колонии сходок, собраний, митингов начальный этап организованного противодействия администрации учреждения. Отмечено, что обстановка совершения преступления в исправительной колонии, которая состоит в чрезвычайной ситуации, значительно повышает степень тяжести этого преступления.

1.1. Кримінально-правова характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. 115, 348 КК України)

Відповідно до ст. 3 і 27 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини¹.

Основним безпосереднім об'єктом цих злочинів визнаються суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я особи. У концепції нашого дослідження ці відносини завжди зумовлені відносинами відправлення правосуддя й розглядаються як єдиний комплекс кримінально-правового захисту.

У кримінально-правовому значенні поняття «життя» визначається як біосоціальний процес існування людини, який триває у часі, має свій початок та свій кінець. Початком життя прийнято вважати такий етап фізіологічних пологів, коли новонароджений здатний до самостійного існування. Посягання на людський організм, який ще не відокремлений від тіла матері, не здатний до самостійного існування, не може кваліфікуватися як убивство. Моментом закінчення життя визнається настання біологічної смерті – безповоротні зміни в організмі потерпілого, після яких життя не поновлюється. Ці зміни перш за все виявляються в розпаді клітин головного мозку, який починається приблизно через 5–8 хвилин після припинення роботи серця і зупинки дихання. Здоров'я розуміють як фактично існуючий на момент заподіяння шкоди стан організму певної особи.

Щодо кримінально-правового розуміння поняття «особа», то воно достатньо повно сформульовано кримінально-правовою наукою. У цьому аспекті «особою в кримінально-правовому значенні слід розуміти людину (homo sapiens): громадянина України, громадянина іноземної держави, особу без громадянства, яка є біосоціальною істотою, індивідом і членом суспільства, сутність котрого полягає в сукупності суспільних відносин, який перебуває під захистом закону про кримінальну відповідальність України, життя і здоров'ю

¹ Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

якого злочин завдає шкоди чи безпосередньо загрожує заподіянням шкоди»¹. Закон про кримінальну відповідальність бере під свій захист життя і здоров'я будь-якої людини незалежно від її громадянства, стану здоров'я, віку, становища, яке вона посідає в суспільстві, етичних якостей, моралі, поведінки тощо.

Убивство є найтяжчим злочином проти особи. Суспільна небезпека вбивства полягає в тому, що заподіянням смерті іншій людині грубо ігнорується її природне, а тому невід'ємне право на одне з найкращих благ – на життя. Унаслідок вбивства життя втрачається безповоротно, що унеможлиблює відшкодування заподіяної потерпілому шкоди або компенсування її якимось замінником.

До надзвичайних ситуацій у виправних колоніях призводять не всі злочини проти життя та здоров'я особи. Більшість із них (учинені у бійці, на побутовому рівні, з помсти, під час вилученого власного майна з чужого володіння, з ревностів тощо) не призводять до виникнення надзвичайної ситуації у виправній колонії і розглядають як вияви пенітенціарного рецидиву. Вони не розглядаються як надзвичайні події кримінально-правового характеру. І лише ті з них, які призвели або могли реально призвести до ускладнення оперативної установки до рівня екстремальної ситуації, тим більше до надзвичайної ситуації, цікавлять нас у плані нашого наукового дослідження.

Водночас тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи, які учиняються у виправних колоніях в обстановці надзвичайних ситуацій, мають значно більший рівень суспільної небезпеки порівняно з такими же злочинами, вчиненими в інших місцях за відсутності обстановки надзвичайної ситуації. Тому цей чинник має бути враховано законодавцем під час установлення кримінальної відповідальності за ці вкрай небезпечні злочинні вияви і братися до уваги судами при відправленні правосуддя.

Важливе значення при цьому належить стану кваліфікації таких злочинів органами дізнання та досудового слідства. Наукові рекомендації щодо вирішення цих питань можуть стати у нагоді практичним працівникам.

Настання смерті людини як наслідок суспільно небезпечного діяння притаманне не лише злочинам розділу II Особливої частини КК України, для яких життя людини є родовим і основним безпосереднім об'єктом злочину. Для деяких злочинів «життя» виступає додатковим і факультативним об'єктами, а основним безпосереднім і родовим об'єктами визнаються інші суспільні відносини. Наприклад, для посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) життя вважається додатковим об'єктом, а авторитет органів державної влади – основним безпосереднім. Для бандитизму

¹ Останін В. О. Потерпілий від злочину, передбаченого статтею 136 КК України : кримінально-правовий аналіз. Юрид. часопис Нац акад. внутр. справ. 2011. № 1. С. 71.

(ст. 257 КК України) родовим і основним безпосереднім об'єктами є громадська безпека, а життя – факультативним безпосереднім. Правильне встановлення виду об'єкта злочину гарантує його правильну кваліфікацію.

За загальним правилом кваліфікації злочинів вітчизняної кримінально-правової школи, при кваліфікації багатооб'єктних злочинів посягання на додатковий безпосередній об'єкт охоплюється діянням, що завдає шкоди основному безпосередньому об'єкту і самостійної кваліфікації не потребує. Посягання на факультативний безпосередній об'єкт потребує сукупної кваліфікації з діянням, спрямованим на основний безпосередній об'єкт. Ці сталі правила кваліфікації сформувалися за часів чинності КК 1960 р., який порівняно з чинним, на нашу думку, був більш вираженим і прорахованим.

Посягання на життя може бути вчинено і шляхом дії, і шляхом бездіяльності. Дія є активною формою діяльності і виявляється виді безпосереднього фізичного впливу на організм людини (нанесення ударів, вогнепальних ушкоджень у життєво важливі органи, скидання з висоти, асфіксія, отруєння, зараження тощо), психічного впливу (провокація раптового і сильного афекту у хворої на серце людини, гіпнотичне навіювання, залякування з примушенням до самогубства тощо), використання деяких чинників зовнішнього середовища та речей (дія високої чи низької температури, електроструму, отрути, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів та ін.).

У тому разі, коли потерпілий був співробітником виправної колонії (працівник правоохоронного органу) має місце так званий формально-матеріальний склад. Тому момент закінчення злочину, передбаченого ст. 348 КК України, пов'язують не лише з настанням смерті, а й із замахом на вбивство.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вбивства є також причинний зв'язок між діянням і наслідком – настанням смерті потерпілого.

Причинний зв'язок у кримінальному праві розуміють як такий об'єктивний зв'язок між суспільно небезпечним діянням (причиною) та наслідками, за яким діяння є безпосередньою причиною наслідків. При цьому причина (діяння) неминуче з внутрішньою необхідністю породжує наслідок¹.

Із цього приводу вищою судовою інстанцією сформульовано чітку позицію, викладену в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про

¹ Ярмиш Н. М. Причинний зв'язок співучасті у вчиненні злочину. Вісник Львів. ін-ту внутр. справ. 2003. Вип. 1. С. 253 ; Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : моногр. Х. : «Право», 2003. С. 39.

судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 (Постанова)¹.

У абз. 2 п. 22 Постанови зазначено, що «якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має». Для встановлення причин смерті Верховний Суд зобов'язує залучати спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями в галузі медицини шляхом призначення судово-медичних експертиз (п. 27 Постанови).

Тобто проміжок часу, що минув між посяганням на життя і настанням смерті потерпілого, принципового значення не має, а головним є встановлення причини смерті й зумовленість смерті цією причиною. Інакше кажучи, у зв'язку діяння - наслідок визначальним є не час, а категорія невідворотності або неминучості останніх як результату цього діяння.

Безпосередність причинного зв'язку в контексті кримінально-правового значення має вирішальне значення для встановлення об'єктивної сторони злочину. Випадковий причинний зв'язок не є ознакою об'єктивної сторони, а навпаки вказує на її відсутність.

Тому не можна погодитись із вченими, які ігнорують ці положення. Так, автори одного з коментарів стверджують, що «не є обов'язковим безпосередній характер причинного зв'язку між діянням і наслідком. На настання смерті, крім діяння винної особи, можуть впливати й інші чинники, у тому числі дії третіх осіб чи поведінка самого потерпілого»².

Дотримання таких поглядів може призвести до помилкової кваліфікації, оскільки для визнання діяння вбивством неодмінною умовою є незаперечне встановлення неминучості смерті від дій винного, а «дії третіх осіб чи поведінка самого потерпілого» можуть виконувати лише факультативну роль та опосередковано впливати на прискорення чи уповільнення настання наслідку. Не слід плутати безпосередність причинного зв'язку в юридичному тлумаченні вбивства й опосередкованість інших чинників, що супроводжували розвиток безпосереднього причинного зв'язку.

Для досліджуваної категорії злочинів, окрім діяння, суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є також обстановка і місце вчинення злочину. Саме ці дві ознаки об'єктивної сторони надають вбивствам, що вчиняються у виправних колоніях в обстановці надзвичайних ситуацій, значно більшого рівня суспільної небезпеки порівняно з подібними діяннями за відсутності цих обставин.

¹ Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. К. : Центр учбової л-ри, 2012. С. 228.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. К., 1997. С. 331.

Місцем учинення злочину визнається певна територія, на якій учиняється злочин. Особливістю злочинів, що вчиняються в обстановці надзвичайних ситуацій є те, що вони вчиняються у виправних колоніях. Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяють на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Окрім території виправних колоній, місцем учинення досліджуваної категорії злочинів можуть бути спецвагони під час транспортування засуджених, а також територія, прилегла до виправних колоній, у разі їх облоги і спробі зовнішнього проникнення на їх територію.

Специфіка діяльності та режиму різних установ виконання покарань впливає на визначення місця вчинення певних злочинів категорії, що досліджується. Наприклад, злісна непокора (ст. 391 КК України) не може вчинятися в арештних домах, виправних центрах та виховних колоніях, оскільки кримінально-виконавчим законодавством у цих установах не передбачено накладення стягнення в виді переведення до ПКТ (одиначної камери) або на більш суворий режим відбування покарання. Так само втеча з місця позбавлення волі (ст. 393 КК України) не може бути вчинена на території виправного центра.

Водночас убивство може бути вчинено на будь-якій території, відведеній виправній колонії. Тобто у співвідношенні місця вчинення злочину та обстановки, в контексті встановлення суб'єкта злочину, визначальне місце належить обстановці вчинення злочину.

Суб'єктом умисного вбивства у установі виконання покарань може бути фізична осудна особа, якій виповнилось 14 років та яка відбуває покарання за раніше вчинений злочин в певній установі. Це може бути як рецидив, так і не передбачене законодавством сполучення необережних та умисних злочинів.

Співучасником злочину може бути й інша особа (наприклад, замовник із числа осіб, які перебувають на волі, замовив убивство засудженого). У такому випадку його дії мають кваліфікуватися як вбивство з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України як організатора вбивства чи підбурювача. У разі поширення надзвичайної ситуації на територію, прилеглу до виправної колонії, й участі в ній осіб не з числа засуджених, суб'єктом вбивства може бути будь-яка особа, яка вчинила вбивство в обстановці надзвичайної ситуації.

Як учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), умисне вбивство кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї

особи, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною (п. 9 Постанови).

Значну увагу вища судова інстанція приділила у своїй Постанові питанням кваліфікації вбивств у сукупності з іншими злочинами. Так, у разі «умисного вбивства або замаху на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця дії винного кваліфікуються за ст. 348 КК України. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті», тобто за сукупністю ст. 348 та ч. 2 ст. 115 КК України відповідного пункту» (абз. 5 п. 12 Постанови).

Якщо ж винний, бажаючи вбити особу, яка виконує свій службовий або громадський обов'язок, помилково позбавив життя іншу людину, яка такого обов'язку не виконувала, його дії треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 15 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України як замах на кваліфіковане вбивство та за ч. 1 ст. 115 КК України, якщо не було інших обтяжуючих обставин.

Відповідальність за умисне вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України) настає за умови, що потерпілий був заручником (тобто особою, яка була захоплена чи трималася з метою спонукати її родичів, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала.

Дії кваліфікуються як умисне вбивство заручника незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення злочину, передбаченого ст. 147 КК України. Разом із тим мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із таким злочином (це можуть бути бажання спонукати зазначених у ст. 147 КК України осіб, установу, підприємство, організацію до вчинення чи утримання від учинення певних дій, помста за невиконання висунутих вимог, прагнення приховати захоплення чи тримання заручника або інший злочин, учинений під час їх здійснення, та ін.).

Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 147 КК України, і умисно вбила заручника, мають кваліфікуватися за ч. 2 цієї статті за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України (п. 7 Постанови). Ці положення Постанови повною мірою стосуються і випадків вбивства представника влади, захопленого як заручника у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 349 КК України.

Якщо вбитий заручник був працівником правоохоронного органу, або іншою особою, зазначеною у диспозиції ст. 348 КК, то дії винного слід

кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 348, 349 КК, а якщо вбивство було вчинене ще і за наявності обтяжуючих ознак, то до сукупної кваліфікації треба додавати ч. 2 ст. 115 КК України відповідного пункту. Дії особи, яка викрала людину, а потім умисно вбила позбавлену свободи особу кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 146 та п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України.

У разі вчинення особою, яка скоїла вбивство з хуліганських мотивів, ще й інших хуліганських дій, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, учинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК України (абз. 3 п. 11 Постанови). Хуліганство й наступне вбивство особи, яка припиняла ці дії, належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України (абз. 4 п. 12 Постанови).

Умисне позбавлення життя двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим під час позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України.

Наявність розриву в часі під час реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України не має (п. 5 Постанови). Учиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України) умисне вбивство вважається тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь кілька осіб (дві й більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання (п. 16 Постанови).

Умисне вбивство, учинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), – це умисне позбавлення життя потерпілого, вчинене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх. У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється для одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за п. 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК України (п. 15 Постанови).

У випадку умисного вбивства під час учинення злочинів, у яких кваліфікуючою чи особливо кваліфікуючою ознакою є загибель людей (наприклад, ч. 3 ст. 110, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 194, ч. 3 ст. 258, ч. 2 ст. 294, ч. 2 ст. 347 КК України тощо), дії винного слід кваліфікувати сукупно за ч. 1 або 2

ст. 115 та за ст. КК України, яка передбачає відповідальність за злочин, де кваліфікуючою ознакою є загибель людей.

У разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу, вимагання, незаконного заволодіння транспортним засобом дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України і статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 289 КК України) (абз. 2 п. 10 Постанови).

З погляду на проблему кримінально-правового оцінювання вчинення умисних убивств у виправних колоніях в обстановці надзвичайних ситуацій було б цікавим звернути увагу на наукову дискусію з приводу посилення відповідальності за посягання на життя засуджених.

Деякі науковці вважають, що життя і здоров'я засуджених потребує більш ретельного кримінально-правового захисту ніж той, що існує зараз. Підвищена, порівняно з рештою громадян, «беззахисність» засуджених дала підстави деяким ученим запропонувати ввести підвищену відповідальність за вчинення злочинів як щодо осіб, які відбувають покарання, так і винними у вчиненні таких злочинів. Науковці вважають необхідним визнавати вчиненням при обтяжуючих обставинах вбивство особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, іншої людини, включаючи засудженого; умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, катування, насильницькі дії сексуального характеру, тілесних ушкоджень¹.

Із приводу посилення кримінальної відповідальності щодо осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, ураховуючи підвищену небезпечність особи винного, місця та обстановки вчинення злочину, можна погодитися з висловленими вище думками вчених. Але робити це з урахуванням особи потерпілого (в нашому випадку – засудженого), на наше бачення, недоцільно.

Убивство засудженого, що полягає у протиправному винному заподіянні смерті іншій людині, відбувається у виправній колонії, у якій усе життя засуджених підпорядковане суворо регламентованому розпорядку і триває під наглядом адміністрації, покликаній забезпечувати в числі інших завдань і безпеку ввірених їй осіб (як засуджених, так і персоналу). Незабезпечення безпеки засуджених – це наслідок неналежної роботи адміністрації виправної колонії, прорахунків і прогалин у забезпеченні порядку в установі.

Тому вважаємо, що буде вкрай несправедливо перекладати частину провини адміністрації виправної колонії на засуджених, які скористалися цим і

¹ Сундуrow Ф. Р. Лишение свободы и права осужденных в России. Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. С. 86.

вчинили злочини. Водночас такі обставини, що обтяжують відповідальність за умисне вбивство, як місце вчинення злочину (виправна колонія) та обстановка вчинення злочину (надзвичайна ситуація) мають бути відображені законодавцем як такі в законі про кримінальну відповідальність, а саме у ст. 67 КК України.

1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя (ст. 391, 392, 393 КК України).

Родовим та основним безпосереднім об'єктами цієї групи злочинів визнаються суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя. Правосуддя, як вже попередньо зазначали, як об'єкт кримінально-правової охорони, є більш широким поняттям, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, що здійснюється лише судом. Воно містить у собі нормальну діяльність інших правозастосовних органів, у тому числі діяльність установ виконання покарань.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. 391, 392, 393 КК України, більшість науковців вважають суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя¹. Сучасна вітчизняна юридична наука також визнає об'єктом цих злочинів інтереси правосуддя в частині забезпечення відбування покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі та нормальну діяльність адміністрації установ виконання покарань².

Але деякі вчені не погоджуються з таким баченням та зауважують, що на момент вчинення розглядуваних злочинів правосуддя у справі вже здійснено, а виконання кримінального покарання процесуальним законом не регламентовано. Особа при цьому посягає не на здійснення правосуддя, а на діяльність органів управління, що виконують покарання³. Помилковість цієї точки зору, на нашу думку, полягає в тому, що її прихильники розглядають поняття «правосуддя» в його вузькому розумінні, а саме як розгляд у суді кримінальної справи. У дійсності, цей процес більш тривалий, він охоплює як безпосередній розгляд справи судом, так і досудове розслідування, й усе, що пов'язане з подальшим виконання покарання.

Труднощі практичного застосування кримінального закону в частині кваліфікації злочинів, передбачених ст. 391, 392, 393 КК України, пояснюються, насамперед, відсутністю роз'яснень вищої судової інстанції

¹ Абдурахманова Е. Р. Уголовно-правовое обеспечение реализации лишения свободы : дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право». Ульяновск, 1996. С. 84.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Атіка, 2004. С. 888–891.

³ Хлопцева Е. Ю. Уголовно-правовая охрана правосудия : дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право». Екатеринбург, 1995. С. 29.

щодо розуміння змісту кримінально-правових норм, що передбачають ці злочини, у КК 2001 р. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. № 2 (Постанова) була зорієнтована на положення КК 1960 р. і деякі її положення не просто втратили актуальність, а й не відповідають положенням чинного закону про кримінальну відповідальність¹.

Але це не значить, що усі положення Постанови не придатні до використання і на неї не слід звертати уваги. Навпаки, чимало її положень не втратили свого керівного значення, не суперечать чинному законодавству і ними не просто можна, а й слід керуватися.

Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України). Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність установ виконання покарань щодо забезпечення виконання вироку суду та відбuvання призначеного цим вироком покарання як однієї з головних складових процесу відправлення правосуддя.

Суспільна небезпечність злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань полягає у тому, що цей злочин перешкоджає виконанню вироку та порушує режим виконання та відбuvання покарання у виправних колоніях. Режим виконання та відбuvання покарання у виправних колоніях – це комплекс заходів, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, спрямований на досягнення мети покарання.

Додатковим безпосереднім об'єктом виступає авторитет державної влади, тому що непокора або протидія іншим особам, що не є представниками адміністрації (наприклад, особам, які здійснюють загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених), тягне за собою лише дисциплінарну відповідальність. Представники адміністрації – це службові особи виправної колонії, які наділені правом застосовувати до засуджених заходи заохочення і стягнення. У кримінально-правовому значенні вони визнаються працівниками правоохоронних органів.

У разі наявності факультативного безпосереднього об'єкта, наприклад, волі людини, учинене, як зазначає Постанова, кваліфікується за сукупністю злочинів. Так, у п. 11. Постанови прямо визначено, що «захоплення заложників і наступна злісна непокора вимогам адміністрації виправно-трудоної установи про їх звільнення, за наявності інших необхідних ознак злочину, передбаченого ст. 391 КК України, підлягають кваліфікації за ст. 147 та 391 КК України».

Об'єктивна сторона злочину характеризується двома формами вияву – злісною непокорою законним вимогам адміністрації установи та іншою

¹ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997 рр.). Сімферополь : Таврія, 1998. С. 128.

протидією адміністрації у законному здійсненні її функцій. Непокору, у широкому розумінні цього слова, розуміють як небажання або відмову підкорятися кому-небудь, слухатися когось та ін.¹, тобто пасивну форму поведінки, бездіяльність. Протидією визнають діяльність, спрямовану проти кого-, чого-небудь. Протидіяти – значить активно діяти всупереч комусь, чомусь, чинити опір, протидіяти².

При цьому законодавець визначив злісну непокору та іншу протидію як дві альтернативні форми діяльності, виключаючи можливість змішаного варіанту. Спільною передумовою для обох форм об'єктивної сторони є передумова їх реалізації, яка полягає в тому, що непокора відбувається у відповідь на законні вимоги адміністрації, а протидія спрямована на виконувани адміністрацією установи законні функції. Такі ж самі дії, вчинені у відповідь на протизаконний диктат (незаконна вимога) адміністрації, складу злочину не утворюють.

Законодавець увів до конструкції диспозиції ст. 391 КК України оціночне поняття «злісна непокора». Що слід розуміти під словом «злісна», закон не пояснює. Це поняття знайшло своє тлумачення в численних коментарях до КК України та у роз'ясненні вищої судової інстанції (Постанові), але треба пам'ятати, що доктринальне тлумачення не має значення для офіційної кваліфікації, а Постанова була прийнята 20 років тому. Після цього була прийнята Конституція України, КК України, КВК України, КПК України, і тому окремі її положення треба сприймати через призму змін, що відбулися.

Другою формою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 391 КК України, закон визначає іншу протидію адміністрації у законному здійсненні її функцій. На відміну від злісної непокори, вона характеризується активними діями, що заважають адміністрації установи здійснювати законні функції або унеможливають їх здійснення.

Пункт 17 Постанови роз'яснює, що «інша протидія адміністрації виправно-трудової установи у здійсненні її функцій, передбачена диспозицією ст. 391 КК України, може полягати в навмисних активних діях засудженого, спрямованих на перешкоду нормальній праці засуджених або проведенню заходів адміністрації згідно з правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудової установи. Зокрема, за цією ознакою слід кваліфікувати, за наявності необхідних ознак злісної непокори, дії засуджених, які були організаторами та активними учасниками страйків у виправно-трудових установах».

¹ Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. докт. філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2007. С. 455.

² Новий тлумачний словник української мови : в 3 т., 200 000 слів. [2-евид., виправ.]; уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконіт, 2007. Т. 3. С. 58.

Відповідно до змісту диспозиції ст. 391 КК України, особу, яка чинить іншу протидію, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за умови, якщо вона за порушення режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до ПКТ (одиначної камери) або переводилась на більш суворий режим відбування покарання.

Організація та підбурювання засуджених до акцій злісної непокори, страйків, голодувань та інших дій, спрямованих на перешкоджання нормальному функціонуванню адміністрації установи виконання покарань, аж до втрати контролю над установою, є чи не єдина діяльність, яка може виразитися у другій формі об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 392 КК України.

У п. 8 Постанови зазначено, що «напад на адміністрацію чи інші дії, які дезорганізують роботу виправно-трудової установи, поєднані зі злісною непокорою адміністрації виправно-трудової установи, вчинені засудженим, який за порушення режиму відбування покарання протягом року мав стягнення у вигляді переведення в ПКТ (одиначну камеру) або на тюремне ув'язнення, підлягають кваліфікації за ст. 392 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 391 КК України не потребують». А відповідно до п. 11 Постанови, «захоплення заручників і наступна злісна непокора вимогам адміністрації виправно-трудової установи про їх звільнення, за наявності інших необхідних ознак злочину, передбаченого ст. 391 КК України, підлягають кваліфікації за ст. 147, 349 та ст. 391 КК України».

Склад злочину, передбаченого ст. 391 КК України, є формальним. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення описаних у диспозиції статті діянь.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є місце вчинення злочину. Місцем вчинення злочину, відповідно до диспозиції ст. 391 КК України, є установи виконання покарань у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі. Якщо звернутися до кримінально-виконавчого законодавства при тлумаченні конструкції диспозиції ст. 391 КК України «злісна непокора законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій *особою, яка відбуває покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі...*» (курсив наш. – *І. К.*), то первинно місцем учинення злочину, передбаченого ст. 391 КК України, слід визнати: виправні центри, виправні колонії, виховні колонії. У свою чергу, для того щоб скласти дійсно правильну картину щодо місця вчинення розглядуваного злочину, звернемося до другої частини диспозиції аналізованої статті: «...якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до *приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилась на більш*

суворий режим відбування покарання» (курсив наш. – І. К.). Якщо звернутися до ст. 68, 132, 145 КВК України, котрі встановлюють перелік заходів стягнення, що застосовуються відповідно до осіб, засуджених до обмеження волі (у виправних центрах), а також до осіб, позбавлених волі, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, то виявиться, що застосувати за порушення вимог режиму захід стягнення у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) юридично можливо лише щодо засудженого, який відбуває покарання у виправній колонії. Навіть і фактично перевести до приміщення камерного типу (одиначної камери) засудженого, який відбуває покарання у виправному центрі або виховній колонії, неможливо, оскільки відповідно до п. 7, 9 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань у виправному центрі або виховній колонії передбачено створення лише ДІЗО, без ПКТ (одиначної камери). Останні створюються лише у виправних колоніях (за винятком колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання)¹. Тим більше що переведення на більш суворий режим відбування покарання (за нинішньою термінологією КВК України – зміна умов тримання. – І. К.) передбачено лише для засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях. Ураховуючи викладене, можна з упевненістю стверджувати, що єдиним можливим місцем учинення злочину, передбаченого ст. 391 КК України, є виправні колонії.

Незрозуміла ситуація виникла і з визначенням у диспозиції ст. 391 КВК України своєрідним строком давності дисциплінарного стягнення – 1 рік. Водночас у ч. 14 ст. 134 КВК України зазначено: «Якщо протягом шести місяців з дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення». Таким чином, уже за півроку після відбуття такого стягнення покараний, за сприятливих для себе умов, вважається таким, що не має стягнення і, природно, не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 391 КВК України.

У зв'язку з наведеними аргументами пропонуємо внести зміни до чинної назви та диспозиції ст. 391 КК України, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 391. Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії»

Злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом шести місяців

¹ Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 груд. 2003 р. № 275 URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1277-03>.

стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилась на більш суворий режим відбування покарання, —».

Засуджені до обмеження волі та арешту, як уже зазначалося вище, через невстановленість законом процедури переведення засуджених до названих покарань до ПКТ або на більш суворий режим відбування покарання, визнаватися суб'єктом злочину, передбаченого ст. 391 КК України, не можуть, до того ж засуджені до арешту не передбачені як суб'єкти злочину диспозицією аналізованої статті.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, мотиви і мета кримінально карного діяння кваліфікуючого значення не мають, але можуть бути враховані судом під час призначення покарання. Стаття 391 КК України не містить у собі кваліфікуючих ознак злочину, але сам собою він завжди є пенітенціарним рецидивом, тобто обставиною, яка, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України, визнається такою, що обтяжує покарання. На жаль, суди не завжди враховують це.

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень надало також можливість встановити певні негативні тенденції, що спостерігаються в правозастосовній практиці щодо застосування ст. 391 КК України. Зокрема, названі вище прогалини законодавчої бази можна пояснити тим, що диспозиція ст. 391 КК України є описово-бланкетною, тобто не повністю описує діяння, а відсилає для завершення його повного визначення до інших нормативних актів, зокрема КВК України.

У кримінально-правовій літературі можна знайти пропозиції окремих науковців щодо недоцільності існування ст. 391 КК України, оскільки вона фактично передбачає кримінальну відповідальність за систему дисциплінарних проступків та використовується окремими представниками адміністрацій виправних колоній як засіб зведення рахунків з окремими засудженими та як важіль тиску на «неугодних». Ми не поділяємо подібної точки зору на розв'язання проблеми упорядкування кримінальної відповідальності за злісну непокору, оскільки норма ст. 391 КК України виконує суттєву роль в охороні суспільних відносин у сфері відправлення правосуддя, при цьому потребує вдосконалення і приведенні у відповідність до інших законодавчих актів.

Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України). Як вже попередньо зазначали, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 392 КК України, визнаються суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність установ виконання покарань щодо забезпечення виконання вироку суду та відбування призначеного цим вирокіом покарання як однієї з головних складових процесу відправлення правосуддя. Разом із тим у юридичній літературі щодо визначення родового об'єкта дій, що

дезорганізують роботу установ виконання покарань, трапляються різні визначення і формулювання:

- об'єктом злочину є основи державного управління та громадської безпеки¹;
- об'єктом злочину є основи державного управління в галузі охорони громадського порядку²;
- об'єктом злочину є основи громадського порядку в установах виконання покарань³;
- об'єктом злочину є охорона громадського порядку та громадської безпеки⁴.

Подібна різнобарвність думок пояснюється тим, що у редакції попереднього кодексу (КК 1960 р.) такі злочини, як дезорганізація дій установи виконання покарань та масові заворушення знаходилися у г. I «Злочини проти державної безпеки» Особливої частини, через що і родовий об'єкт цих злочинів був дещо заполітизований. Ним уважалася державна безпека України. Але у будь-якому разі частка здорового глузду у наведених характеристиках об'єкта дезорганізації роботи установ виконання покарань проглядалася навіть і за тих часів. Це стосується, насамперед, таких об'єктів кримінально-правової охорони, як громадська безпека, громадський порядок, авторитет органів державного управління та ін.

Відбувалось це головним чином через те, що об'єкт досліджуваного злочину характеризується складною структурою, оскільки цей злочин посягає не на один, а на кілька об'єктів кримінально-правової охорони. Окрім зазначених об'єктів кримінально-правової охорони, цей злочин може завдавати шкоди життю та здоров'ю людей, відносинам власності, статевій свободі, свободі, честі та гідності особи тощо, які в межах зазначеного складу злочину будуть вважатися факультативними безпосередніми об'єктами.

Попереднє «різноголосся» науковців пояснюється, насамперед, тим, що законодавець відносив досліджуваний злочин до злочинів проти державної безпеки, і тоді громадський порядок та громадська безпека вважалися його додатковими безпосередніми об'єктами. Після того, як у КК 2001 р. законодавець відніс цей злочин до Розділу XVIII «Злочини проти правосуддя»

¹ Владимиров В. А. О квалификации действий, дезорганизующих работу исправительно-трудовых учреждений. Сов. гос. и право. 1964. № 7. С. 143.

² Уголовное право. Часть особенная : учебник / [Галиакбаров Р. Р., Дровосеков Г. В., Ефимов М. А. и др.] ; под ред. М. А. Ефимова, М. И. Ковалева, Е. А. Фролова. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 48.

³ Писарев В. Ответственность за действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений. Сов. юстиция. 1984. № 8. С. 20.

⁴ Российское уголовное право. Особенная часть. Бородин С. В., Дубовик О. Л., Келина С. Г. и др. ; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. М. : Юристъ, 1997. С. 417.

Особливої частини, питання з визначенням родового об'єкта відпало само собою. Але певні хитання у бік рецидиву колишніх помилок усе ж спостерігається й нині.

Нападом на адміністрацію місця позбавлення волі є вчинення насильницьких дій (зв'язування, відібрання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень, вбивство та ін.), а також погроза застосування насильства відносно представника адміністрації у зв'язку з його законною службовою діяльністю, при наявності реальних підстав побоювання негайного виконання цієї погрози (п. 2 Постанови).

Коли йдеться про адміністрацію місця позбавлення волі, то маються на увазі не лише атестовані співробітники установ виконання покарань, а й особи, які здійснюють у місцях позбавлення волі медичне обслуговування, культурно-освітню роботу, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених, адміністративний та інженерно-технічний персонал установ виконання покарань (п. 3 Постанови).

Організацію організованої групи слід розуміти як дії зі створення об'єднання трьох або більше засуджених із метою вчинення нападів на адміністрацію установи виконання покарань, або тероризування засуджених, а також дії щодо вербування засуджених у члени угруповання, розроблення плану діяльності, керівництва угрупованням та ін.

Активна участь в такому угрупованні - це підмовляння окремих засуджених до вчинення протиправних дій стосовно інших засуджених або до нападу на адміністрацію, підшукування необхідних засобів, предметів або знарядь злочину.

Організація злочинних угруповань з метою тероризування засуджених, або нападу на адміністрацію чи активна участь у такому угрупованні створюють закінчений склад злочину, навіть у тому випадку, коли угруповання ще не вчинило намічених злочинних дій (п. 5 Постанови).

Тероризування засуджених і напад на адміністрацію вважають закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто за конструкцією об'єктивної сторони склад злочину – формальний.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, крім діяння, визнають також місце вчинення злочину – установа виконання покарань будь-якого виду, передбаченого ст. 11 КВК України.

У разі вчинення цього злочину в обстановці надзвичайної ситуації обов'язковою ознакою об'єктивної сторони буде також визнана обстановка вчинення злочину. До речі, обстановка вчинення злочину зазначена безпосередньо у назві статті – дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Назва статті, у свою чергу, вважається частиною диспозиції кримінально-правової норми. Дезорганізація роботи установи виконання

покарань і є одним із результатів надзвичайної ситуації, яка виникла внаслідок учинення суспільно небезпечного діяння. Якщо такого не сталося (надзвичайної ситуації), то не було і дезорганізації роботи установи виконання покарань, і, зрозуміло, відсутній склад злочину, передбачений ст. 392 КК України.

Суб'єктом злочину визнається фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, яка відбуває покарання в установі виконання покарань. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Для такої форми вчинення злочину, як організація організованої групи, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета.

Вищою судовою інстанцією, як уже зазначали, приділялася увага тлумаченню окремих положень досліджуваної групи злочинів. Незважаючи на те, що вони вже суттєво застаріли, окремі їх положення треба використовувати під час кримінально-правового оцінювання вказаних злочинів. Зокрема, якщо напад на адміністрацію установи виконання покарань був поєднаний із захопленням заручників, такі дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 і відповідно ст. 147, 349 КК України (п. 10 Постанови). Напад на адміністрацію чи інші дії, які дезорганізують роботу установи виконання покарань, поєднані зі злісною непокорою вимогам адміністрації цієї установи, підлягають кваліфікації за ст. 392 і додаткової кваліфікації за ст. 391 КК України (п. 8 Постанови).

Напад на адміністрацію або тероризування засуджених, які стали на шлях виправлення, поєднані з умисним вбивством, заподіянням умисних тяжких тілесних ушкоджень, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 та ст. 115 або ст. 121 КК України.

У тих випадках, коли напад на адміністрацію установи виконання покарань поєднаний з організацією масових заворушень, що супроводжувались насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувались як зброя, а також з активною участю в масових заворушеннях, дії винних осіб слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 та ч. 1 ст. 294, а якщо дії винних осіб призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків – за ст. 392 та ч. 2 ст. 294 КК України (абз. 1 п. 9 Постанови).

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України). Родовим об'єктом цього злочину, так само як двох попередніх, визнано суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність установ виконання покарань щодо забезпечення виконання вироку суду та відбування призначеного цим вироком покарання як однієї з головних складових процесу відправлення правосуддя. Додатковими об'єктами виступають громадський

порядок та громадська безпека, факультативними – життя, здоров'я особи, відносини власності та ін.

Об'єктивна сторона полягає у втечі – самовільному (без відповідного дозволу, або на підставі фіктивного дозволу) залишенні місця відбування покарання у виді позбавлення волі, арешту або утриманні під вартою як запобіжного заходу. Окрім діяння (втечі), обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину визнається місце вчинення злочину та у деяких випадках – спосіб.

Відповідно до диспозиції ст. 393 КК України, місцем учинення злочину визначені установи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту, слідчі ізолятори, у яких тримаються підслідні, щодо яких обрано запобіжний захід – тримання під вартою. Статус зазначених місць вчинення злочину, передбаченого ст. 393 КК України, поширюється і на інші місця, у яких можуть перебувати особи, засуджені до позбавлення волі, арешту, а також щодо яких обрано запобіжний захід – тримання під вартою. Це можуть бути місця виконання робіт поза територією зазначених установ під конвоем, транспортні засоби під час перевезення або етапування, місця проведення слідчих дій, лікувальні заклади та експертні установи, у яких зазначені особи перебувають на лікуванні або дослідженні, приміщення суду, відділів міліції, ізоляторів тимчасового тримання, прокуратури та ін.

Для втечі, що передбачена ч. 1 ст. 393 КК України, спосіб учинення злочину кваліфікуючого значення не має. Це може бути обман, використання сприятливої ситуації, використання фізичної сили чи спеціальних навичок, а також підкуп охорони. В останньому випадку вчинене слід кваліфікувати сукупно з даванням хабара за ст. 369 КК України. Спосіб учинення втечі є обов'язковою ознакою для кваліфікованих її видів, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 393 КК України.

Обстановка вчинення втечі може набувати рівня надзвичайної ситуації, коли вона стає масовою, або її учасники становлять для суспільства підвищену небезпеку, коли втікачі озброєні, вчинили або мають намір учинити напад на громадян чи захопити важливі промислові чи народногосподарські об'єкти. За таких обставин обстановка вчинення злочину набуває значення обов'язкової ознаки, а також тоді, коли засуджені вчинили втечу, скориставшись надзвичайною ситуацією.

Злочин, передбачений ст. 393 КК України, вважається закінченим із моменту залишення засудженим або ув'язненим вищевказаних місць. Із цього приводу Верховний Суд України зауважив: «...така втеча є закінченим складом злочину з моменту умисного незаконного залишення засудженим або особою, яка перебуває під вартою, місця позбавлення волі» (абз. 2 п. 13 Постанови).

Суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку з числа осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту, або щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Не можуть бути суб'єктами цього злочину особи, які заарештовані в адміністративному порядку та особи, які затримані у підозрі вчинення злочину в порядку ст. 208 КПК України.

Співучасниками втечі з місця позбавлення волі або з під-варти можуть бути інші особи, але їх дії слід кваліфікувати з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України. Зокрема, дії службових осіб, які сприяли втечі, кваліфікуються за сукупністю злочинів, тобто за ст. 393 з посиланням на відповідну частину ст. 27 та ст. 364, 365 КК України.

Дії осіб, які полягають у незаконній передачі засудженим зброї, бойових припасів, вибухових, отруйних, сильнодіючих психотропних речовин, наркотичних засобів, якщо вони вчинені з метою сприяння втечі, слід кваліфікувати також і за ст. 27 та відповідною частиною ст. 393 КК України (абз. 3 п. 30 Постанови).

За вчинення дій із предметами обмеженого обігу дії таких осіб підлягають сукупній кваліфікації за ст. 263, 307, 321 КК України.

Якщо особа засуджена за ст. 393 чи 391 КК України за дії, які вона вчинила під час незаконного позбавлення волі чи тримання під вартою, вирок підлягає скасуванню, а справа закриття на підставі п. 2 ст. 284 КПК України за відсутністю в діях складу злочину. Не може бути засуджена особа за втечу з-під варти під час попереднього ув'язнення, поки судом не буде в установленому порядку доведена її винність у вчиненні того злочину, за який їй було обрано такий запобіжний захід (п. 15 Постанови).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти особи, яка відбуває покарання чи перебуває в попередньому ув'язненні, настає лише за наявності прямого умислу на втечу і незалежно від мотивів залишення місця позбавлення волі (п. 13 Постанови).

Обставини, що обтяжують відповідальність за втечу, передбачені ч. 2 ст. 393 КК України. Такими вважаються втечі: 1) учинені повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) поєднані із заволодінням зброєю чи з її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони.

У разі поєднання втечі із заволодінням або використанням зброї йдеться про одержання зброї будь-яким способом (купив, зробив, вкрав, поміняв, знайшов тощо) і застосування (хоча б спроба) за призначенням. Зброєю в межах

цієї кваліфікуючої ознаки слід розуміти як холодну, вогнепальну зброю, бойові припаси і вибухові речовини. Такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 263 та 393 КК України.

Насильство розуміють як здійснення фізичного впливу на організм потерпілого шляхом пошкодження анатомічної цілісності тканин та органів людини (нанесення ударів, заподіяння фізичного болю, катування, заподіяння тілесних ушкоджень). Погроза застосування - це доведення до потерпілого будь-яким способом наміру і бажання вчинити насильство.

Дії осіб, які вчиняють втечу з місць позбавлення волі або з-під варти, поєднані з нападом на адміністрацію, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 і ч. 2 ст. 393 КК України (п. 14 Постанови). До того ж, якщо погрози або насильство було застосовано до співробітника виправної колонії, який є працівником правоохоронного органу, то вчинене треба додатково кваліфікувати за ст. 345 КК України.

Підкопом вважаються будь-які роботи з виготовлення лазів, ходів, траншей під поверхнею ґрунту. Вони можуть тягнутися як до територій, розташованих за межами установи, так і до підземних комунікацій, які виходять на такі території.

Пошкодження інженерно-технічних засобів слід розуміти як повне або часткове виведення їх з ладу для унеможливлення виконання ними своїх охоронних функцій. У разі заподіяння такими діями матеріальної шкоди у великому або особливо великому розмірі їх треба додатково кваліфікувати за ст. 194 КК України.

1.3. Кримінально-правова характеристика інших злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (ст. 294, 147, 349 КК України).

Масові заворушення (ст. 294 КК України). Так само, як і попередньо розглянуті склади злочинів, масові заворушення відрізняються складною структурою об'єкта злочину. Тобто це суспільно небезпечно діяння загрожує одразу кільком об'єктам кримінально-правової охорони.

Представники української кримінально-правової школи вважають, що основним безпосереднім об'єктом масових заворушень є громадський порядок. Додатковими об'єктами цього злочину, залежно від форми його вияву, є життя та здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, власність, порядок управління або громадська безпека¹.

¹ Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : практ. посіб. К. : Паливода А. В., 2007. С. 58 ; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. К. : Атіка, 2004. С. 694.

Для встановлення змісту поняття «громадський порядок» слід з'ясувати значення складових, які його утворюють – «громадський» та «порядок». Порядком розуміють як: 1) стан урегульованості суспільних відносин нормами права, моралі, звичаями, правилами співжиття, нормами громадських організацій; 2) результат дотримання членами суспільства встановлених правил і норм поведінки. Громадський – це той, який стосується невизначеної кількості осіб, усіх членів суспільства. Такі правила і норми поведінки є загальновизнаними та загальноприйнятими. Саме це і дає підстави визнати порядок громадським¹.

Тобто громадський порядок – це суспільні відносини, які формуються для дотримання членами суспільства прийнятих у ньому правил та норм поведінки. У більш вузькому значенні громадський порядок розуміють як суспільні відносини, які стосуються не всіх правил та норм поведінки, а лише тих, які забезпечують спокій у суспільстві, інтереси співжиття людей як членів громади².

Звертає на себе увагу той факт, що трактування вчених щодо об'єкта масових заворушень майже повністю збігається зі змістом об'єкта дезорганізації роботи установ виконання покарань. Відбувається це, насамперед, тому, що окремі складові об'єкта дезорганізації роботи установ виконання покарань та масових заворушень частково або повністю збігаються. Тому і виникають певні труднощі на практиці під час установлення одночасної наявності ознак цих злочинів. До того ж сучасних роз'яснень вищої судової інстанції щодо кваліфікації збігу цих злочинів в одній надзвичайній ситуації також немає.

Масові заворушення за своїм об'єктивним змістом характеризуються певними показниками, визначеними у диспозиції кримінально-правової норми. Притому для визнання факту наявності масового заворушення їх повного комплексу не потрібно, достатньо навіть одного з них для констатації факту масового заворушення.

Масові заворушення – це завжди дії агресивного натовпу, який спровокований організатором та підбурюваний активними учасниками діє як стихійно, так і керовано, учиняючи такі дії: насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян та опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя.

¹ Навроцький В. О. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я : лекції для студ. юрид. ф-ту. Львів, 1997. С. 7.

² Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-е вид., перероб. та допов. К. : Атіка, 2008. С. 420.

Об'єктивна сторона масових заворушень характеризується лише активними діями. Способи вияву масових заворушень зазначені безпосередньо у диспозиції статті й виконують при цьому подвійне значення. З одного боку, вони характеризують об'єкт посягання, вказуючи на додаткові об'єкти – життя, здоров'я, власність тощо, з іншого – розглядаються як способи вчинення злочину. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 294 КК України, вважається закінченим після вчинення діяння (підпалу, погрому, застосування насильства тощо). Частина 2 ст. 294 КК України передбачає настання суспільно небезпечних наслідків.

У диспозиції кримінально-правової норми законодавець визначив дві форми об'єктивної сторони цього злочину – організація масових заворушень та активна участь у масових заворушеннях. Перша полягає в об'єднанні людей у натовп для участі у масових заворушеннях, керівництві натовпом, підбурюванні до вчинення дій, які становлять масові заворушення, вчиненні провокаційних дій, спрямованих на збудження у людей негативного ставлення до законної влади та правопорядку тощо. Друга форма становить собою активну підтримку закликів та зусиль організатора, завзяте виконання його наказів та пропозицій, прагнення продемонструвати особистий приклад й ініціативу під час учинення дій, що становлять зміст масових заворушень. Не можна вважати активною участю лише знаходження у натовпі з цікавості чи з пошуку гострих відчуттів.

Суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку з числа організаторів та активних учасників масових заворушень. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини щодо діяння. Ставлення до наслідків, що передбачені ч. 2 ст. 294 КК України, може бути як умисним, так і необережним.

Кваліфікуючими ознаками масових заворушень (ч. 2 ст. 294 КК України) є загибель людей та інші тяжкі наслідки. Поняття «загибель людей» слід розуміти як заподіяння смерті одній чи кільком особам (абз. 2 п. 9 Постанови). «Інші тяжкі наслідки» слід розуміти як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, значних матеріальних збитків державній, колективній, громадській організації або окремим громадянам (абз. 3 п. 9 Постанови).

Стосовно кваліфікації масових заворушень мають місце непоодинокі приклади неоднозначного тлумачення окремих положень практичного застосування ст. 294 КК України. Так, авторами науково-практичного коментаря КК України зазначено, що «складом злочину, передбаченого ст. 294, охоплюється вчинення менш небезпечних, ніж цей злочин, посягань. При вчиненні умисного вбивства в ході масових заворушень вчинене кваліфікується

за сукупністю ст. 294 та відповідних статей Особливої частини КК України (ст. 112, 115, 348, 379, 400, 443)»¹.

На жаль, після прийняття нового КК України, вища судова інстанція до роз'яснень кваліфікації злочинів, пов'язаних з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі, чомусь не поверталась. Науковці, які готували численні науково-практичні коментарі КК України, або оминали цю проблему, або торкалися її поверхово. Розуміємо, що йдеться про загальні вияви масових заворушень, але нас цікавить кваліфікація одночасного вчинення цього злочину з дезорганізацією роботи установ виконання покарань. За наявності різних родових та безпосередніх об'єктів кваліфікація злочинів має бути сукупною, як цього вимагає вищезгадана Постанова².

У разі поєднання масових заворушень з іншими злочинами вищу судову інстанцію пропонує різні варіанти кваліфікації сукупності злочинів. Так, умисне знищення або пошкодження державного чи колективного майна під час масових безпорядків, учинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо воно спричинило людські жертви чи завдало особливо великої шкоди, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 294 та ч. 2 ст. 194 КК України (абз. 4 п. 9 Постанови). Організація масових заворушень або активна участь в них, поєднані зі злісною непокорю адміністрації установи виконання покарань, учинені засудженим, який за порушення режиму відбування покарання протягом року мав стягнення у вигляді переведення до ПКТ (одиначну камеру) або на більш суворий режим відбування покарання, підлягають кваліфікації за ст. 294 і додаткової кваліфікації за ст. 391 КК України (п. 12 Постанови).

Масові заворушення, зумовлені місцем (виправна колонія) та обстановкою вчинення злочину (надзвичайна ситуація) завжди утворюють ще і склад злочину, передбачений ст. 392 КК України, і кваліфікуються сукупно (за ст. 294 та 392 КК України).

Захоплення заручників (ст. 147, 349 КК України). Родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 147 КК України, визнається воля особи. Основним безпосереднім об'єктом вважаються суспільні відносини у сфері забезпечення права особи вільно, за власним вибором обирати місце свого проживання або перебування, без обмежень реалізовувати можливість пересуватися, змінювати місце свого проживання чи перебування. Стосовно злочину, передбаченого ст. 349 КК України, указаний об'єкт кримінально-правової охорони буде не основним безпосереднім об'єктом, а додатковим. Родовим і основним

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. К. : Атіка, 2004. С. 694.

² Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. К. : Центр учбової л-ри, 2012. С. 228.

безпосереднім об'єктом цього злочину буде визнано авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування. Незважаючи на розбіжність безпосередніх об'єктів, обидва ці злочини мають складні, структуровані об'єкти. Зокрема, як додаткові та факультативні об'єкти цих злочинів можуть виступати життя та здоров'я особи, громадський порядок і громадська безпека, а у разі вчинення захоплення заручників у виправній колонії в обстановці надзвичайної ситуації факультативним об'єктом цього злочину будуть відносини у сфері відправлення правосуддя. Цей факт указує на однозначну сукупну кваліфікацію такої сполучності.

Відмінність родового й основного безпосереднього об'єктів цих двох злочинів зумовлена відмінністю потерпілих від злочину. У першому випадку потерпілим виступає звичайна особа, а у другому – представник влади або співробітник правоохоронного органу чи їх близькі родичі.

У руслі нашого дослідження більш характерною є наявність потерпілого – представника влади або співробітника правоохоронного органу чи їх близьких родичів, але не усувається і спрямованість захоплення на цивільну особи з числа персоналу виправної колонії або **відвідувачів установи**. Саме тому вища судова інстанція рекомендує: «...якщо напад на адміністрацію виправно-трудова установи був поєднаний з захопленням заручників, такі дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 і відповідно за ч. 4 ст. 147 або ст. 349 КК України» (п. 10 Постанови). Об'єктивна сторона злочинів характеризується суспільно небезпечними діями у двох можливих формах – захоплення і тримання особи як заручника. Злочини вважаються закінченими (окрім передбаченого ч. 2 ст. 147 КК України настання тяжких наслідків) з моменту вчинення діяння із захоплення чи тримання заручника.

Заручником є особа, яку захопила або утримує інша особа, ставлячи за умову її звільнення вимоги до інших осіб чи держави вчинити в її інтересах певні дії, або утриматися від вчинення дій, погрожуючи при цьому вбити заручника, чи спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі. Захоплення треба розуміти як будь-яке обмеження фізичної свободи особи, вчинюване, як правило, шляхом нападу на неї для використання її як заручника. Тримання особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити. Захоплення може бути таємним або відкритим, із застосуванням фізичного насильства або з погрозою його застосування, обману, використання сприятливої ситуації тощо. Звичайно, фізичним чи психічним насильством супроводжується і тримання особи. Злочин може полягати в захопленні особи з подальшим її триманням або тільки у триманні особи. Закінченим він є з

моменту, коли воля щодо вільного пересування у просторі особи була фактично обмежена.

Суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, якій виповнилося 14 років. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини і спеціальною метою. Саме за метою цей злочин відрізняється від викрадення людини, за яким також відбувається захоплення і тримання людини. Мета захоплення заручників має альтернативний характер. Або спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення будь-якої дії, або утриматися від вчинення будь-якої дії. Учинення чи невчинення певних дій адресатом вимоги є умовою звільнення заручника. Адресатами вимоги можуть бути: державна або інша установа, підприємство чи організація, у тому числі іноземна або міжнародна; родичі заручника або інші фізичні особи; службові особи.

References:

1. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.*
2. *Ostanin V. O. Poterpilyi vid zlochynu, peredbachenoho statteiu 136 KK Ukrainy : kryminalno-pravovyi analiz. Yuryd. chasopys Nats akad. vnutr. sprav. 2011. № 1. S. 71.*
3. *Iarmysh N. M. Prychynnyi zviazok spivuchasti u vchynenni zlochynu. Visnyk Lviv. in-tu vnutr. sprav. 2003. Vyp. 1. S. 253 ; Yarmysh N. N. Teoretycheskye problemy prychynno-sledstvennoi svyazy v uholovnom prave (fylosofsko-pravovoi analiz) : monohr. Kh. : «Pravo», 2003. S. 39.*
4. *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v kryminalnykh spravakh. K. : Tsentr uchbovoi l-ry, 2012. S. 228.*
5. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. K., 1997. S. 331.*
6. *Sundurov F. R. Lyshenye svobody y prava osuzhdennykh v Rossyy. Toliatty : Yzd-vo TolPY, 2000. S. 86.*
7. *Abdurakhmanova E. R. Uholovno-pravovoe obespechenye realizatsyy lysheniya svobody : dyss. na soyskanye uchen. stepeny kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 «Uholovnoe pravo y krymynolohiya; yspravytelno-trudovoe pravo». Ulianovsk, 1996. S. 84.*
8. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. K. : Atika, 2004. S. 888–891.*
9. *Khloptseva E. Yu. Uholovno-pravovaia okhrana pravosudyia : dyss. na soyskanye uchen. stepeny kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 «Uholovnoe pravo y krymynolohiya; yspravytelno-trudovoe pravo». Ekaterynburh, 1995. S. 29.*
10. *Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy (1963–1997 rr.). Simferopol : Tavriia, 1998. S. 128.*
11. *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 60 000 sliv / za zah. red. dokt. filol. nauk, prof. V. V. Dubichynskoho. Kh. : VD «ShKOLA», 2007. S. 455.*

12. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : v 3 t., 200 000 sliv. 2-evyd. ,vyprav. uklad. V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. K. : Akonit, 2007. T. 3. S. 58.*
13. *Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran : nakaz Derzhavnoho departamentu Ukrainy z pytan vykonannia pokaran vid 25 hrud. 2003 r. № 275 URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1277-03>.*
14. *Vladymyrov V. A. O kvalyfykatsyy deistvyi, dezorhanyzuiushchikh rabotu yspravytelno-trudovykh uchrezhdeniy. Sov. hos. y pravo. 1964. № 7. S. 143.*
15. *Uholovnoe pravo. Chast osobennaia : uchebnyk; pod red. M. A. Efymova, M. Y. Kovaleva, E. A. Frolova. M. : Yuryd. lyt., 1969. S. 48.*
16. *Pysarev V. Otvetstvennost za deistvyia, dezorhanyzuiushchye rabotu yspravytelno-trudovykh uchrezhdeniy. Sov. yustytisia. 1984. № 8. S. 20.*
17. *Rossyiskoe uholovnoe pravo. Osobennaia chast. M. : Yurystъ, 1997. S. 417.*
18. *Kuznetsov V. V. Zlochyny proty hromadskoho poriadku ta moralnosti : prakt. posib. K. : Palyvoda A. V., 2007. S. 58 ; Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. K. : Atika, 2004. S. 694.*
19. *Navrotskyi V. O. Zlochyny proty hromadskoi bezpeky, hromadskoho poriadku ta narodnoho zdorovia : leksii dlia stud. yuryd. f-tu. Lviv, 1997. S. 7.*
20. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : pidruch. za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. K. : Atika, 2008. S.420.*

РОЗДІЛ II Міжнародні зобов'язання та національне законодавство: на шляху до концептуалізації механізму взаємодії

СТРЕЛЬЦОВА Євдокія Джонівна

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
<https://orcid.org/0000-0002-7114-1105>

СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
почесний професор Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка),
завідувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-4418-1275>

КУЗЬМІН Едуард Едуардович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-9953-8008>

2.1. Між «міжнародним» та «національним»: спроба окреслення формально-змістовного контексту проблематики

2.2. Міжнародне та національне право: залежність, узгодженість чи взаємодія?

International Obligations and National Legislation: On the Way of Conceptualising the Mechanism of Interaction

Doctor of Law, Associate Professor Y. J. Streltsova

Honoured Worker of Education of Ukraine,

Head of the Department of General Law and International Law,

Odesa I. I. Mechnikov National University

Doctor of Juridical Sciences, Doctor of Theology, Professor Y. L. Streltsov

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Honoured Science and Technology Worker of Ukraine,

Honorary Professor of Akademie HUSPOL (Czech Republic),

Head of the Department of Criminal Law,

National University "Odesa Law Academy"

*Candidate of Science of Law E. E. Kuzmin
Associate Professor at the Department of Criminal Law,
National University "Odesa Law Academy"*

**Международные обязательства и национальное законодательство:
на пути к концептуализации механизма взаимодействия**

*Доктор юридических наук, доцент Е. Д. Стрельцова
заслуженный работник образования Украины,
заведующая кафедрой общеправовых дисциплин и международного права
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Доктор юридических наук, доктор теологии, профессор Е. Л. Стрельцов
почетный профессор Академии ГУСПОЛ (Чешская Республика),
член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины,
заслуженный деятель науки и техники Украины,
заведующий кафедрой уголовного права
Национального университета «Одесская юридическая академия»
Кандидат юридических наук Э. Э. Кузьмин
доцент кафедры уголовного права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Ключові слова: міжнародні зобов'язання, міжнародні договори, норми міжнародного права, імплементація, національне законодавство.

Keywords: international obligations, international treaties, norms of international law, implementation, national legislation.

Ключевые слова: международные обязательства, международные договоры, нормы международного права, имплементация, национальное законодательство.

АНОТАЦІЯ

В сучасних умовах триваючого в Україні процесу правової реформи суттєвого значення сьогодні набувають питання щодо пошуку оптимальних шляхів вдосконалення чинного національного законодавства, а також способів приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, що, у свою чергу, призводить до появи низки надактуальних питань, пов'язаних із особливостями реалізації міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою, та специфікою використання позитивного досвіду провідних зарубіжних країн. З огляду на це, авторами дослідження здійснюється певна спроба у напрямку окреслення як загального контексту відповідної проблематики, так і виявлення існуючих ключових проблем, що наразі перебувають в ньому. Особлива увага акцентується на складнощах у співвідношенні міжнародного та національного права, а також низці доступних державі засобів впровадження положень, спрямованих на виконання міжнародних зобов'язань та зарубіжного досвіду у національне законодавство.

SUMMARY

In modern conditions of the ongoing process of legal reform in Ukraine, the issues of finding optimal ways to improve the current national legislation, as well as the means to bring it in line with international standards, are of significant importance today, which, in turn, leads to the emergence of a number of over-pressing questions related to the peculiar features of the realization of international obligations undertaken by the state, and the specifics of using the positive experience of leading foreign countries. Taking this into account, the authors of the study are making a certain attempt towards outlining both the general context of the relevant issue, and identifying the existing key problems that are present therein. Particular attention is focused on the difficulties in the relationship between international and national law, along with the variety of means available to the state for the implementation of provisions aimed at fulfilling international obligations and foreign experience into national legislation.

АННОТАЦИЯ

В современных условиях продолжающегося в Украине процесса правовой реформы существенного значения сегодня приобретают вопросы поиска оптимальных путей совершенствования действующего национального законодательства, а также способов приведения его в соответствие с международными стандартами, что, в свою очередь, приводит к появлению ряда сверхактуальных вопросов, связанных с особенностями реализации международных обязательств, взятых на себя государством, и спецификой использования положительного опыта ведущих зарубежных стран. Учитывая это, авторами исследования осуществляется определенная попытка в направлении очерчивания как общего контекста соответствующей проблематики, так и выявления существующих ключевых проблем, которые сейчас находятся в нем. Особое внимание акцентируется на сложностях в соотношении международного и национального права, а также разнообразии доступных государству средств внедрения положений, направленных на выполнение международных обязательств и зарубежного опыта в национальное законодательство.

2.1. Між «міжнародним» та «національним»: спроба окреслення формально-змістовного контексту проблематики

Сучасні процеси підготовки, реалізації та впровадження правової реформи, започаткованої за ініціативою Президента України у 2019 році суттєво активізували правотворчу діяльність в Україні та значно актуалізували низку надскладних проблем, пов'язаних насамперед із тематикою пріоритетного становища міжнародних договорів України, визначної ролі демократичних стандартів, обов'язковості застосування найкращих світових практик, врахування передового зарубіжного досвіду, зокрема, держав-членів Європейського Союзу, урахування міжнародних зобов'язань України, а також

стратегічного значення взаємодії з міжнародними організаціями в подальшому розвитку й вдосконаленні правової системи України¹.

Примітно, що з позицій юридичного формалізму кожна з означених сфер утворює сьогодні відносно самостійний напрям наукових досліджень як на теоретичному, так і практичному рівнях й становить предмет інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців різних галузей права. Серед них наразі вже прийнято виокремлювати загальнотеоретичну юриспруденцію, міжнародне, європейське, конституційне, кримінальне та цивільне право, а також компаративістику, що загалом свідчить про комплексний, поліаспектний і мультидисциплінарний характер відповідної проблематики. В той же час, з огляду на використання експертами власного специфічного, притаманного виключно тій чи іншій галузі права, інструментарію під час вирішення, принаймні, на перший погляд, формально подібного наукового завдання зазвичай отримуються принципово різні наукові результати, що призводить до доволі фрагментарного характеру їх вирішення, та в цілому зумовлює необхідність випрацювання єдиного концептуального підходу. До того ж така ситуація ускладнюється й наявністю значної кількості контрверсійних думок з цих питань серед представників, які належать до однакових галузей знань і спеціальностей, що також безумовно слугує додатковим аргументом на користь забезпечення єдиного методологічного підходу.

Водночас у сутнісно-змістовному ракурсі подібна природа зазвичай обумовлюється тим фактом, що вона, певною мірою, умовно, знаходиться у площині «перетину» національного та міжнародного права² й включає в себе достатньо широкий спектр дискусійних питань, серед яких чільне місце нині й досі посідають проблеми «взаємовідносин» і ««взаємозв'язку» між міжнародним та національним правом³, «співвідношення» й «взаємодії» міжнародного та національного правопорядків⁴, а також особливостей

¹ Pytannia Komisii z pytan pravovoi reformy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.08.2019 № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (data zvernennia: 25.06.2021).

² Kuzmin E. Shchodo poshuku mistsia «mizhnarodnykh zlochyniv» u zakonodavstvi Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2020 : Almanakh naukovykh prats / za red. O. V. Kozachenka, O. M. Musychenko*. Mykolaiv : Mykolaivskiy instytut prava Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia», 2020. S. 78-79.

³ Conforti B. Notes on the Relationship between International Law and National Law. *International Law FORUM du droit international*. 2001. Vol. 3, Iss. 1. pp. 18-24; Borchard E. The Relation between International Law and Municipal Law. *Virginia Law Review*. 1940. Vol. 27, No. 2. pp. 137-148.

⁴ Owada H. Problems of Interaction Between the International and Domestic Legal Orders. *Asian Journal of International Law*. 2015. Vol. 5, No. 2. pp. 246-278; New Perspectives on the Divide Between National and International Law / ed. by J. E. Nijman, A. Nollkaemper. Oxford : Oxford University Press, 2007. 380 pp.

застосування міжнародного права в національному праві¹, що, у свою чергу, слугують в якості своєрідного загального контексту для аналогічних роздумів та знаходять свою подальшу більш докладну деталізацію у дослідженнях, як правило, присвячених специфіці впливу міжнародного права на національне право², дедалі частіше, – міжнародних угод на національне законодавство, зокрема, і міжнародного права на національні конституції³, нюансам т. зв. «національного» застосування міжнародних угод⁴ і використання міжнародного права в національних судах⁵, а також складнощам, що виникають у зв'язку із дотриманням⁶, недотриманням та порушенням міжнародних угод⁷ й зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів в межах національного права⁸.

Разом з цим, вбачається, що нерідко їх осмислення багато в чому супроводжується існуванням певної наскрізної ідеї, що фактично вельми умовно можливо редуціювати до декількох наступних запитань, а саме, – в який власне спосіб міжнародне право має «потрапляти» до національного законодавства; яким чином міжнародне право має «відображатись» у ньому, а також яке саме місце має «відводитись» загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права в межах останнього? В пошуках відповідей на вказані питання сьогодні спостерігається наявність значного плюралізму думок та наукових позицій, а також надзвичайно великої кількості правових термінів і категорій, що покликані позначати ті чи інші моделі, способи, форми і процеси, що становлять підґрунтя для їх юридичної аргументації.

¹ Verdier P.-H., Versteeg M. International Law in Domestic Legal Systems: An Empirical Perspective. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. 2014. Vol. 108. pp. 376-382; Beaulac S. National Application of International Law: The Statutory Interpretation Perspective. *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*. 2004. Vol. 41. pp. 225-269.

² McDougal M. S. The Impact of International Law upon National Law: A Policy-Oriented Perspective. *South Dakota Law Review*. Vol. 4. pp. 25-92.

³ Kirby M. International Law-The Impact on National Constitutions. *American University International Law Review*. 2006. Vol. 21, Iss. 3. pp. 327-364; Morina V., Korenica F., Doli D. The Relationship between International Law and National Law in the Case of Kosovo: A Constitutional Perspective. *International Journal of Constitutional Law*. 2011. Vol. 9, Iss. 1. pp. 274-296.

⁴ Sloss D. L. Domestic Application of Treaties. *The Oxford Guide to Treaties* / ed. by D. B. Hollis. 1st ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. pp. 367-396.

⁵ Mason A. The Relationship between International Law and National Law, and Its Application in National Courts. *Commonwealth Law Bulletin*. 1992. Vol. 18, Iss. 2. pp. 750-754.

⁶ Simmons B. A. Compliance with International Agreements. *Annual Review of Political Science*. 1998. Vol. 1. pp. 75-93.

⁷ Simmons B. A. Treaty Compliance and Violation. *Annual Review of Political Science*. 2010. Vol. 13. pp. 273-296.

⁸ Park W. W., Yanos A. A. Treaty Obligations and National Law: Emerging Conflicts in International Arbitration. *Hastings Law Journal*. 2006. Vol. 58, Iss. 2. pp. 251-298.

Слід зазначити, що наразі одними з найбільш поширених та вживаних з-поміж орієнтовно релевантних понять у науково-практичному обігу вважаються імплементація, ратифікація, трансформація, інкорпорація, рецепція, консолідація, конвергенція, уніфікація, гармонізація, глобалізація, адаптація, інтеграція, а також апроксимація. Разом з цим, існують й інші, менш широковідомі, що також використовуються для ідентифікації суміжних явищ. І, як наслідок, саме через таку різноманітність виникає об'єктивна необхідність встановлення сутності кожної з цих категорій, а також визначення їх співвідношення. Слід наголосити, що у цьому разі на нашу думку, мова вже має йти не стільки про їх етимологічну та семантичну складові, а також певні спроби досить буквального визначення змісту відповідних дефініцій, скільки про їх прикладне значення, – про те, як саме відповідні міжнародні норми мають «втілюватись у життя» безпосередньо в межах національного законодавства.

Втім, відправною точкою переважної більшості наукових досліджень цієї сфери незмінно залишається вже класичне «розгалуження» у сприйнятті взаємовідносин «міжнародного» та «національного»¹, – т. зв. «протиріччя» між монізмом та дуалізмом, що являють собою два різні підходи до співвідношення міжнародного та національного права, – їх визнання в якості єдиної правової системи, в якій міжнародне право реалізується без необхідності безпосереднього його «введення» до національного законодавства (т. зв. «пряме застосування») або як окремих правових систем, що існують одна біля одної відносно самостійно, в яких міжнародне право має бути «офіційно включене» у національне законодавство, перш ніж воно може бути застосоване², що останнім часом також «обтяжується» через наявність колосальної кількості різноманітних варіацій, модифікацій та альтернатив³.

Таке становище, у свою чергу, призводить до суттєвого зростання кількості спроб системного аналізу національних «конституційних» режимів, як правило, спрямованих на з'ясування «статусу» міжнародного права, нормативно закріпленого у текстах конституцій різних країн, що «по-своєму»

¹ Shale I. Historical Perspective on the Place of International Human Rights Treaties in the Legal System of Lesotho: Moving beyond the Monist-Dualist Dichotomy. *African Human Rights Law Journal*. 2019. Vol. 19, No. 1. pp. 196-199; Keyuan Z. International Law in the Chinese Domestic Context. *Valparaiso University Law Review*. 2010. Vol. 44, No. 3. pp. 937-938.

² Ferreira G., Ferreira-Snyman A. The Incorporation of Public International Law into Municipal Law and Regional Law Against the Background of the Dichotomy Between Monism and Dualism. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2014. Vol. 17, No. 4. pp. 1471-1472.

³ Finegan T. Neither Dualism nor Monism: Holism and the Relationship between Municipal and International Human Rights Law. *Transnational Legal Theory*. 2011. Vol. 2, Iss. 4. pp. 477-503.

інтерпретують міжнародне право, мають різне «ставлення» до нього, а також відмінні шляхи його «запровадження» у національне право¹.

Загальноприйнятим у такому разі є звернення до положень, передбачених у ст. 9 Конституції України стосовно того, що «... чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України ...», та «... укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України ...»², а також ст.ст. 9, 15, 16 Закону України «Про міжнародні договори України», в яких відповідні положення Конституції деталізуються в частині ратифікації міжнародних договорів України, що «... здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору ...», та містять норми щодо дотримання і виконання міжнародних договорів України, зокрема, стосовно того, що «... чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права ...» і «... згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами ...», а також своєрідного обов'язку держави «... забезпечувати дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України... », та стежити «... за здійсненням прав, які впливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань»³.

Так чи інакше, на теоретичному рівні процес їх трактування як правило розпочинається із всебічного аналізу поняття «ратифікація», встановлення його сутнісного змісту, ролі та значення, а також особливостей порядку здійснення відповідної процедури та можливості її застосування до певних конкретних випадків⁴.

Разом з тим, вбачається, що зазначені формулювання так само породжують й низку доволі спірних питань щодо т. зв. «загального» або

¹ International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation, and Persuasion / ed. by D. Shelton. Oxford : Oxford University Press, 2011. 750 pp.

² Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 29.06.2021).

³ Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (data zvernennia: 29.06.2021).

⁴ Proekt Zakonu pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492 (data zvernennia: 01.07.2021); Proekt Zakonu pro ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50983 (data zvernennia: 01.07.2021).

«часткового» примату міжнародного права над національним¹, загальної візії місця норм міжнародного права в законодавстві України взагалі, і, зокрема, міжнародних договорів у національній системі джерел права², а також створення «паралельних» до міжнародних норм національного права³. І саме в цій частині сьогодні акумулюється найбільша кількість труднощів, пов'язаних, насамперед, із тонкощами процесів проектування та розробки національних правових норм, «ускладнених» міжнародними зобов'язаннями.

2.2. Міжнародне та національне право: залежність, узгодженість чи взаємодія?

Порядок «потрапляння» норм міжнародного права у сферу національного права, так само, як і способи, завдяки яким відбувається цей процес, різними фахівцями описується по-різному. В намаганнях оминати складні юридичні конструкції, деякі з них зазначають про необхідність «ретрансляції» або «перекладу» міжнародних зобов'язань з «мови» міжнародного права на «національну»⁴, інші ж наголошують на «утіленні», «утвердженні» або «трансформації» міжнародного права в національне право⁵. Доволі поширеною на теперішній час також є практика застосування таких термінів, як «запровадження», «реалізація», «здійснення», «виконання»⁶ тощо. Разом з тим, одним з найбільш широко розповсюджених наразі все ж залишається «імплементация», що, у свою чергу, часто використовується як окремо, так і в таких словосполученнях, як «механізм імплементації», «імплементативне законодавство», «зобов'язання щодо імплементації» та ін. Більш того, зазвичай імплементації «підлягають» як міжнародно-правові норми, так і положення міжнародних договорів, безпосередньо самі угоди, міжнародні стандарти, а також зобов'язання, рідше, – реформи, законодавство⁷ тощо.

¹ Onishchenko N. Spivvidnoshennia vnutrishnoderzhavnogo i mizhnarodnogo prava: naukovі realii sohodennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2015. № 1. S. 30.

² Karvatska C. B. Vkluchennia norm mizhnarodnykh dohovoriv do natsionalnogo zakonodavstva Ukrainy: problemy ta poshuky shliakhiv vyrishennia. *Pravova derzhava*. 2019. № 33. S. 157-158.

³ Seidl-Hohenveldern I. Transformation or Adoption of International Law into Municipal Law. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1963. Vol. 12, No. 1. p. 88.

⁴ Verdier P.-H., Versteeg M. International Law in National Legal Systems: An Empirical Investigation. *The American Journal of International Law*. 2015. Vol. 109, No. 3. p. 514.

⁵ Seidl-Hohenveldern I. Transformation or Adoption of International Law into Municipal Law. p. 88.

⁶ Shashkova-Zhuravel I. O. Do pytannia pro sutnist ta mekhanizm vnutrishnoderzhavnoi realizatsii mizhnarodno-pravovykh norm. *Naukovi zapysky. Seriia: pravo*. 2019. Vyp. 6. S. 125-130.

⁷ Hanzhurov Yu. Implementatsiia zakonodavstva Ukrainy do yevropeyskykh standartiv yak komunikativnyi protses. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 1. S. 136-150.

І незважаючи на те, що відповідний термін набув достатньо широкого вжитку як на міжнародному рівні, так і в національній площині, як в текстах нормативно-правових актів, так і доктринальних напрацювань, залежно від контексту він й досі трактується неоднаково¹. Разом з цим, в найбільш загальному значенні, під ним зазвичай прийнято розуміти організаційно-правову діяльність держави, спрямовану на реалізацію її міжнародно-правових зобов'язань, що полягає не тільки у «здійсненні» норм міжнародного права, а також й в «створенні» всіх необхідних і належних для цього умов.

Примітно, що задля виконання подібних своїх зобов'язань за міжнародним правом держави нині «користуються» широким «простором свободи» у виборі способів та методів, що прийнято іменувати в якості «національних імплементаційних засобів»². Така їх відносна «самостійність» дуже часто пояснюється тим, що міжнародне право, як правило, зазвичай обмежується лише застереженням про те, що держави мають виконувати взяті на себе зобов'язання, і, загалом, воно не схильне втручатись у «те», як саме відповідні зобов'язання будуть реалізовані на національному рівні³.

Саме таким чином традиційно обумовлюється наявність їх багатого видового різноманіття: починаючи від прямої імплементації, генеральної, спеціальної, опосередкованої чи індивідуальної трансформації, і закінчуючи відсилкою, конкретизацією, інкорпорацією, національною рецепцією тощо⁴, що характеризуються своїми власними визначеннями та зазвичай відрізняються один від одного, хоча і подекуди сприймаються в якості тотожних, що, у свою чергу, призводить до реальної загрози потенційної «термінологічної плутанини», що, у свою чергу, ускладнює вирішення нагальних проблем.

Подібна ситуація ускладнюється й сучасними умовами сьогодення, тими складними подіями, що відбуваються як на міжнародному,

¹ Pylypenko V. P. Osoblyvosti mekhanizmu implementatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v natsionalne zakonodavstvo. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 1. S. 330.

² Beenakker E. B. The Implementation of International Law in the National Legal Order: A Legislative Perspective. 2018. Afdeling Staats- en Bestuursrecht, Law, Leiden University, Doctoral Thesis.
URL: https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/63079?solr_nav%5Bid%5D=03a5a5db95cb41d25e1e&solr_nav%5Bpage%5D=0&solr_nav%5Boffset%5D=0 (Date of Access: 29.06.2021).

³ Bossuyt M. J. The Direct Applicability of International Instruments on Human Rights (with Special Reference to Belgian and U. S. Law). *Belgian Review of International Law*. 1980. No. 2. p. 317.

⁴ Haletska N. B. Formy implementatsii mizhnarodnykh dohovoriv v Yevropi: teoriia i praktyka : monohrafiia. Lviv : Spolom, 2016. S. 60-69.

так і національному рівнях: зокрема, мова йде про процеси «глобалізації», «регіоналізації», «гармонізації», «уніфікації», «стандартизації», «апроксимації», «координації», «адаптації»¹, «інтеграції» та «взаємопроникнення» міжнародного, зарубіжного та національного законодавств², а також євроінтеграції³. Слід зазначити, що в частині останнього, саме Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁴ слугує яскравим прикладом наявності достатньо великої кількості правових категорій, що використовуються для позначення відповідних принаймні формально схожих явищ⁵.

На перший погляд, суто теоретичний характер проблеми співвідношення термінів і понять в означеній сфері насправді «обтяжується» практичною складовою, що фактично зводиться до ключового і принципового питання про те, на яких власне засадах мають базуватись «відносини» між міжнародним та національним правом, – «паритету» чи «владної субординації»? Адже, саме відповідь на нього напряду зумовлює і їх зміст: чи буде йти мова про «залежність», «узгодженість» або «взаємодію», що в суто прагматичному сенсі зрештою буде зводитись до вибору між дослівним відтворенням положень міжнародного договору у національному законодавстві або їх «видозміна» і «узгодження» із існуючим національним правом⁶.

Загальновідомо, що в основі аргументації доцільності використання першого підходу знаходиться твердження про те, що завдяки такому способу норми міжнародного права ніби максимально точно та оперативно «потрапляють» у національне законодавство, що не залишає можливості «спотворення» його змісту, суттєво прискорює процес їх реалізації та загалом свідчить про ефективність виконання міжнародних зобов'язань.

¹ Streltsova Ye. D. Teoriia i praktyka unifikatsii mizhnarodnoho prava v umovakh hlobalizatsii (mizhnarodnyi ta natsionalno-pravovyi aspekty) : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.11. Odesa, 2020. S. 190-198.

² Streltsov Ye. L. Skladni suchasni protsesy intehtatsii mizhnarodnoho, zarubizhnoho ta natsionalnoho zakonodavstv. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy* : zb. nauk. prats. Kharkiv, 2016. № 1. S. 42-53.

³ Savenko H. V. Shchodo pytannia vyznachennia poniattia ta zmistu yevrointehtatsiinykh protsesiv. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*. 2016. № 9. S. 130-132.

⁴ UHODA PRO ASOTsIATsIIu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Mizhnarodnyi dokument vid 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (data zvernennia: 30.06.2021).

⁵ Tarasov O. V. Adaptatsiia, implementatsiia chy harmonizatsiia prava YeS? *Yevropeiska intehtatsiia v konteksti suchasnoi heopolityky* : zb. nauk. st. za mater. nauk. konf. (m. Kharkiv, 24 trav. 2016 r.). Kharkiv, 2016. S. 30-31.

⁶ Shpakovych O. Osoblyvosti sposobiv implementatsii mizhnarodno-pravovykh norm. *Viche*. 2010. № 17. S. 24.

Однак, існує й інша кардинально протилежна позиція, що полягає у відмові від застосування повного дублювання формулювань міжнародних угод, за якої, й на нашу думку також, більш «придатним» вважається створення в національному праві положень, спрямованих на забезпечення виконання міжнародних зобов'язань¹, з необхідністю обов'язкового врахування змісту та призначення міжнародно-правових норм, що підлягають імплементації, а також недопущення їх «викривлення»².

Більш того, наразі вбачається, що подібні твердження є необхідно обґрунтованими і щодо «врахування», «наслідування», «впровадження», «використання», а також і власне «імплементації»³ зарубіжного досвіду, що, у свою чергу, сьогодні також доречно оцінювати не стільки «механічно», скільки більш раціонально⁴. Саме тому, будь-які «іноземні запозичення» мають обов'язково бути «забезпеченими» необхідною та достатньою для належного обґрунтування аргументацією, а також соціально-правовими умовами для їх «втільнення»⁵, враховувати специфіку предмету, методу та основних функцій кожної окремої обраної галузі права⁶, та в цілому відповідати правилам і традиціям національної правової системи, зокрема, в частині дотримання вимог законодавчої техніки⁷ тощо.

У свою чергу, у разі їх «системної суперечливості»⁸ та «неузгодженості» з національними правовими приписами, багато в чому, через т. зв. «сліпе» копіювання, відповідні «механічні вставки» в національне законодавство можуть призвести не тільки до доволі надуманої «ревізії» усталених в національній правовій системі догм, а й до «відторгнення» її традиційних положень, надаючи їм т. зв. «віртуального» характеру⁹, що безумовно суттєво

¹ Zhytnyi O. O. Kryminalne pravo Ukrainy v mizhnarodnomu vymiri (porivnialno-pravovy analiz) : monohrafiia. Kharkiv : Odissei, 2013. 376 s.

² Zelinska N. A. Priorytety mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ukrainy v konteksti harmonizatsii kryminalnoho prava. *Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.) ta in. Vyp. 47.* Odesa : Yurydychna literatura, 2009. S. 13.

³ Diachenko O. P. Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu shchodo formuvannia antykoruptsiinoi polityky Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* 2017. № 17. S. 17-20.

⁴ Streltsov Ye. L. Reforma kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: osinni rozdumy. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. S. 64.

⁵ Tam samo. S. 90.

⁶ Tam samo. S. 94.

⁷ Zhytnyi O. O. Kryminalne pravo Ukrainy v mizhnarodnomu vymiri (porivnialno-pravovy analiz). 376 s.

⁸ Tam samo.

⁹ Streltsov Ye. L. Reforma kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: osinni rozdumy. S. 90, 94, 31.

знижує якість такого національного імплементаційного законодавства¹, чим піддає сумніву сумлінне виконання взятих на себе державою міжнародних зобов'язань.

Таким чином, заважаючи на значну кількість надзвичайно складних проблем, що наразі мають місце у площині взаємовідносин між міжнародним та національним правом й переймання зарубіжного досвіду, та знаходять своє конкретне практичне вираження під час реформування сучасного національного законодавства, з урахуванням відносної свободи обрання умовно прийнятного способу виконання міжнародних зобов'язань та впровадження зарубіжних «запозичень», наразі вбачається об'єктивна необхідність напрацювання загально-доктринальної думки та чітких орієнтирів, правил і принципів задля максимально ефективної реалізації відповідних процесів. Так і хоча сьогодні прийнято приділяти особливу увагу переважно питанням різних аспектів законодавчої регламентації, слід також пам'ятати й про те, що невід'ємною складовою належного виконання міжнародних зобов'язань, а також перспективності застосування зарубіжного досвіду є й те, як саме відповідні положення будуть використані у правозастосовній діяльності.

References:

1. Beaulac S. *National Application of International Law: The Statutory Interpretation Perspective*. *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*. 2004. Vol. 41. pp. 225-269.
2. Beenakker E. B. *The Implementation of International Law in the National Legal Order: A Legislative Perspective*. 2018. *Afdeling Staats-en Bestuursrecht, Law, Leiden University, Doctoral Thesis*. URL: https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/63079?solr_nav%5Bid%5D=03a5a5db95cb41d25e1e&solr_nav%5Bpage%5D=0&solr_nav%5Boffset%5D=0 (Date of Access: 29.06.2021).
3. Borchard E. *The Relation between International Law and Municipal Law*. *Virginia Law Review*. 1940. Vol. 27, No. 2. pp. 137-148.
4. Bossuyt M. J. *The Direct Applicability of International Instruments on Human Rights (with Special Reference to Belgian and U. S. Law)*. *Belgian Review of International Law*. 1980. No. 2. pp. 317-343.
5. Conforti B. *Notes on the Relationship between International Law and National Law*. *International Law FORUM du droit international*. 2001. Vol. 3, Iss. 1. pp. 18-24.

¹ Beenakker E. B. *The Implementation of International Law in the National Legal Order: A Legislative Perspective*. URL: https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/63079?solr_nav%5Bid%5D=03a5a5db95cb41d25e1e&solr_nav%5Bpage%5D=0&solr_nav%5Boffset%5D=0 (Date of Access: 29.06.2021).

6. Diachenko O. P. Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu shchodo formuvannia antykoruptsiinoi polityky Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2017. № 17. S. 17-20.
7. Ferreira G., Ferreira-Snyman A. The Incorporation of Public International Law into Municipal Law and Regional Law Against the Background of the Dichotomy Between Monism and Dualism. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2014. Vol. 17, No. 4. pp. 1470-1496.
8. Finegan T. Neither Dualism nor Monism: Holism and the Relationship between Municipal and International Human Rights Law. *Transnational Legal Theory*. 2011. Vol. 2, Iss. 4. pp. 477-503.
9. Haletska N. B. *Formy implementatsii mizhnarodnykh dohovoriv v Yevropi: teoriia i praktyka : monohrafiia*. Lviv : Spolom, 2016. 232 s.
10. Hanzhurov Yu. Implementatsiia zakonodavstva Ukrainy do yevropeiskyykh standartiv yak komunikatyvnyi protses. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 1. S. 136-150.
11. *International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation, and Persuasion* / ed. by D. Shelton. Oxford : Oxford University Press, 2011. 750 pp.
12. Karvatska C. B. Vkluchennia norm mizhnarodnykh dohovoriv do natsionalnoho zakonodavstva Ukrainy: problemy ta poshuky shliakhiv vyrishennia. *Pravova derzhava*. 2019. № 33. S. 155-161.
13. Keyuan Z. International Law in the Chinese Domestic Context. *Valparaiso University Law Review*. 2010. Vol. 44, No. 3. pp. 935-956.
14. Kirby M. International Law-The Impact on National Constitutions. *American University International Law Review*. 2006. Vol. 21, Iss. 3. pp. 327-364.
15. *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 29.06.2021).
16. Kuzmin E. *Shchodo poshuku mistsia «mizhnarodnykh zlochyniv» u zakonodavstvi Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2020 : Almanakh naukovykh prats / za red. O. V. Kozachenka, O. M. Musychenko. Mykolaiv : Mykolaivskiy instytut prava Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia», 2020. S. 78-84.*
17. Mason A. The Relationship between International Law and National Law, and Its Application in National Courts. *Commonwealth Law Bulletin*. 1992. Vol. 18, Iss. 2. pp. 750-754.
18. McDougal M. S. The Impact of International Law upon National Law: A Policy-Oriented Perspective. *South Dakota Law Review*. Vol. 4. pp. 25-92.
19. Morina V., Korenica F., Doli D. The Relationship between International Law and National Law in the Case of Kosovo: A Constitutional Perspective. *International Journal of Constitutional Law*. 2011. Vol. 9, Iss. 1. pp. 274-296.
20. *New Perspectives on the Divide Between National and International Law* / ed. By J. E. Nijman, A. Nollkaemper. Oxford : Oxford University Press, 2007. 380 pp.
21. Onishchenko N. Spivvidnoshennia vnutrishnoderzhavnogo i mizhnarodnoho prava: naukovy realii sohodennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2015. № 1. S. 29-36.

22. Owada H. *Problems of Interaction Between the International and Domestic Legal Orders*. *Asian Journal of International Law*. 2015. Vol. 5, No. 2. pp. 246-278.
23. Park W. W., Yanos A. A. *Treaty Obligations and National Law: Emerging Conflicts in International Arbitration*. *Hastings Law Journal*. 2006. Vol. 58, Iss. 2. pp. 251-298.
24. *Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (data zvernennia: 29.06.2021).
25. *Proekt Zakonu pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492 (data zvernennia: 01.07.2021).
26. *Proekt Zakonu pro ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnoho o sudu ta popravok do noho*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50983 (data zvernennia: 01.07.2021).
27. Pylypenko V. P. *Osoblyvosti mekhanizmu implementatsii norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava v natsionalne zakonodavstvo*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 1. S. 329-332.
28. *Pytannia Komisii z pytan pravovoi reformy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.08.2019 № 584/2019*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (data zvernennia: 25.06.2021).
29. Savenko H. V. *Shchodo pytannia vyznachennia poniattia ta zmistu yevrointehratsiinykh protsesiv*. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*. 2016. № 9. S. 130-132.
30. Seidl-Hohenveldern I. *Transformation or Adoption of International Law into Municipal Law*. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1963. Vol. 12, No. 1. pp. 88-124.
31. Shale I. *Historical Perspective on the Place of International Human Rights Treaties in the Legal System of Lesotho: Moving beyond the Monist-Dualist Dichotomy*. *African Human Rights Law Journal*. 2019. Vol. 19, No. 1. pp. 193-218.
32. Shashkova-Zhuravel I. O. *Do pytannia pro sutnist ta mekhanizm vnutrishnoderzhavnoi realizatsii mizhnarodno-pravovykh norm*. *Naukovi zapysky. Seriia: pravo*. 2019. Vyp. 6. S. 125-130.
33. Shpakovych O. *Osoblyvosti sposobiv implementatsii mizhnarodno-pravovykh norm*. *Viche*. 2010. № 17. S. 23-25.
34. Simmons B. A. *Compliance with International Agreements*. *Annual Review of Political Science*. 1998. Vol. 1. pp. 75-93.
35. Simmons B. A. *Treaty Compliance and Violation*. *Annual Review of Political Science*. 2010. Vol. 13. pp. 273-296.
36. Sloss D. L. *Domestic Application of Treaties*. *The Oxford Guide to Treaties / ed. by D. B. Hollis*. 1st ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. pp. 367-396.
37. Streltsov Ye. L. *Reforma kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: osinni rozdumy*. *Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka»*, 2019. 100 s.
38. Streltsov Ye. L. *Skladni suchasni protsesy intehratsii mizhnarodnogo, zarubizhnogo ta natsionalnoho zakonodavstv*. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy : zb. nauk. prats*. *Kharkiv*, 2016. № 1. S. 42-53.

39. Streltsova Ye. D. *Teoriia i praktyka unifikatsii mizhnarodnogo prava v umovakh hlobalizatsii (mizhnarodnyi ta natsionalno-pravovyi aspekty)* : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.11. Odesa, 2020. 523 s.

40. Tarasov O. V. *Adaptatsiia, implementatsiia chy harmonizatsiia prava YeS? Yevropeiska intehtatsiia v konteksti suchasnoi heopolityky* : zb. nauk. st. za mater. nauk. konf. (m. Kharkiv, 24 trav. 2016 r.). Kharkiv, 2016. S. 30-39.

41. UHODA PRO ASOTsIATsIIu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Mizhnarodnyi dokument vid 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (data zvernennia: 30.06.2021).

42. Verdier P.-H., Versteeg M. *International Law in Domestic Legal Systems: An Empirical Perspective. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. 2014. Vol. 108. pp. 376-382.

43. Verdier P.-H., Versteeg M. *International Law in National Legal Systems: An Empirical Investigation. The American Journal of International Law*. 2015. Vol. 109, No. 3. pp. 514-533.

44. Zelinska N. A. *Priorytety mizhnarodnogo spivrobitnytstva Ukrainy v konteksti harmonizatsii kryminalnogo prava. Aktualni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.) ta in. Vyp. 47. Odesa : Yurydychna literatura, 2009. S. 12-16.

45. Zhytnyi O. O. *Kryminalne pravo Ukrainy v mizhnarodnomu vymiri (porivnialno-pravovyi analiz)* : monohrafiia. Kharkiv : Odissei, 2013. 376 s.

РОЗДІЛ III Деякі напрями щодо підвищення ефективності забезпечення національної безпеки України

КОЛЬ Олександр Григорович
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри політології, управління та державної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

ФЕДОНЮК Анатолій Ананійович
кандидат фізико-математичних наук,
доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та
МТЗ Волинського національного
університету імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-0942-227X>

ПИРОЖИК Олександр Веніамінович
радник першого заступника голови Волинської обласної ради, депутат
Волинської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0001-5793-7433>

КОЛЬ Роксолана Олегівна
аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-0187-3391>

ДУЧИМІНСЬКА Леся Миронівна
начальник Управління контрольно-перевірочної роботи
Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області
<https://orcid.org/0000-0002-2907-9408>

3.1. Про необхідність використання Україною позитивного досвіду США з питань розбудови системи інформаційної безпеки

3.2. Про роль і місце Національного банку України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи сферу національної безпеки

3.3. Про деякі змістовні елементи принципу гуманного ставлення до засуджених у сфері виконання покарань у контексті завдань щодо забезпечення національної безпеки України

3.4. Забезпечення інформаційної безпеки України шляхом діяльності, пов'язаної з розвитком мережі церковно-релігійних інституцій

Some directions for improving the effectiveness of national security of Ukraine

*Doctor of Law, Professor A. G. Kolb
Honored Lawyer of Ukraine,*

Professor of the Department of Political Science, Management and State Security of Lesya Ukrainka Volyn National University, Vice-rector for scientific and pedagogical work and logistics, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor A. A. Fedonyuk Advisor to First Deputy Head Volyn Regional Council, MP of the Volyn Regional Council A. V. Pirozhik graduate student of Volyn National University named after Lesya Ukrainka R. O. Kolb, The head of department of control and test work the headquarters of the Pension fund of Ukraine in the Volyn region L. M. Duchiminska

Некоторые направления повышения эффективности национальной безопасности Украины

*Доктор юридических наук, профессор А. Г. Колб
Заслуженный юрист Украины
профессор кафедры политологии, менеджмента и государственной безопасности Волынского национального университета имени Леси Украинки, Кандидат физико-математических наук, доцент, А. А. Федонюк, проректор по научно-педагогической работе и МТО Волынского национального университета имени Леси Украинки Советник первого заместителя председателя Волынского областного совета, депутат Волынского областного совета А. В. Пирожик аспирант Волынского национального университета имени Леси Украинки Р. О. Колб Начальник Управления контрольно-поверочной работы Главного управления Пенсионного фонда Украины в Волынской области Л. М. Дучиминская*

Ключові слова: інформаційна війна; національна безпека; гуманізм; право особи; засуджений до позбавлення волі; Національний банк України; кримінальне правопорушення; сфера банківської діяльності; забезпечення; математична модель.

Keywords: information war; National security; humanism; the right of a person; sentenced to imprisonment; National Bank of Ukraine; criminal offense; sphere of banking activity; software; mathematical model.

Ключевые слова: информационная война; национальная безопасность; гуманизм; право лица; осужденный к лишению свободы; Национальный банк Украины; уголовное преступление; сфера банковской деятельности; обеспечение; математическая модель.

АНОТАЦІЯ

У даному розділі розглянуто питання, пов'язані з : необхідністю створення в Україні ефективної національної системи забезпечення інформаційної безпеки держави за зразком такої країни, НАТО, як США. Зокрема, проаналізовано нормативно-правові акти США у цій сфері суспільних відносин та позитивний досвід з означених питань, а також запропоновані науково обґрунтовані заходи щодо вирішення означеної проблематики; сутність і соціально-правовою природою Національного банку України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, а також визначено його роль та розроблено науково обґрунтовані заходи, спрямовані на підвищення рівня ефективності зазначеної діяльності; відсутністю цілісного та комплексного уявлення про зміст права на гуманне ставлення до засуджених у сфері виконання покарань України, а також про його елементи й механізми забезпечення на практиці, включаючи законодавчий рівень регулювання цих питань; математичною моделлю одночасного розповсюдження двох взаємовиключних потоків інформації на обмежений соціум (модель інформаційного протистояння), співіснуванням двох православних церков в одному інформаційному середовищі, дієвістю даної моделі, а також її наближеністю до реального процесу розвитку суспільства.

Зокрема, констатовано, що основним зовнішнім чинником, який зумовлює еволюцію системи забезпечення інформаційної безпеки держави у США, є агресивні впливи та деструктивні дії Російської Федерації, які полягають у систематичному посяганні на інформаційну безпеку (аж до втручання у процеси виборів президента) і детермінують необхідність активної протидії цим посяганням та убезпечення від них.

Для України, яка вже сьомий рік веде гібридну війну з РФ, у т.ч. інформаційну, наявність зазначених проблем – очевидна. Тому досвід країн НАТО, і США зокрема, у цій сфері вбачається особливо цінним, корисним і багато в чому застосовним при формуванні власної ефективної моделі

Також встановлено, що однією з умов, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері функціонування банківських установ, є неналежна діяльність Національного банку України (НБУ) по їх запобіганню, як це передбачено п. 30 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України».

Крім цього, враховуючи, що в Україні розпочався новий період реформування органів та установ виконання покарань, що пов'язаний з їх модернізацією й приведенням умов виконання та відбування покарання у відповідність до європейських стандартів, а також той факт, що пов'язаний з існуючими проблемами щодо забезпечення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення й повагу їх людської гідності, необхідним є всебічне дослідження цієї проблеми, насамперед, на доктринальному рівні. При цьому слід зазначити, що на сьогодні в Україні є недостатній рівень теоретичної розробки окремих питань, пов'язаних з належною реалізацією цього права в процесі відбування-виконання покарань. Це пояснюється тим, що більшість таких публікацій має фрагментарний характер або висвітлює зазначену тематику дослідження з точки зору положень інших інститутів кримінально-виконавчого права.

Доведено, що при певній стабільності зовнішнього впливу на суспільство та правильній інтерпретації внутрішніх характеристик, модель протистояння двох інформаційних потоків досить точно описує реальні процеси що проходять в соціальному середовищі. Соціальні процеси можуть бути змодельовані і описані точними математичними засобами. Математичні моделі, підтримані та обґрунтовані висновками соціальних наук, зокрема соціологічної психології, з достатньою точністю описують та прогнозують динаміку розвитку реального суспільства.

Виходячи, з вищевикладеного зроблено висновки про те, що зазначені проблематики є актуальними та такими, що мають теоретичне та практичне значення у контексті захисту національних інтересів України, зокрема її інформаційної та фінансової безпеки, а також гуманізації кримінально-виконавчого законодавства.

SUMMARY

This section addresses issues related to: the need to create in Ukraine an effective national system for information security of the state on the model of a country, NATO, such as the United States. In particular, the US regulations in this area of public relations and positive experience on these issues are analyzed, as well as scientifically sound measures to address these issues; the essence and social and legal nature of the National Bank of Ukraine in the system of subjects of prevention of criminal offenses, as well as its role is defined and scientifically substantiated measures aimed at increasing the level of efficiency of this activity are developed; lack of a holistic and comprehensive understanding of the content of the right to humane treatment of convicts in the field of execution of sentences in Ukraine, as well as its elements and mechanisms in practice, including the legislative level of regulation of these issues; mathematical model of simultaneous distribution of two mutually exclusive flows of information to a limited society (model of information confrontation), coexistence of two Orthodox churches in one information environment, the effectiveness of this model, as well as its proximity to the real process of society.

In particular, it is stated that the main external factor that determines the evolution of the information security system in the United States is the aggressive influences and destructive actions of the Russian Federation, which consist in systematic encroachment on information security (up to interference in the presidential election) and determine the need for active counteracting and encroaching on these encroachments.

For Ukraine, which has been waging a hybrid war with Russia for seven years, including informational, the presence of these problems is obvious. Therefore, the experience of NATO countries, and the United States in particular, in this area is particularly valuable, useful and largely applicable in the formation of its own effective model.

It is also established that one of the conditions that contributes to the commission of criminal offenses in the field of banking institutions is the improper activities of the National Bank of Ukraine (NBU) to prevent them, as provided for in paragraph 30 of Part 1 of Art. 7 of the Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine".

In addition, given that Ukraine has begun a new period of reform of penitentiary institutions related to their modernization and bringing the conditions of execution and serving of sentences in line with European standards, as well as the fact that it is related to existing problems. In order to ensure the right of persons sentenced to imprisonment to humane treatment

and respect for their human dignity, a comprehensive study of this problem is necessary, first of all, at the doctrinal level. It should be noted that today in Ukraine there is an insufficient level of theoretical development of certain issues related to the proper implementation of this right in the process of serving and serving sentences. This is due to the fact that most of these publications are fragmentary in nature or cover the subject of the study in terms of the provisions of other institutions of criminal executive law.

It is proved that with a certain stability of external influence on society and the correct interpretation of internal characteristics, the model of confrontation of two information flows quite accurately describes the real processes taking place in the social environment. Social processes can be modeled and described by precise mathematical means. Mathematical models, supported and substantiated by the conclusions of the social sciences, in particular sociological psychology, describe and predict with sufficient accuracy the dynamics of the development of real society.

Based on the above, it is concluded that these issues are relevant and have theoretical and practical significance in the context of protecting the national interests of Ukraine, including its information and financial security, as well as the humanization of criminal law.

АННОТАЦІЯ

В данном разделе рассмотрены вопросы, связанные с: необходимостью создания в Украине эффективной национальной системы обеспечения информационной безопасности государства по образцу такой страны НАТО, как США. В частности, проанализированы нормативно-правовые акты США в этой сфере общественных отношений и положительный опыт по указанным вопросам, а также предложены научно обоснованные меры по решению обозначенной проблематике; сущностью и социально-правовой природой Национального банка Украины в системе субъектов предупреждения уголовным правонарушением, а также определены его роль и разработаны научно обоснованные мероприятия, направленные на повышение уровня эффективности указанной деятельности; отсутствием целостного и комплексного представления о содержании права на гуманное отношение к осужденным в сфере исполнения наказаний Украины, а также о его элементы и механизмы обеспечения на практике, включая законодательный уровень регулирования этих вопросов; математической моделью одновременного распространения двух взаимоисключающих потоков информации ограниченного социум (модель информационного противостояния), сосуществованием двух православных церквей в одной информационной среде, действенностью данной модели, а также ее близостью к реальному процессу развития общества.

В частности, констатируется, что основным внешним фактором, который обуславливает эволюцию системы обеспечения информационной безопасности государства в США, есть агрессивные воздействия и деструктивные действия Российской Федерации, заключающиеся в систематическом посягательстве на информационную безопасность (до вмешательства в процессы выборов президента) и детерминируют активной противодействия этим посягательствам и страхованием от них.

Для Украины, которая уже седьмой год ведет гибридную войну с РФ, в т.ч. информационную, наличие указанных проблем - очевидно. Поэтому опыт стран НАТО, и

США в частині, в цій сфері представляється особливо цінним, полезним і во многом применимым при формировании собственной эффективной модели

Также установлено, что одним из условий, которое способствует совершению уголовных преступлений в сфере функционирования банковских учреждений, является ненадлежащая деятельность Национального банка Украины (НБУ) по их предотвращению, как это предусмотрено п. 30 ч. 1 ст. 7 Закона Украины «О Национальном банке Украины».

Кроме этого, учитывая, что в Украине начался новый период реформирования органов и учреждений исполнения наказаний, связанный с их модернизацией и приведением условий исполнения и отбывания наказания в соответствие с европейскими стандартами, а также тот факт, связанный с существующими проблемами обеспечения права осужденных к лишению свободы на гуманное отношение и уважение их человеческого достоинства, необходимо всестороннее исследование этой проблемы, прежде всего, на доктринальном уровне. При этом следует отметить, что на сегодня в Украине имеется недостаточный уровень теоретической разработки отдельных вопросов, связанных с надлежащей реализацией этого права в процессе отбывания-исполнения наказаний. Это объясняется тем, что большинство таких публикаций имеет фрагментарный характер или освещает данной теме исследования с точки зрения положений других институтов уголовно-исполнительного права.

Доказано, что при определенной стабильности внешнего воздействия на общество и правильной интерпретации внутренних характеристик, модель противостояния двух информационных потоков достаточно точно описывает реальные процессы, проходящие в социальной среде. Социальные процессы могут быть смоделированы и описаны точными математическими средствами. Математические модели, поддержанные и обоснованные выводами социальных наук, в частности социологической психологии, с достаточной точностью описывают и прогнозируют динамику развития реального общества.

Исходя из вышеизложенного сделаны выводы о том, что указанные проблематики актуальны и имеющими теоретическое и практическое значение в контексте защиты национальных интересов Украины, в частности ее информационной и финансовой безопасности, а также гуманизации уголовно-исполнительного законодательства.

3.1. Про необхідність використання Україною позитивного досвіду США з питань розбудови системи інформаційної безпеки

Як показує практика, торкаючись питання вибудови системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні, неможливо обійти увагою зарубіжний досвід країн НАТО, які мають у цій сфері ту ж системну проблему, що й Україна, – необхідність запобігання та протидії інформаційній агресії та інформаційним війнам зі сторони Російської Федерації (РФ). При цьому, результати проведеного аналізу наукових та інших джерел свідчить про те, що навіть в одного з фундаторів НАТО – Сполучених Штатів Америки (США) – ця проблема ставиться на друге місце після тероризму і розглядається як серйозна загроза національній безпеці нації.

Загалом, інформаційна безпека – це поняття, яке введене у науковий обіг досить давно, проте особливої актуальності воно набуло із розвитком технологій. Якщо в цілому узагальнити доктринальні підходи з означеного питання, то можна зробити висновок, що поняття «інформаційна безпека» слід розглядати на основі комплексного або інтегрального підходу як стан та процес захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, при якому вона, з одного боку, здатна ефективно протистояти дестабілізуючому та неправомірному впливу зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, а з іншого – її постійне функціонування не створює інформаційних загроз для елементів самої системи і зовнішнього середовища. Відтак, можна констатувати, що інформаційна безпека – це стан захищеності інформації в системах і додатках, при якому зберігається цілісність та конфіденційність даних, їх стійкість до зовнішнього впливу.

Зазначений висновок ґрунтується на тому, що ще на початку 21 століття у США та розвинутих країнах Європи озвучили тезу про міжнародну інформаційну безпеку, визнавши, що незахищеність інформаційних ресурсів становить загрозу всьому світу. При цьому на Заході під цим розуміють стан, що забезпечується загальновизнаними і спеціальними принципами та нормами міжнародного права, який включає порушення міжнародного миру і безпеки як окремих держав, так і світового співтовариства в цілому у сфері інформації та комунікації¹.

Виходячи з цього та враховуючи сучасні проблеми, що склалися в Україні у зв'язку з гібридною війною РФ та масовим використанням «інформаційної зброї» з деструктивними проросійськими наративами та застосуванням проти Української держави «інформаційного тероризму»², слід визнати, що їх вирішення неможливе без урахування позитивного досвіду забезпечення інформаційної безпеки країн НАТО, зокрема, на прикладі США – як одного із фундаторів цього Північноатлантичного блоку.

Інформаційну безпеку та інформаційне домінування сповна можна назвати ключовими напрямками економіко-технологічного, науково-виробничого та військово-політичного лідерства США у світі. Парадоксально, але особливістю «спадковості» політики захисту інформаційної безпеки в США є її фактична відсутність, тобто кожна нова президентська адміністрація пропонувала і реалізовувала свої тактичні і стратегічні дії. Це пояснюється тим,

¹ Грицун О. О. Міжнародно-правове забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Дис. на здоб. наук. ступеня к.ю.н., спец. 12.00.11.КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 233 с.

² Колб О. Г., Пирожик О. В., Дучимінська Л. М., Колб Р. О., Кухарчук Д. С.. Про зміст і соціально-правову природу деяких джерел, що посягають на національну безпеку України. *Ділектологія: монографія*. Під заг. ред. І. М. Копотуна, С. В. Петкова, Р. Поліан. Куноівце: Академія ГУСПОЛ: 2020, Т. 3. С. 78-115.

що інформаційна політика за своєю природою виникає на основі стратегії національної безпеки, військової доктрини, зовнішньополітичної доктрини, а вони істотно різняться у впровадженні політичних курсів різних американських президентів. Разом із тим, системний аналіз помилок, критика опонентів і загальна критична оцінка нових кроків та дій у цій сфері зумовлює постійний поступальний рух і лідерство США у вибудові чіткої та збалансованої у відповідності до нових викликів та вимог часу системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Як показали результати даного дослідження, правову основу правову основу для формування єдиної державної політики у галузі захисту інформації для забезпечення інтересів національної безпеки, завдяки якій можна скласти уявлення про загальну державну політику США, становлять як федеральні закони, так і закони окремих штатів. Це насамперед ключові закони «Про свободу інформації» (1967 р.), «Про висвітлення діяльності уряду», «Про охорону особистих таємниць», «Про таємницю» (1974 р.), «Про право на фінансову таємницю» (1978 р.), «Про доступ до інформації про діяльність ЦРУ» (1984 р.), «Про комп'ютерне шахрайство та зловживання» (1986 р.), «Про безпеку комп'ютерних систем» (1987 р.), «Про інформаційну безпеку», «Про удосконалення інформаційної безпеки» (1997 р.)¹.

Національна політика США в галузі захисту інформації формується Агентством національної безпеки (далі – АНБ), а найважливіші стратегічні питання інформаційної безпеки розглядаються Радою національної безпеки з виданням директив президента США, серед яких: PD/NSC-24 «Політика в галузі захисту систем зв'язку» (1977 р.), у якій уперше наголошено на необхідності захисту важливої несекретної інформації для забезпечення національної безпеки; «Національна політика США в галузі безпеки систем зв'язку в автоматизованих інформаційних системах» (1984 р.). Цією директивою на АНБ поклали функції із захисту інформації та контролю за безпекою не лише на каналах зв'язку, а й в обчислювальній та інформаційно-телекомунікаційній системах, відповідальність за сертифікацію технологій, систем і устаткування захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, а також за ліцензування діяльності в галузі захисту інформації.

Так видається, саме під впливом США, як показала практика, Генеральна Асамблея ООН ще у 2001 р. на 56-й сесії акцентувала увагу на понятті «інформаційна та мережева безпека», відзначаючи захист особистої інформації про відправників і одержувачів, її захист від несанкціонованих змін,

¹ Бусол О. Ю. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-zakonodavche-regulyuvannya-ta-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350

несанкціонованого доступу до інформації та створення надійного джерела постачання обладнання, послуг та інформації. Інформаційна безпека в той час охоплювала захист інформації, що стосується військового потенціалу та інших аспектів національної безпеки¹. Вже тоді передбачалося, що недостатній захист життєво важливих інформаційних ресурсів, інформаційних і телекомунікаційних систем несе загрозу міжнародній безпеці.

Зокрема, тенденцію щодо надання пріоритетної ролі інформаційній безпеці наочно демонструють такі резолюції Генеральної Асамблеї ООН, як: «Роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки, роззброєння та інших, пов'язаних з цим, сфер» № 53/576 (1998 р.); «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» № 54/49 (1999 р.), № 55/28 (2000 р.), № 60/45 (2005 р.)².

Загалом державна політика США у сфері інформаційної безпеки, як вважає дослідник проблематики О. Ю. Бусол, пройшла тривалий еволюційний шлях, який складається з базових 4-х етапів: виникнення – 1939-1947 рр.; становлення – 1947-1982 рр.; активний розвиток – 1983-2001 рр.; докорінне вдосконалення – з 2001 р. і дотепер³. З приходом у 1981 р. до влади президента США Р. Рейгана і його адміністрації в управлінні інформаційними ресурсами, відповідно до Закону «Про свободу інформації», напрям інформаційної безпеки визначили як пріоритетний в урядовій політиці.

Так, уже в 1992 р. прийнято програми «Національна інформаційна політика» та «Глобальна інформаційна політика», яка базувалася на п'яти ключових принципах: залучення приватних інвестицій, сприяння конкуренції; введення гнучких механізмів регулювання, які мають забезпечити пристосовування до швидких технологічних змін і ринкової конкуренції; надання відкритого доступу до існуючих мереж усім провайдерам і користувачам; забезпечення загальнодоступних інформаційних послуг; створення електронного уряду. Більше того, при Бібліотеці Конгресу США було створено центральний депозитарій документів з проблем кібер-, медіа- та психотероризму з метою моніторингу теорії і практики інформаційно-психологічних впливів у сучасному світі, створення ефективної регіональної системи інформаційного протиборства та об'єднання зусиль держав-членів

¹ Бусол О. Ю. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України.

² Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 8 December 2005. № 60/45. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/490/30/PDF/N0549030.pdf?OpenElement>

³ Бусол О. Ю. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України.

Організації американських держав у сфері інформаційної безпеки¹. При цьому адміністрація США на офіційному рівні розглядає інформацію як стратегічний ресурс, що виникає в результаті оброблення даних за допомогою спеціалізованих систем аналізу.

Важливим у зв'язку з цим є і той факт, що військово-політичне керівництво США та західних держав на початку 1990-х рр. приділяло особливу увагу розвитку інформаційної технології, високо оцінюючи її потенційні можливості для досягнення військової переваги. Саме про це, зокрема, свідчить Директива США від 21 грудня 1992 р. «Інформаційна війна», в якій закріплені завдання щодо необхідності всебічного обліку інформаційних ресурсів при організації планування і функціонування систем управління в інтересах підвищення ефективності військ в умовах протидії супротивнику. Складовими концепту «інформаційна війна», на думку авторів його розробки, є: оперативна безпека, введення супротивника в оману, психологічні операції, електронна війна і вогневе знищення, що здійснюються в комплексі з глибокою та всебічною розвідкою як для дезорганізації системи управління противника, так і для захисту власної системи управління під час бойових дій. Інформація, що циркулює в системі управління, розглядається як високо пріоритетний об'єкт впливу та захисту, зниження або підвищення достовірності. Більше того, для військового відомства США, що використовує кількості різних інформаційних систем і мереж, питання інформаційної безпеки фактично прирівнюється до питань військової безпеки².

Не залишаються осторонь вирішення цієї проблематики і вчені та науковці. При цьому у присвячених США статтях найчастіше зустрічається таке визначення поняття «інформаційні військові дії»: дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги в інтересах національної військової стратегії; дії, що здійснюються шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи противника при одночасному захисті власної інформації та своїх інформаційних систем³.

Цікавим із цього приводу є також той факт, що в березні 2001 р. Президент США Дж. Буш, виступаючи в штаб-квартирі ЦРУ, вказав на основні загрози національній безпеці США. На другому місці після тероризму в цьому переліку значиться інформаційна війна, уже за нею – розповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки. В цьому ж році вперше озвучено тезу

¹ National Security Strategy of the United States of America. Washington. 2010, may. 52 p. White House. URL: <https://www.archives.gov/presidential-libraries/archived-websites>

² Шамрай В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. Центр досліджень проблем комп'ютерної злочинності. URL: <http://www.crime-research.ru/library/Shamray.htm>

³ Баранов А. А. Информационный суверенитет или информационная безопасность. Нац. безпека і оборона. 2001. № 1. С. 70-76

про міжнародну інформаційну безпеку – як стан, що забезпечується загальновизнаними спеціальними принципами і нормами міжнародного права, який включає порушення міжнародного миру і безпеки як окремих держав, так і світового співтовариства в цілому у сфері інформації та комунікації¹.

Найперша складова міждержавних відносин в інформаційній сфері полягає у необхідності забезпечення належного і стійкого балансу між правоохоронними інтересами і повагою до основних прав і свобод людини. Цю складову в доктрині міжнародного права визначають в якості кримінального аспекту міжнародної інформаційної безпеки (відповідно, і термінологія, яка використовується, – «транскордонна комп'ютерна злочинність», «кіберзлочинність», «комп'ютерні злочини», «високотехнологічні злочини», «злочини у сфері комп'ютерної інформації», «кіберзлочини», «інформаційні злочини» тощо)².

У свою чергу, в зауваженнях щодо забезпечення безпеки національної кіберінфраструктури» (2009 р.) інший Президент США – Б. Обама – зробив висновок про те, що кіберзагрози є одними з найбільш серйозних викликів економічній і національній безпеці, з яким зіткнулася нація. З огляду на це, він оголосив цифрову інфраструктуру США стратегічною національною цінністю, а її захист – національним пріоритетом, у якому основні заходи в цій сфері спрямовані на розроблення ефективної стратегії забезпечення безпеки інформаційних і комунікаційних мереж; розроблення систем запобігання й реагування на кібератаки; посилення партнерства держави і приватного сектора; збільшення інвестицій в інноваційні технології та розгортання масштабної національної кампанії щодо посилення готовності суспільства до протидії кіберзагрозам³.

У такому ж контексті й вибудовувалася нормативно-правова доктрина США з означеного питання. Показовою у цьому сенсі є Ініціатива із загальної національної кібербезпеки Ради національної безпеки США 2010 р., що є складовою частиною Воєнної доктрини США та яка містить 12 положень щодо реалізації захисту держави та Білого дому від кібератак. Відповідно до цього документу, в США створено єдину захищену федеральну мережу, доступ до якої чітко контролюється. Крім того, Ініціатива передбачає об'єднання всіх наявних у США центрів оперативного реагування на кіберзлочини з метою підвищення ефективності їхньої діяльності та проведення глибокого аналізу

¹ Грицун О. О. Міжнародно-правове забезпечення міжнародної інформаційної безпеки.

² Забара І. М. Інститут міжнародної інформаційної безпеки: правові аспекти. *Правова інформатика*. 2014. № 1 (41). С. 64-71

³ Statement by the President on the White House Organization for Homeland Security. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/statement-president-white-house-organization-homeland-security-and-counterterrorism>

щодо хакерських атак. Також із метою протидії іноземним кібершпигунам документ передбачає створення підрозділів кіберконтррозвідки у державних органах США, зокрема для захисту секретних внутрішніх мереж Міноборони США від терористичних атак. У свою чергу, в Стратегії кібербезпеки США (2011 р.) закріпили право держави вживати заходи у відповідь на хакерські атаки, які у відповідних умовах можуть розглядатися США як оголошення війни. Так, Закон CISA (Cyber Intelligence Sharring and Protection Act) (2012 р.) дає змогу уряду США та недержавним органам за наявності підозри про вчинення кіберзлочину мати доступ до конфіденційної інформації користувачів приватних фірм¹.

Важливе місце у системі нормативно-правових документів США, що регулюють безпеку кіберпростору, займають такі, як: Національна стратегія безпечного кіберпростору (2003 р.), Огляд політики кібербезпеки (2009 р.), Міжнародна стратегія для кіберпростору (2011 р.), Наказ президента США «Щодо проекту Стратегії покращення кібербезпеки критично важливих об'єктів інфраструктури (2013 р.), проект Стратегії покращення кібербезпеки критично важливих об'єктів інфраструктури (2014 р.), Закон з кібербезпеки та обміну інформацією (2015 р.), Національна стратегія безпеки (2015 р.), Стратегія кібербезпеки департаменту оборони (2015 р.)². У зазначених нормативно-правових актах закріплені дії зі знешкодження та протистояння атакам у національному інформаційному просторі, а також визначені види загроз і обов'язки захисту кіберпростору для різних спеціалізованих державних установ. Крім цього, зазначені документи визначають умови для обміну даними з протидії кіберзагрозам, прогнозування ризиків, співробітництва з іншими державами з проблем кібертероризму, а також підвищення кваліфікації фахівців із протидії цим злочинам. При цьому в них окремо акцентується увага на залученні до протидії тероризму приватних установ і громадських організацій, а також використання можливостей освітніх і наукових установ при проведенні досліджень із забезпечення безпеки національного кіберпростору³.

Проведений аналіз змісту нормативно-правових джерел, що стосуються вирішення проблем, пов'язаних із інформаційними війнами, дозволяє також констатувати, що, за останні роки у США сформувалася чітка система забезпечення інформаційної безпеки, яка вибудовувалася в декілька етапів. Пороговими серед виявлених тенденцій можуть вважатися такі. У 1981 р.

¹ Бусол О. Ю. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України.

² Statement by the President on the White House Organization for Homeland Security.

³ US-CERT: Understanding Hidden Threats: Rootkits and Botnets. URL: <https://www.us-cert.gov/ncas/tips>

інформаційна безпека стає пріоритетом урядової політики США. У 1987 р. встановлено нову категорію інформації – «несекретна, але важлива з погляду національної безпеки». У 1992 р. інформаційна безпека зводиться в ранг національної інформаційної політики та звертається підкреслена увага на глобальну інформаційну політику, а в обігу уряду США з'являється поняття «інформаційна війна». У 2001 р. формується поняття «міжнародна інформаційна безпека» і визнається, що незахищеність інформаційних ресурсів становить загрозу всьому світу. Поняття «інформаційна війна» в адміністрації президента за пріоритетністю – на другому місці (після тероризму). У 2009 р. цифрову інфраструктуру США оголошують стратегічною національною цінністю, а її захист – національним пріоритетом. У 2011 р. хакерські атаки прирівнюють до оголошення війни. З 2015 р. законодавче регулювання кіберпростору виходить на перший план політики США. Хоча подекуди й надалі мають місце факти недооцінки зовнішніх ризиків і загроз у сфері інформаційної безпеки¹, американське суспільство на них активно реагує та доволі швидко усуває й еволюціонує, залишаючись світовим лідером у розбудові ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Таким чином, американський досвід державної політики у сфері інформаційної безпеки можна визнати вкрай важливим для української зовнішньої і внутрішньої політики з означеної проблематики. При цьому найціннішим є дієвий підхід до регулювання ринку інформаційних технологій в умовах ринкової економіки, враховуючи, що нині Україна є одним із лідерів у світі з підготовки висококваліфікованих ІТ-фахівців та одним із основних постачальників «інтелекту» відповідного напрямку за кордон.

Більш того, зважаючи на те, що США мають величезний досвід застосування інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства особливо важливим, в умовах проведення Україною урядових заходів у відповідь на зовнішню агресію з боку РФ, є американський досвід використання інформаційних технологій для створення систем зв'язку і військового керування, а також високоточного озброєння, що дасть змогу більш ефективно запобігати та протидіяти посяганням інформаційного характеру на національну безпеку нашої держави.

3.2. Про роль і місце Національного банку України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи сферу національної безпеки

Як свідчить практика, одним із самих суспільно небезпечних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері господарської діяльності, є ті із них, що

¹ Довгопол Я. Що і як сказав Трамп Конгресу? Російське питання. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2184991-so-i-ak-skazav-tramp-kongresu.html>

посягають на встановлений на нормативно-правовому рівні порядок діяльності банківських установ України (до таких, зокрема, можна віднести наступні із них: ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансування тероризму»; ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності» Кримінального кодексу (КК) України; ін.). Так, розпочинаючи з 2016 року в Україні намітилась негативна тенденція до щорічного збільшення кількості зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудового розслідування (у середньому до 500 випадків) кримінальних правопорушень, що мають місце у зазначеній сфері суспільних відносин¹.

Не покращились та суттєво не змінилися ці показники й у подальші роки (2017-2020 р. р.). Так, за даними Національної поліції тільки у 2019 році в Україні відкрили 4 тис. 263 кіберзлочини, у тому числі й у сфері банківських установ, які завдали збитків на 28 млн. гривень².

Показовою у цьому контексті є протиправна діяльність банку «Аркада», у результаті якої були незаконно виведені з його фінансового обігу 9 млрд. грн., а також зменшено норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR) із 100% до 60,23%³.

Отже, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення, у тому числі й на теоретичному рівні. При цьому варто зазначити, що однією з умов, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері функціонування банківських установ, є неналежна діяльність Національного банку України (НБУ) по їх запобіганню, як це передбачено п. 30 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»⁴.

Відповідно до вимог ст. 2 Закону України «Про Національний банк України», НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України. При цьому основною

¹ Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері. *Інтернет-портал FinPost*. URL: <http://finpost.com.ua/news/5429>.

² Анатомія кібер злочину: ключові тренди 2020 року. *Експертний центр з прав людини*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/anatomia-kiber-zlochynu>

³ Відкрито справу щодо 9 млрд. грн., зібраних через банк «Аркада». *Фінансовий клуб*. URL: <https://finclub.net/ua/news/vidkryto-spravu-shchodo-9-mlrd-hrn-zibranykh-cherez-bank-arkada.html>

⁴ Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

функцією НБУ, як це зазначено в ч. 1 ст. 6 даного Закону, є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Для її реалізації та створення реальних гарантій виконання у повному об'ємі своїх повноважень законодавець визначив перелік й інших функцій НБУ (ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»). Їх аналіз дозволяє стверджувати, що при такому дуалістичному підході НБУ зобов'язана належним чином вживати всі передбачені законом заходи щодо запобігання посяганням як на стабільність фінансової системи, так і на встановлений порядок протидії легалізації (відмиванню) коштів, здобутих злочинним шляхом, особливо після внесення суттєвих змін і доповнень у Закон України «Про Національний банк України» в період 2014-2021 р. р.

Поряд з цим, як встановлено в ході даного дослідження, реальність є дещо іншою. Як з цього приводу у свій час влучно зауважив Р. Шпек, діючий КК України містить певні норми, які, при правильному їх використанні, могли б посилити корпоративну безпеку та належний захист прав банківських установ у кримінальному судочинстві¹. У той самий час, практика свідчить про те, що ці норми не працюють належним чином. Зокрема, особливу занепокоєність у зв'язку з цим викликають випадки кредитного шахрайства у процесі повернення кредитів відповідним банківським установам. При цьому найпоширенішими видами кримінальних правопорушень є: шахрайство (ст. 190 КК), шахрайство з фінансовим ресурсами (ст. 222 КК), підробка документів, що пов'язана з цими проявами шахрайства (ст. 358 КК), незаконні дії із заставним майном (ст. 388 КК) та умисне невиконання або перешкоджання виконанню судових рішень (ст. 382 КК); ін.².

Все це свідчить про те, що НБУ неналежним чином виконує свої зобов'язання щодо організації запобіжної діяльності у системі банківських установ, що визначені в ст. 7 Закону України «Про Національний банк України». Мова, у тому числі, ведеться й про налагодження ефективності взаємодії з означених питань з правоохоронними органами, у першу чергу, з новоствореним Бюро економічної безпеки (БЕБ)³. Зокрема, як свідчить практика, щорічно лише 1% заяв банківських установ про вчинені у сфері їх діяльності кримінальні правопорушення правоохоронцями доведено до суду⁴. Як у зв'язку з цим слушно резюмують фахівці банківської справи, на жаль,

¹ Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері.

² Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері.

³ Про бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-20. Офіційний вісник України. 2021. № 25. Ст. 1151.

⁴ Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері.

ситуація яка зараз спостерігається по розкриттю злочинів у банківській сфері, не говорить про ефективність роботи банків та правоохоронних органів¹.

Як видається, логічним у зв'язку з цим було б доповнення ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» п. наступного змісту:

«Для забезпечення ефективності реалізації визначених у цій статті Закону інших функцій Національного банку України останній зобов'язаний налагодити належну взаємодію з правоохоронними органами, особливо з питань запобігання вчиненню у сфері банківської діяльності кримінальних правопорушень».

Додатковим аргументом щодо запропонованої видозміни виступають науково обгрунтовані висновки науковців про те, що зволікання та службова недбалість у даному напрямі завдає значні збитки для стабільності фінансової системи держави (а, це – пріоритетне завдання НБУ (ст. 6 Закону України «Про Національний банк України»)), а також завдає значної шкоди для різних суб'єктів господарської діяльності, включаючи й іноземців².

Без сумніву, що важливим у цьому сенсі є й впровадження у національне банківське законодавство та практику позитивного зарубіжного досвіду, що стосується змісту запобігання кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері суспільних відносин. Так, для протидії суспільно небезпечним явищам, що пов'язане з картковим шахрайством, оператори міжнародних платіжних систем розробили новий стандарт платіжних карток EMV (технологія «ЧП» та «ПН»), а також різні додатки безпеки, зокрема, додаток 3D Secure для операцій онлайн, які, як показує практика, складніше клонувати³.

Отже, в цьому напрямі НБУ має активізувати свої зусилля, враховуючи, що питання впровадження кращих практик і стандартів, які існують у міжнародній банківській діяльності, відносяться до одних (інших) із функцій даного банку (п. п. 13, 21, 30 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»).

Поряд з цим, слід визнати, що НБУ вже здійснив ряд запобіжних заходів, основу яких склали міжнародно-правові акти та позитивна зарубіжна практика такої діяльності у сфері функціонування банківських установ. До таких, наприклад, можна віднести наступні із них:

1) Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, у якому визначено підстави і порядок застосування НБУ цих заходів і фінансових санкцій за порушення банками, філіями іноземних банків та іншими особами законодавства у сфері запобігання та протидії легалізацію (відмиванню)

¹ Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері.

² Олійничук О. Банківські картки як об'єкт шахрайства: стан і протидія явищу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1(9). С. 91-94.

³ Глотов М. Як захистити свої гроші на картці. *Інтернет-видання «Українська правда»*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/8/549843/>

доходів, одержаних злочинним шляхом¹, що важливо з огляду реалізації змісту спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням та у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності взаємодії банківської системи і правоохоронних органів;

2) Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, відповідно до якого банки вживають до клієнтів, з якими ділові відносини встановлюються з дати набрання чинності Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення», необхідних заходів відповідно до вимог Закону², що також можна віднести до спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, яке у тому числі здійснює у виді інших функцій (ст. 7 Закону України «Про Національний банк України») НБУ;

3) інші запобіжні заходи, організовуються та реалізуються в банківській системі відповідними підрозділами НБУ (інформаційна компанія «Шахрай Гудбай», спрямована на вивчення населенням правил платіжної безпеки; спільна з Агенством США «USAID» антишахрайська онлайн-гра «Здолай шахрая», метою якої є розвиток і покращення власних навичок кібербезпеки, запобігання незаконному копіюванню вмісту треків м смуги (чипів) банківських карток; ін.)³.

Таким чином, враховуючи результати проведеного аналізу наукової літератури, нормативно-правових джерел та практики, можна констатувати, що роль і місце НБУ у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням обумовлені дуалістичною (подвійною)⁴ соціально-правовою природою даного особливого державного органу, який, з одного боку, основною функцією має забезпечення стабільності грошової одиниці України, а з іншого, – здійснювати комплекс інших функцій, спрямованих у тому числі на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у банківській системі. При цьому слід зазначити, що у другому напрямі своєї діяльності НБУ виступає як суб'єкт спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, позаяк її зміст включає не тільки заходи агітаційно-заохочувальні, загальні запобіжні компанії тощо, що, зокрема, характерні для суб'єктів загальносоціального запобігання

¹ Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012. № 346. *Офіційний вісник України*. № 72. Ст. 2906.

² Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 р. № 65. *Офіційний вісник України*. № 62. Ст.1920.

³ Що робить НБУ для боротьби з шахрайством. *Інтернет-портал FinPost*. URL: <http://finpost.com.ua>

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрмоленко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

злочинам, але й зобов'язана (і це є головним критерієм класифікації) здійснювати заходи примусового характеру, що має пряме відношення до діяльності саме суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

3.3. Про деякі змістовні елементи принципу гуманного ставлення до засуджених у сфері виконання покарань у контексті завдань щодо забезпечення національної безпеки України

Вивчення наукової літератури, нормативно-правових актів та практики виконання покарань в Україні свідчить про те, що однією з проблем, що суттєво впливає на ефективність кримінально-виконавчої діяльності та на результативність процесу виправлення й ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, є відсутність належних правових гарантій і механізму охорони права цих осіб на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Як наслідок, щорічно засуджені стають жертвами злочинних посягань як з боку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і інших осіб, зокрема персоналу виправних та виховних колоній. Випадки вчинення таких злочинів стабільно фіксують в установах виконання покарань практично щорічно, розпочинаючи з 1991 року по 2021 рік включно. Зазначені суспільно-небезпечні діяння продовжують мати місце у сфері виконання покарань України, незважаючи на численні спроби реформування діяльності органів та установ виконання покарань шляхом приведення цієї системи у відповідність до міжнародних стандартів. Саме тому та враховуючи, що із часу повного підпорядкування ДКВС України Міністерству юстиції України в 2016 р. розпочався новий період реформування органів та установ виконання покарань, що пов'язаний з їх модернізацією й приведенням умов виконання та відбування покарання у відповідність до цих стандартів, а також той факт, що пов'язаний з існуючими проблемами щодо забезпечення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення й повагу їх людської гідності, необхідне всебічне дослідження цієї проблеми, насамперед, на доктринальному рівні. При цьому слід зазначити, що на сьогодні в Україні є недостатній рівень теоретичної розробки окремих питань, пов'язаних з належною реалізацією цього права в процесі відбування-виконання покарань. Це пояснюється тим, що більшість таких публікацій має фрагментарний характер або висвітлює зазначену тематику дослідження з точки зору положень інших інститутів кримінально-виконавчого права. Зокрема, відсутнє цілісне та комплексне уявлення про зміст права на гуманне ставлення до засуджених у сфері виконання покарань України, а також про його елементи й механізми забезпечення на практиці, включаючи законодавчий рівень регулювання цих питань.

Зазначені та інші обставини, у тому числі відсутність у науковій доктрині чіткого підходу до визначення змісту соціально-правової природи права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення, обумовлює необхідність здійснення поглибленого дослідження цього інституту з метою подальшого його вдосконалення.

Загально відомо, що для чіткого розуміння будь-якого явища, процесу, поняття тощо слід перш за все визначитися з наповненням основних його складових. Це у повній мірі стосується й поняття гуманного ставлення до засуджених при виконанні покарання у виді позбавлення волі. Такий підхід, як видається, дозволить на законодавчому рівні закріпити вихідні засади та гарантії реалізації цього права у процесі виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі, а отже, підвищить рівень кримінально-виконавчої діяльності у цілому. Як з цього приводу зауважують деякі вчені, позитивне право вимагає від особи правомірної поведінки, яка полягає у дотриманні прав та обов'язків. Проте, на їх думку, такий ідеальний стан неможливий в суспільстві, оскільки потрібно зважати на факт унікальності, неповторності та індивідуальності кожної людської істоти, позаяк порушення правових вимог спричиняє правову відповідальність, що налагоджує суспільні відносини, забезпечує їх ефективність державною примусовою силою¹.

Вивчення доктринальних джерел показало, що науковці виокремлюють два аспекти розгляду змісту поняття «гуманізм», а саме: перший полягає у забезпеченні безпеки суспільства від злочинних посягань, а другий - у гуманному ставленні до винних осіб під час реалізації норм, що передбачають той чи інший вид юридичної відповідальності. Більш того, існують також і дещо інші погляди на зміст гуманізму у кримінальному судочинстві. Так, В. Д. Філімонов та О. В. Філімонов вважають, що гуманізм включає у себе дві основні складові: гуманне ставлення до можливого та реального потерпілого; гуманне ставлення до особи, що вчинила кримінальне правопорушення². У свою чергу О. В. Губенкова, переконана, що при призначенні покарання та інших заходів кримінально-правового характеру з точки зору принципу гуманізму не повинні спричинятися фізичні страждання та принижуватись людська гідність особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Тому гуманізм є там, де немає позбавлень та обмежень у більшому ступені, ніж той рівень страждань, що є неминучим при позбавленні волі³. Поряд з цим слід

¹ Ортинська Н. В. Співвідношення гуманності та дієвості заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія Юридичні науки. 2015. № 827. С. 179–183.

² Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения. Москва : ЮрИнфоР, 2007. 335 с.

³ Губенкова Е. В. Принцип гуманизма и проблемы его реализации при исполнении наказания в виде лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Волгоград, 2008. 213 с.

зазначити, що у науковій літературі можна зустріти інші підходи, зокрема щодо змісту гуманізму в цілому та гуманного ставлення до засуджених, позаяк ці поняття є більш ємними і не можуть бути обмежені лише зазначеними аспектами. Водночас з наведеного витікає, що гуманізм і гуманне ставлення ученими визначаються по-різному, залежно від контексту, в якому використовується це поняття. Так, А. Г. Антонян, через відсутність чіткого нормативного визначення гуманного ставлення до засуджених, відносить гуманізм до оціночних категорій кримінально-виконавчого права, посилаючись, що за часів СРСР про гуманізм у відповідному законодавстві навіть не згадувалось. Як показали результати даного дослідження, на початку XX століття замість терміну «гуманізм» у нормативно-правових актах та наукових джерелах використовувалось поняття «людяність». Так, у Загальній тюремній інструкції від 28 грудня 1915 року, поряд з розкриттям змісту роботи щодо виправлення засуджених, був закріплений обов'язок для працівників тюремної варті поводитись з арештантами людяно, спокійно, справедливо, суворо вимагаючи при цьому від них дотримання встановленого порядку¹.

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, гуманізм прийшов в національне кримінально-виконавче право з міжнародних стандартів поведінки із засудженими, хоча досі у ньому відсутня пряма вказівка на зміст поняття «гуманізм» та «гуманне ставлення». Разом з тим, ним фактично пронизане все міжнародне право про свободи і права людини. Так, відповідно до визначення Міжнародної гуманістичної та етичної спілки, гуманізм – це демократична, етична, життєва позиція, що стверджує про право і обов'язок всіх людських істот визначати сенс та форму свого життя. У той самий час, як показала практика, існуюча за часів колишнього Радянського Союзу система виконання покарань не в змозі була забезпечити дотримання основних прав та свобод громадян, а уявляла собою масу необґрунтованих обмежень спрямованих скоріше на приниження людської гідності осіб, які відбували кримінальне покарання. Така каральна політика держави виключала можливість поваги до їх гідності та в цілому до прав та законних інтересів, а також відчуття свого місця у суспільстві та досягнення мети покарання. При цьому зазначена політика логічно викликала озлобленість та посилення асоціальної установки у свідомості засуджених. І, хоча за визначенням Є. Ю. Бараша, ціла низка приписів була досить гуманною, зокрема, допускалися роботи засуджених в установах виконання покарань та на інших підприємствах, навіть на адміністративно-господарських посадах, проживання в гуртожитках при об'єктах їх працевлаштування, надавалося право виходу за межі УВП, але в самому законі, а головним чином у відомчих нормативних

¹ Общая тюремная инструкция: утверждена Министром юстиции Российской Империи 28 декабря 1915 года. Петроград: Типография Петроградской тюрьмы, 1916. 110 с.

актах, були застереження, що обмежували цих осіб в багатьох правах, якими могли користуватися інші категорії засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі¹. Більш того, старі архаїчні та авторитарні методи організації виконання покарань, які базувалися на підтримці жорсткого режиму відбування покарання, усе менше сприяли затвердженню законності та правопорядку в органах та установах покарань. Саме тому, стало очевидним, що наростання негативних тенденцій в установах виконання покарань мало інше, більш глибоке коріння. Враховуючи зазначене, в СРСР на межі 1989-1990 років виникла об'єктивна необхідність переосмислення виправно-трудової політики, глибокого аналізу стану справ та визначення відповідності цілей і завдань реальним можливостям та наслідкам діяльності у сфері виконання покарань.

Результатом такого підходу стало розроблення та схвалення постанови Кабінету Міністрів України № 88 від 11 липня 1991 року «Концепції про основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи України». При цьому в її основу були покладені: Декларація про державний суверенітет України, Мінімальні стандартні правил поведінки із засудженими, Загальна Декларація прав людини, Європейські пенітенціарні правила та інші міжнародні документи та угоди. Все це створило об'єктивні передумови поглиблення реформування, підвищення рівня ефективності виконання покарань, а також надало можливість соціально переорієнтувати діяльність системи виконання покарань на якісно нову роботу з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого індивідуального виховного впливу на засудженого. Як у зв'язку з цим зазначили деякі дослідники, такі нововведення значною мірою були зумовлені зростанням інтересу до системи виконання покарань з боку зарубіжної громадськості та окремих науковців. У свою чергу, бажання продемонструвати «гуманізм» змусило владу вжити ряд конкретних правових заходів у цьому напрямі². Зокрема, аналіз положень КВК України свідчить про те, що число необґрунтованих право обмежень у ньому порівняно з радянським періодом та раніше діючим ВТК України кардинально скорочений. Більш того, результати вивчення чинного кримінально-виконавчого законодавства показують також, що в ньому запроваджено новий підхід до роботи із засудженими, заснованого на гуманному ставленні до них. Такий висновок ґрунтується на положеннях ст. 8 КВК України, за якою всі

¹ Бараш С. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 232с

² Детков М. Г. Исполнение наказания в дореволюционной России: организационно-правовые аспекты становления и развития системы исполнения наказания в виде лишения свободы: учебн. пособие. Москва: Прогресс, 1990. 176с.

персонал органів і установ виконання покарань зобов'язаний вчиняти гуманні дії, тобто, всі рішення та застосування тих або інших норм мають носити людський (цивілізований) характер відносно засуджених. Проте, як встановлено в ході даного дослідження, досі в Україні в ряді випадків має місце не запровадження дійсно гуманного ставлення, а його імітація з боку відповідних посадових осіб ДКВС України та законодавця, на що постійно наголошується у відповідних рішеннях Європейського суду з прав людини та Парламентської асамблеї Ради Європи.

Прикладом такого формального підходу є доповнення у 2010 році КВК України нормами щодо запровадження прогресивної системи відбування довічного позбавлення волі, які були викладені в ст. 151-1 «Зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі», за якою така зміна має здійснюватися в порядку, визначеному ст. 100 КВК, а саме: засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені: з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством, - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'ятнадцяти років строку покарання; з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки – після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання.

При цьому, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань, коментуючи названі зміни, вказав, що вони запроваджені з метою гуманізації порядку та умов виконання-відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Проте, напевно чи можна визнати це положення дійсно гуманним, оскільки за діючими раніше відомчими нормативними актами право брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру з'являлось у засуджених до довічного позбавлення волі через десять, а не п'ятнадцять років.

То що ж являє собою у даному випадку гуманне ставлення до засуджених в процесі виконання покарання у виді позбавлення волі? Як видається, до визначення цього поняття доцільно підходити на підставі існуючих загальних визначень категорії гуманізм. Зокрема, як показали результати даного наукового пошуку, слово гуманізм було запозичене в середині XX ст. з німецької мови, яке було введено Г. Фогтом (з німецької *humanismus* за походженням означає латинізм, а з латинської *humanus* –

людський)¹. У свою чергу, деякі науковці не безпідставно зазначають, що слова «гуманний» і «людяний» – це синоніми, виходячи з того, що гуманний означає людяний, людинолюбний, людський, а гуманізм – людянність, людинолюбство, людство. Аналогічні підходи закріплені також і словниках іншомовних слів, за якими «гуманність» - це людянність, повага до людини та її гідності, а гуманний – людяний у своєму ставленні й діях до інших людей². По такому ж шляху пішли автори українських словників які поняття «гуманність» виклали у декількох значеннях, а саме- гуманізм: 1) це ідейна течія епохи Відродження, яка утверджувала право людини на земне щастя (французький гуманізм); 2) це світогляд, пройнятий любов'ю до людини, піклуванням про її благо, повагою до її гідності³. При цьому, термін людяний у доктринальних джерелах визначається наступним чином: а) це - щире, доброзичливе, чуйне ставлення до інших, а також уважність до чужих потреб, тобто гуманне ставлення; б) це сповнене щирістю ставлення, включаючи гуманне; д) це - основане на гуманному ставленні поводження з іншими людьми; г) це - є щирість, уважність, доброзичливість у ставленні до людей; ж) людинолюбство, гуманізм⁴. Отже, як з цього приводу слушно зауважили окремі дослідники, значення слів «гуманізм» та «гуманність», які описані в різних наукових джерелах, майже не відрізняється деталями, тобто є словами-синонімами. При цьому основні складовими цих понять є: любов, чуйність, повага, порядність, доброзичливість тощо⁵. Більш того, на доктринальному рівні гуманізм визначають також як систему поглядів на людину як на найвищу цінність, що склалася історично, яка вважає благо людини критерієм суспільної оцінки, а принцип людяності – необхідною нормою відносин між людьми, основу якого складає сукупність моральних цінностей і норм поведінки, що стверджує ставлення до людини як до «міри всіх речей»⁶.

¹ Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; ред. С.Г. Бархударов. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1975. 543 с.

² Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра-Рідна мова, 2000. 1017 с.

³ Словник-довідник з культури української мови : словарь / Д.Гринчишин та ін. Львів : Фенікс, 1996. 368 с.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови/укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁵ Клименюк Н. В. Гуманізм – як система загальнолюдських цінностей (історичний аспект). *Наукові праці. Педагогічні науки*. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. Т. 46. Вип. 33. С. 104–108.

⁶ Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне : Ліста-М, 2003. 128 с.

Отже, співставлення різноманітних доктринальних підходів та виокремлення у зв'язку з цим характерних елементів (так званих системоутворюючих ознак) змісту поняття «гуманізм», дозволяє виділити три основних підходи до його визначення: 1) прогресивна течія (ідейно-культурний рух) епохи Відродження, що базується на таких принципах: вільний всебічний розвиток особистості; вивільнення від духовної переваги феодалізму та католицизму; звернення до античної філософії, літератури, мистецтва; 2) світогляд (система поглядів, ідей), побудований на принципах: людина – найвища цінність; благо людини – зміст (сене) суспільних відносин; людина має право на свободу, щастя, розвиток та прояв своїх здібностей; людина – творча індивідуальність, вмістилище творчого потенціалу; 3) ставлення до людей, що характеризується чуйністю, повагою, справедливістю, турботою, співчуттям. Гуманність можна визначити як комплекс наступних якостей (властивостей) особистості, які проявляються у вчинках та у ставленні до людей: милосердя, співчуття¹.

Знову ж таки, слід констатувати, що тлумачення гуманізму, який формується на основі доброзичливого ставлення людини до оточуючих і, навпаки, оточуючих до окремої людини, є досить численним. Так, його трактують як засіб і метод морального виховання особи, що ґрунтується на довільному сприйнятті нею морального виховання; як принцип світогляду, в тому числі і моральності, основою якого є переконання в безмежності можливостей людини і її здібностей стосовно вдосконалення, вимога волі і захисту гідності особистості; як органічний взаємозв'язок формування особистості та суспільної активності; як ознака особистості, що формується на основі повсякденного високоморального ставлення людини до оточуючих та їхніх взаємин; як цілеспрямований процес оволодіння дітьми системою узагальнених гуманних уявлень і понять. Такі тлумачення показують широкий спектр зазначеної проблеми, тим самим підтверджуючи її складність та багатогранність. І на цій підставі робиться висновок, що у філософському контексті поняття «гуманізм» відображає різновид ідеології, принцип світогляду, що впливає на зміст індивідуальної свідомості. Поряд з цим, варто визнати, що хоча воно і пов'язане з поняттям «гуманний», але не тотожне йому. Зокрема, перше із них вказує на якісну своєрідність явища чи процесу, що включає любов до всього живого у планетарному масштабі, повагу до особистості та пріоритет моральних цінностей і проявляється в таких особистісних рисах, як великодушність, чесність, порядність, доброта, готовність вибачити і зрозуміти іншу людину, прийти їй на допомогу тощо. У свою чергу гуманність, відображаючи таким чином моральний аспект

¹ Тимчук Т. В. Категоріальний аналіз проблеми гуманізації взаємин студентів. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 10 (221). Ч. 2, С. 52–59.

гуманізму, являє собою сукупність морально-психологічних якостей особистості¹. Виходячи з цього, положення чинного КВК України, а також міжнародні стандарти у сфері виконання кримінальних покарань орієнтують саме на останнє визначення гуманізму – як певного ставлення до засудженого, котре він може вимагати від персоналу та інших осіб. При цьому, як у зв'язку з цим слушно зазначили Н. А. Басюк та Н. П. Тарнавська, гуманному ставленню до іншої людини властиві такі риси: повага до людини, визнання її інтересів, потреб, ставлення до людини як найбільшої цінності; постійна спрямованість уваги на людину і співчуття їй; орієнтація насамперед на позитивне в людях, активне і творче утвердження в іншому віри в можливість удосконалення своєї особистості; ініціатива і мужність в боротьбі з анти суспільними, егоїстичними, руйнівними формами поведінки іншого; задоволення від безкорисливої турботи про людей². Поряд з цим, слід зауважити, що такий підхід не дає можливості чітко визначити критерії ставлення таким, що є гуманним, а також певні межі гуманності персоналу ДКВС України при роботі із засудженими до позбавлення волі. Так, окремі вчені розуміють гуманне ставлення як повагу до людської гідності, тобто як забезпечення персоналом установи виконання покарань дотримання у своїх діях та бездіяльності покаяння та поваги до людської гідності ув'язненого під варту та засудженого, а саме – позитивні людські якості суб'єкта покаяння та розкаяння, що виступають соціальною гуманітарною цінністю та метою виконання та відбування кримінальних покарань³. Як видається, такий підхід є досить спірним, позаяк в ньому ототожнюється фактично повага до людської гідності та гуманне ставлення до засуджених, враховуючи тісний зв'язок цих понять, хоча визнати їх тотожними немає підстав через те, що відповідно до законодавчих положень і міжнародних стандартів вони закріплюються як окремі елементи або прав засуджених, або принципів виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі.

Саме тому, необхідно констатувати, що для досягнення гуманного ставлення до засуджених в період відбування покарання необхідна відповідна підготовка та підбір персоналу УВП. У даному випадку тут можна взяти за взірць підхід, запроваджений у Швейцарії, а саме: не приймати на роботу в місця позбавлення волі осіб, які негативно ставляться до засуджених, бажають владарювати над іншими, схильних до проявів гніву, холериків, агресивних,

¹ Тимчук Т. В. Категоріальний аналіз проблеми гуманізації взаємин студентів.

² Басюк Н. А., Тарнавська Н. П. Формування готовності майбутніх педагогів до встановлення гуманних стосунків з учнями. Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського: зб. наук. праць/за заг. ред. М. В. Левківського. Житомир, Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2013. 206с.

³ Галузин А. Ф. Правовой институт покаяния и пенитенциарное право. Современное право. М.: Новый Индекс, 2013. № 5. С. 95–102.

конфліктних особистостей, наслідувачів різних догм, переконаних виключно у власній правоті тощо. Це дозволить утворити міцне підґрунтя для гуманних стосунків між персоналом і засудженими, які відбувають покарання у виправних або виховних колоніях.

Таким чином, можна сформулювати наступне визначення поняття «гуманне ставлення до засуджених», під яким слід розуміти особистісну позицію персоналу установ виконання покарань щодо цієї категорії засуджених та роботи з цими особами, що ґрунтується на законі та відповідних їхніх особистісних і професійних якостях, а також проявляється у людському поведінні із засудженими при виконанні професійних обов'язків у сфері виконання покарань. При цьому, слід зазначити, що межі гуманності при виконанні покарання у виді позбавлення волі визначаються ст. 63 Конституції України, КВК України та практикою ЄСПЛ щодо доцільності й обґрунтованості право обмежень, що застосовуються до засуджених, а гуманне ставлення включає у себе: а) забезпечення виконання покарання виключно в порядку та на підставах, визначених законом та етичними правилами (сюди входить і запровадження належних умов відбування покарання, і застосування різноманітних заходів впливу на поведінку засудженого тощо); б) орієнтування роботи з засудженими на забезпечення їх ресоціалізації після звільнення, вирішення наявних проблем та задоволення потреб; в) створення всіх необхідних умов для реалізації засудженими своїх прав та свобод; г) мінімізацію негативних наслідків позбавлення волі та виключення невинуватених обмежень; д) ввічливе поведіння з особами, позбавленими волі.

3.4. Забезпечення інформаційної безпеки України шляхом діяльності, пов'язаної з розвитком мережі церковно-релігійних інституцій

Суспільство являє собою найскладнішу з відомих систем об'єктивної реальності, що охоплює сукупність соціальних об'єктів та суб'єктів, їхніх властивостей і відносин, які утворюють цілісний соціальний організм. Соціологічна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати та осмислити сутність його функціонування і розвитку як соціального феномену.

Суспільство, як і природа, розвивається закономірно. Закони суспільного життя подібні до законів природи, вони існують і діють незалежно від свідомості й волі окремої особи. Люди не можуть створювати або знищувати суспільні закони. Вони можуть лише відкривати, пізнавати їх і використовувати у власних інтересах у процесі суспільної практики. Довгий час науковці досить обережно ставились до моделювання розвитку людських спільнот. Дійсно, можливості дослідника тут досить обмежені. Виникнення

нового може бути описане тільки в термінах асоціативного, евристичного мислення. Політична, як і взагалі соціальна наука, за своєю природою не може претендувати на одержання емпірично бездоганих, абсолютно об'єктивних фактів. Її прогнози можуть носити суто імовірнісний характер, тому що завжди залишають за межами аналізу явища соціального життя, які не піддаються точному обліку й верифікації.

З точки зору логіко-математичного моделювання, соціальні та соціально-політичні системи є складними багатокомпонентними динамічними системами. В природничих науках отримано багато результатів вивчення загальних властивостей таких систем. В гуманітарних науках відповідні роботи стали з'являтися лише з початку 70-х років XX століття. На даний час неможливо уявити будь-яку науку, яка б не мала широкого застосування математичного моделювання. Вагомим поштовхом до розвитку математичного моделювання в соціальних науках став науково-технічний прогрес в сфері інформаційних технологій.

Соціальні системи складаються з активних суб'єктів, що можуть здійснювати цілеспрямовану діяльність. Така активність суб'єкта залежить від його стану і переконань та може змінюватись в часі. Досить важливим є те, що об'єкти деякого інформаційного впливу мають різну схильність до сприйняття, завдяки чому поширення деяких переконань носить ймовірнісний характер: інформація, що дійшла до певного члена соціуму сприймається ним з певною ймовірністю.

Створення та вивчення математичних моделей соціальних процесів є дуже важливим елементом правильної побудови інформаційної політики держави, певного регіону, окремої організації, тощо. В межах свого застосування моделі дозволяють вивчити характер досліджуваних процесів. А це, в свою чергу, дає можливість ставити та вирішувати задачі про знаходження оптимальних способів керування.

Однією з відомих математичних моделей соціальних процесів є модель одночасного розповсюдження двох взаємовиключних видів інформації¹. Розглянемо модельовану ситуацію. Нехай, на деяку кількість N_0 людей (адептів) діють два інформаційні потоки, що виключають одне одного Π_1 та Π_2 . Позначимо $\mathcal{X}_1$ та $\mathcal{X}_2$ відповідно ідеї цих потоків. Потоки взаємовиключні через відносну антагоністичність інформації в них, тобто кожна людина може мати лише одне переконання $\mathcal{X}_1$ або $\mathcal{X}_2$, яке узгоджується лише з одним з потоків, або не мати чітко сформульованого переконання щодо них. Позначимо

¹ Ланде Д.В. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання: навч. посіб. / Д.В. Ланде, В. М. Фурашев, К.В. Юдкова. Київ: НТУУ «КПІ», 2014. 220 с

$N_1 = N_1(t)$ число людей, які на момент часу t прийняли переконання $\mathcal{X}_1$ пропаговане потоком Π_1 ; аналогічно $N_2 = N_2(t)$ – число людей, які на момент часу t прийняли переконання $\mathcal{X}_2$, пропаговане потоком Π_2 . Кожен з потоків розповсюджується по двох інформаційних каналах: зовнішньому та внутрішньому.

Зовнішній канал – це вплив на соціум засобів масової інформації, адміністративного ресурсу, тощо. Існуючі сьогодні технології поширення інформації дають досить широкі можливості для певної пропаганди різним інституціям, установам та організаціям, а отже і для забезпечення своїх інтересів в самих різноманітних сферах життя суспільства.

Вважатимемо, що зовнішній вплив на індивідуум відбувається наступним чином: інформація по зовнішніх каналах кожного потоку доходить до кожного адепта однаково, приймається або не приймається ним з деякою ймовірністю. Будь хто із не носіїв розповсюджуваних ідей має можливість прийняти одну з них або не прийняти жодної. Швидкість зовнішнього вербування першим потоком (кількість людей, які перейняли переконання $\mathcal{X}_1$ за одиницю часу) визначається: кількістю не завербованих адептів $(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$, інтенсивністю та продуктивністю роботи каналу (позначимо α_{11}) та ймовірністю сприйняття суспільством ідеї переконування (позначимо α_{12}). Параметр α_{12} напряму залежить від довіри до ідеї $\mathcal{X}_1$.

Таким чином, швидкість зовнішнього вербування першим потоком визначається виразом: $\alpha_{11} \cdot \alpha_{12} \cdot (N_0 - N_1(t) - N_2(t))$. Позначивши $\alpha_1 = \alpha_{11} \cdot \alpha_{12}$, отримаємо: $\alpha_1 \cdot (N_0 - N_1(t) - N_2(t))$.

Аналогічно ввівши параметри α_{21} та α_{22} для потоку Π_2 , що пропагує ідею $\mathcal{X}_2$, отримаємо вираз для швидкості зовнішнього вербування другим потоком: $\alpha_{21} \cdot \alpha_{22} \cdot (N_0 - N_1(t) - N_2(t))$. При $\alpha_2 = \alpha_{21} \cdot \alpha_{22}$, отримаємо: $\alpha_2 \cdot (N_0 - N_1(t) - N_2(t))$.

Вважатимемо пара метри зовнішніх каналів кожного потоку α_1 та α_2 незмінними у часі.

Внутрішні канали – це міжособистісне спілкування між членами самої соціальної мережі. Та частина адептів, яка до деякого моменту часу сприйняла одну з ідей $\mathcal{X}_1$ або $\mathcal{X}_2$, розповсюджує її на інших ще не завербованих осіб. Розглянемо основні величини, від яких залежить вербування внутрішнім каналом першого потоку. Це, перш за все, N_1 – кількість адептів, що

розповсюджують ідею; $(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$ – кількість потенційних членів соціуму, що можуть перейняти цю ідею; β_{11} – інтенсивність контактів між людьми, та β_{12} – середня схильність до сприйняття ідеї від інших членів суспільства.

Отже, швидкість вербування внутрішнім каналом першого потоку: $\beta_{11} \cdot \beta_{12} \cdot N_1(t)(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$. Позначивши $\beta_1 = \beta_{11} \cdot \beta_{12}$, отримаємо: $\beta_1 \cdot N_1(t)(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$.

Аналогічно ввівши параметри β_{21} , β_{22} та β_2 для потоку Π_2 , що пропагує ідею $\mathcal{X}_2$, отримаємо вирази для швидкості внутрішнього вербування другим потоком: $\beta_{21} \cdot \beta_{22} \cdot N_2(t)(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$; $\beta_2 \cdot N_2(t)(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$.

Таке спілкування лінійно залежить від кількостей людей, що підтримують одне з двох переконань, що відповідають потокам Π_1 та Π_2 . Інтенсивності розповсюдження по внутрішніх каналах, тобто середній вплив однієї "завербованої" певним потоком людини, характеризуються відповідно параметрами β_1 та β_2 , що теж не залежать від часу.

Таким чином, кількість завербованих за певну одиницю часу інформаційним потоком Π_1 визначається сумою завербованих внаслідок дій внутрішнього та зовнішнього каналів:

$$\alpha_1(N_0 - N_1(t) - N_2(t)) + \beta_1 N_1(N_0 - N_1(t) - N_2(t)).$$

Аналогічно, кількість завербованих за певну одиницю часу інформаційним потоком Π_2 визначається сумою:

$$\alpha_2(N_0 - N_1(t) - N_2(t)) + \beta_2 N_2(N_0 - N_1(t) - N_2(t)).$$

Кожен адепт з числа не завербованих (у момент часу t їхня кількість $(N_0 - N_1(t) - N_2(t))$ сприймає обидва інформаційні потоки, і є спочатку нейтральним до них. Через нерівномірність дії потоків та різну схильність, завжди буде частина адептів, які сприймуть ідею одного з потоків, хоча сила дії іншого потоку більша.

Підсумовуючи описане, отримаємо систему нелінійних звичайних диференціальних рівнянь, яка відображає динаміку досліджуваного процесу і називається моделлю інформаційного протистояння:

$$\begin{cases} \frac{dN_1}{dt} = (\alpha_1 + \beta_1 N_1(t))(N_0 - N_1(t) - N_2(t)), \\ \frac{dN_2}{dt} = (\alpha_2 + \beta_2 N_2(t))(N_0 - N_1(t) - N_2(t)). \end{cases} \quad (1)$$

Дана модель не враховує неоднорідності суспільства, ефекти «забування» інформації, можливої взаємозалежності величин α_1 , α_2 , β_1 та β_2 . Вона не відображає можливості свідомої протидії розповсюдженій інформації та багато інших факторів, які є суттєвими при вивченні тих чи інших соціальних процесів. Але введення в модель додаткових перерахованих вище факторів не змінює математичної сутності моделі, а лише певним чином корегує її коефіцієнти.

З системи (1) при відомих параметрах α_1 , α_2 , β_1 , β_2 та початкових даних, можна визначити довільні характеристики змодельованого процесу¹.

Шляхом ділення другого рівняння на перше, отримуємо:

$$\frac{dN_2}{dN_1} = \frac{\alpha_2 + \beta_2 N_2(t)}{\alpha_1 + \beta_1 N_1(t)}.$$

Розділенням змінних знаходимо загальний розв'язок системи (1), що матиме вигляд:

$$\beta_2 N_2(t) = C(\alpha_1 + \beta_1 N_1(t))^{\frac{\beta_2}{\beta_1}} - \alpha_2.$$

Частинний розв'язок легко знайти, знаючи параметри α_1 , α_2 , β_1 , β_2 та початкові значення N_1 , N_2 .

$$\beta_2 N_2(t) = C(\alpha_1 + \beta_1 N_1(t))^{\frac{\beta_2}{\beta_1}} - \alpha_2, \text{ де } C = \frac{\alpha_2 + \beta_2 N_2(0)}{(\alpha_1 + \beta_1 N_1(0))^{\frac{\beta_2}{\beta_1}}}.$$

Запропонована модель відображає динаміку протистояння двох інформаційних потоків будь-якого роду, тобто залежність від часу t величин $N_1(t)$ та $N_2(t)$ числа adeptів, які сприйняли інформацію, що розповсюджується джерелами Π_1 або Π_2 відповідно. Спробуємо описати цією моделлю вплив інформаційної діяльності православних церков двох різних

¹ Самарский А. А. Математическое моделирование: Идеи. Методы. Примеры. / А.А. Самарский, А.П. Михайлов. 2-е изд. испр. Москва : Физматлит. 2005. 320 с.

конфесій на одну й ту ж аудиторію людей протягом тривалого періоду часу та проілюструвати відповідність динаміки моделі з реальними статистичними даними, опублікованими в періодичній літературі та на сайтах державної служби статистики.

Як відомо, православ'я в Україні не має єдиного інституційного оформлення: діють дві чисельні православні церкви – Українська Православна Церква (УПЦ (МП)), Українська Православна Церква – Київський патріархат (УПЦ-КП) та кілька менших угруповань, які сповідують окремі версії православного віровчення. Релігійна ситуація у країні значною мірою визначається розвитком цих двох православних церков та їхнім впливом на населення, а ілюструється станом і тенденціями розвитку мережі церковно-релігійних інституцій, що дозволяє використати модель (1).

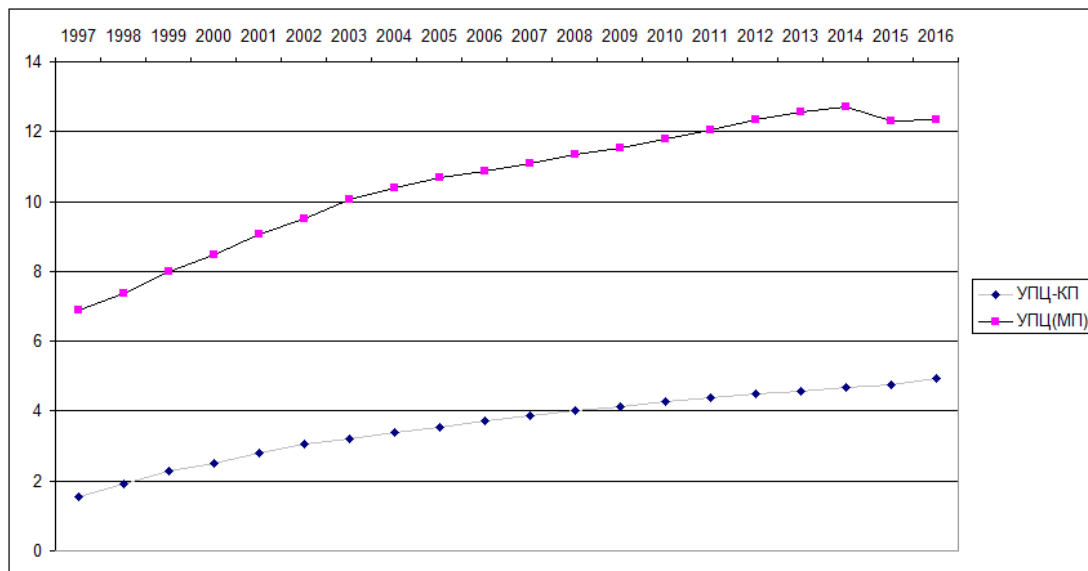
Спробуємо побудувати модель соціальної реакції, враховуючи, що кількість православних віруючих – число відносно стабільне на протязі часу дослідження. Вважатимемо, що ця соціальна община налічує деяке стає число N_0 осіб. Досліджувана нами поведінка двох православних релігійних юрисдикцій – УПЦ-КП та УПЦ (МП) характеризується за період з 1997 по 2016 рік не інакше, як суперництво, яке проявлялось у формі активного інформаційного впливу на свідомість православних віруючих (інформаційно-пропагандистську роботу). Оскільки дві пропаговані ідеї не ідентичні, то динамічний процес розглядатимемо як інформаційне протистояння (конкуренцію), і отже, для розгляду та аналізу динаміки сприйняття суспільством поширення православ'я у двох основних його проявах в Україні можна використати модель (1). Інформаційний вплив кожної юрисдикції умовно розділимо на такі складові:

1) вплив через засоби масової інформації та застосування адміністративного ресурсу, дієвість якого, згідно символіки моделі, позначимо α_1 для УПЦ-КП та α_2 для УПЦ (МП);

2) міжособистісне спілкування між членами соціальної мережі (її ми визначаємо як сукупність всіх православних віруючих). Інтенсивність такого розповсюдження ідеї між членами соціуму позначимо параметрами β_1 для УПЦ-КП та β_2 для УПЦ (МП) відповідно.

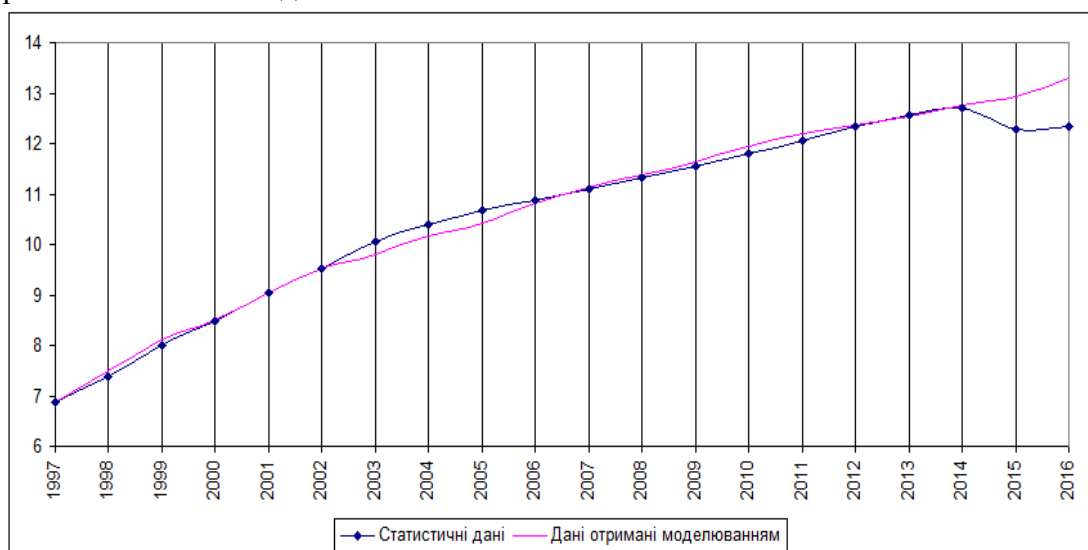
Введені коефіцієнти є сталими впродовж досліджуваного періоду.

Ілюстрація динаміки розвитку згаданих вище юрисдикцій згідно статистичних даних Релігійно-інформаційної служби України з 1997 року по 2016 рік показано наступним графіком:

Приймаючи за інформаційні потоки Π_1 та Π_2 відповідно інформаційно-пропагандистську роботу УПЦ-КП та УПЦ(МП), та використовуючи статистичні дані [4], досліджено, що згідно описаної моделі, існуюча динаміка можлива при $\alpha_1 = 0,03$, $\alpha_2 = 0,0035$, $\beta_1 = 0,000004$, $\beta_2 = 0,0000079$. При цьому частинний розв'язок отриманий при значенні $C=40,83$.

Побудуємо в одній системі координат графіки розв'язку системи (1) та реальні статистичні дані N_2 .

Відхилення даних, отриманих за допомогою моделі інформаційного протистояння, від статистичних є досить незначним. Це дозволяє стверджувати, що побудована модель достатньо точно описує динаміку розвитку двох мереж церковно-релігійних інституцій.

Найбільша розбіжність отриманих даних та реальних статистичних спостерігається, починаючи з 2014 року. Вона зумовлена тим, що Революція Гідності та російська агресія активізували процеси пошуку і зміни у середовищі парафіян УПЦ (МП). Якщо раніше випадки переходів цілих громад до Київського Патріархату були поодинокими, то з 2014 року рахунок пішов на десятки парафій.

Серед конкретних причин свого виходу з УПЦ (МП) віруючі називають позицію духовенства, яке заперечує навіть сам факт російської військової агресії, антиукраїнську пропаганду у храмах, небажання священників на місцях молитися за українське військо, за полеглих на Майдані та на Сході. Очевидно, що таке налаштування церкви входить у суперечність із очікуваннями частини парафіян – чимало членів цієї конфесії брали участь у протестах, а їхні рідні служать і захищають незалежність України на передовій.

При цьому 20 % громадян України вважають Українську православну церкву Московського патріархату релігійним інститутом країни-агресора, який веде в Україні підливну діяльність. Ці чинники спричинили різку зміну інтенсивності змодельованих потоків та рівень довіри adeptів до інформації в цих потоках. У період з 2014 року динаміка системи описуватиметься тією ж системою (1), але параметри α_1 , α_2 , β_1 та β_2 досить сильно відрізнятимуться від отриманих в даній роботі.

Отже, при певній стабільності зовнішнього впливу на суспільство та правильній інтерпретації внутрішніх характеристик, модель протистояння двох інформаційних потоків (1) досить точно описує реальні процеси що проходять в соціальному середовищі. Соціальні процеси можуть бути змодельовані і описані точними математичними засобами. Математичні моделі, підтримані та обґрунтовані висновками соціальних наук, зокрема соціологічної психології, з достатньою точністю описують та прогнозують динаміку розвитку реального суспільства.

References:

1. *Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 8 December 2005. № 60/45.* URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/490/30/PDF/N0549030.pdf?OpenElement>
2. *National Security Strategy of the United States of America. Washington. 2010, may. 52 p. White House.* URL: <https://www.archives.gov/presidential-libraries/archived-websites>

3. Statement by the President on the White House Organization for Homeland Security. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/statement-president-white-house-organization-homeland-security-and-counterterrorism>
4. US-CERT: Understanding Hidden Threats: Rootkits and Botnets. URL: <https://www.us-cert.gov/ncas/tips>
5. Anatomiya kiber zlochynu: klyuchovi trendy 2020 roku. Ekspertnyy tsentr z prav lyudyny. URL: <https://ecpl.com.ua/news/anatomii-kiber-zlochynu>.
6. Ball H. O. Suchasnyy humanizm i osvita: sotsial'no-filosofs'ki ta psykholohopedahohichni aspekty. Rivne : Lista-M, 2003. 128 s.
7. Baranov A. A. Ynfarmatsyonnyy suverenytet yly ynfarmatsyonnaya bezopasnost'. Nats. bezpeka i oborona. 2001. № 1. S. 70-76.
8. Barash Ye. Yu. Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti ustanov vykonannya pokaran' : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Xarkiv, 2006. 232 s.
9. Basyuk N. A., Tarnavs'ka N. P. Formuvannya hotovnosti maybutnikh pedahohiv do vstanovlennya humannykh stosunkiv z uchnyamy. Humanizatsiya pedahohichnoyi vzayemodiyi u tvorchosti Vasylya Sukhomlyns'koho: zb. nauk. prats'/za zah. red. M. V. Levkivs'koho. Zhytomyr, Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka, 2013. 206s.
10. Busol O. Yu. Informatsiyna bezpeka SSHA: zakonodavche rehulyuvannya ta perspektvy spivpratsi dlya Ukrayiny. Tsentr doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsiy NBUV. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-zakonodavche-regulyuvannya-ta-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350
11. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy / ukl. O. Yermolenko. Donets'k: TOV «Hloriya Treyd», 2012. 864 s.
12. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy/ukl. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv: Irpin': VTF "Perun", 2005. 1728 s.
13. Vidkryto spravu shchodo 9 mlrd. hrn., zibranykh cherez bank «Arkada». Fynansovyy klub. URL: <https://finclub.net/ua/news/vidkryto-spravu-shchodo-9-mlrd-hrn-zibranykh-cherez-bank-arkada.html>
14. Haluzyn A. F. Pravovoy ynstytut pokayannya y penyentsyarnoe pravo. Sovremennoe pravo. M.: Novyy Yndeks, 2013. № 5. S. 95–102.
15. Hlotov M. Yak zakhystyty svoyi hroshi na karttsi. Internet-vydannya «Ukrayins'ka pravda». URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/8/549843/>
16. Hrytsun O. O. Mizhnarodno-pravove zabezpechennya mizhnarodnoyi informatsiynoyi bezpeky. Dys. na zdob. nauk, stupenya k.yu.n., spets. 12.00.11.KNU imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2016. 233 s.
17. Hubenkova E. V. Pryntsyp humanyzma y problemy eho realizatsyy pry yspolnenyy nakazanyya v vyde lyshenyya svobody : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Volhohrad, 2008. 213 s.
18. Detkov M. H. Yspolnenye nakazanyya v dorevolutsyonnoy Rossyy: orhanyzatsyonno-pravovyye aspekty stanovlenyya y razvytyya systemy yspolnenyya nakazanyya v vyde lyshenyya svobody: uchebn. posobyе. Moskva: Prohress, 1990. 176s.

19. Dovhopol Ya. Shcho i yak skazav Tramp Konhresu? Rosiys'ke pytannya. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2184991-so-i-ak-skazav-tramp-kongresu.html>
20. Zabara I. M. Instytut mizhnarodnoyi informatsiynoyi bezpeky: pravovi aspekty. *Pravova informatyka*. 2014. № 1 (41). S. 64-71.
21. Klymenyuk N. V. Humanizm – yak systema zahal'nolyuds'kykh tsinnostey (istorychnyy aspekt). *Naukovi pratsi. Pedahohichni nauky*. Mykolayiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2006. T. 46. Vyp. 33. S. 104–108.
22. Kolb O. H., Pyrozhyk O. V., Duchymins'ka L. M., Kolb P. O., Kukharchuk D. S.. Pro zmist i sotsial'no-pravovu pryrodu deyakyykh dzherel, shcho posyahayut' na natsional'nu bezpeku Ukrayiny. *Dilektolohiya: monohrafiya*. Pid zah. red. I. M. Kopotuna, S. V. Pyetkova, P. Polian. Kunovitse: Akademiya HUSPOL: 2020, T. 3. S. 78-115.
23. Lande D.V. Osnovy informatsiynoho ta sotsial'no-pravovoho modelyuvannya: navch.posib. / D.V. Lande, V.M. Furashev, K.V. Yudkova. Kyiv: NTUU «KPI», 2014. 220s.
24. Obshchaya tyuremnaya ynstruktsiya: utverzhdena Mynystrom yustytssy Rossiyskoy Ymperyy 28 dekabrya 1915 hoda. Petrohrad: Typohrafiya Petrohradskoy tyur'my, 1916. 110 s.
25. Oliynychuk O. Bankivs'ki kartky yak ob'yekt shakhraystva: stan i protydiya yavyshchu. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. 2017. Vyp. 1(9). S. 91-94.
26. Ortyns'ka N. V. Spivvidnoshennya humannosti ta diyevosti zakhodiv vplyvu, shcho zastosovuyut'sya do nepovnolitnikh. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*: Seriya Yurydychni nauky. 2015. № 827. C. 179–183.
27. Pro byuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.01.2021 r. № 1150-20. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*. 2021. №25. St. 1151.
28. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zastosuvannya Natsional'nym bankom Ukrayiny zakhodiv vplyvu: postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 17.08.2012. №346. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*. № 72. St. 2906.
29. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zdiysnennya bankamy finansovoho monitorynhu: postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 19.05.2020 r. № 65. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*. № 62. St.1920.
30. Pro Natsional'nyy bank Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 20 travnya 1999 roku № 679-KhIV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1999. № 29. St. 238.
31. Samarskyy, A. A. Matematycheskoe modelyrovanye: Ydey. Metody. Prymery. / A.A. Samarskyy, A.P. Mykhaylov. 2-e yzd. yspr. Moskva : Fyzmatlyt. 2005. 320 s.
32. Slovyk inshomovnykh sliv : 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen' / L. O. Pustovit, O. I. Skopnenko, H. M. Syuta, T. V. Tsymbalyuk. Kyiv : Dovira-Ridna mova, 2000. 1017 s.
33. Slovyk-dovidnyk z kul'tury ukrayins'koyi movy : slovar' / D.Hrynychshyn ta in. L'viv : Feniks, 1996. 368 s.
34. Tymchuk T. V. Katehorial'nyy analiz problemy humanizatsiyi vzayemyn studentiv. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. 2011. № 10 (221). Ch. 2, S. 52–59.
35. Fylymonov V. D., Fylymonov O. V. Pravootnosheniya. Uholovnye pravootnosheniya. Uholovno-yspolnytel'nye pravootnosheniya. Moskva : YurYnfoR, 2007. 335 s.

36. Shamray V. O. *Informatsiyana bezpeka yak skladova natsional'noyi bezpeky Ukrainy. Tsentr doslidzhen' problem komp'yuternoyi zlochynnosti*. URL: <http://www.crime-research.ru/library/Shamray.htm>

37. Shanskyy N. M. *Kratkyy etymologicheskyy slovar' russkoho yazyka : posobyе dlya uchytelya* / N. M. Shanskyy, V. V. Yvanov, T. V. Shanskaya; red. S.H. Barkhudarov. 3-e yzd., yspr. y dop. Moskva : Prosveshchenye, 1975. 543 s.

38. Shpek R. *Problemy rozkryttya zlochyniv u bankivs'kiy sferi*. Internet-portal FinPost. URL: <http://finpost.com.ua/news/5429>.

39. *Shcho robyt' NBU dlya borot'by z shakhraystvom*. Internet-portal FinPost. URL: <http://finpost.com.ua>

РОЗДІЛ IV Дисциплінарна відповідальність як основний вид юридичної відповідальності адвоката

ЩЕРБАНЮК Оксана Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
<https://orcid.org/0000-0002-1307-2535>

ОСТАФІЙЧУК Людмила Аурелівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
<https://orcid.org/0000-0003-4882-1038>

4.1. Стандарти та принципи дисциплінарної відповідальності адвоката

4.2. Поняття дисциплінарного проступку та підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності

4.3. Мета і завдання дисциплінарного провадження щодо адвоката

Disciplinary liability as the main type of legal liability of a lawyer

Doctor of Law, Professor O. V. Scherbanyuk

Head of the Department of procedural law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Candidate of Law L. A. Ostafiichuk

Assistant professor of the Department of procedural law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Дисциплинарная ответственность как основной вид юридической ответственности адвоката

Доктор юридических наук, профессор О. В. Щербанюк
заведующая кафедрой процессуального права

Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

Кандидат юридических наук Л. А. Остафийчук

доцент кафедры процессуального права

Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

Ключові слова: адвокат, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність адвоката.

Keywords: lawyer, legal liability, disciplinary liability of a lawyer.

Ключевые слова: адвокат, юридическая ответственность, дисциплинарная ответственность адвоката.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячено дослідженню теоретичних та практичних аспектів притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Проведено порівняння вітчизняних та міжнародних стандартів та принципів дисциплінарної відповідальності адвоката. Приділено увагу розкриттю поняття дисциплінарного проступку адвоката. Висвітлено прогалини законодавчого регулювання щодо мети і завдань дисциплінарного провадження щодо адвоката. Надано пропозиції щодо врегулювання окреслених проблем.

SUMMARY

The section is devoted to theoretical and practical aspects researching of engaging a lawyer to disciplinary responsibility. Was made comparison domestic and international standards and principles of disciplinary liability of a lawyer. Attention is paid to the disclosure of the concept of disciplinary misconduct of a lawyer. Considered gaps in legislative regulation regarding goals and objectives of tasks disciplinary proceedings against a lawyer. Suggestions for solving the outlined problems are given.

АННОТАЦИЯ

Раздел посвящен исследованию теоретических и практических аспектов привлечения адвоката к дисциплинарной ответственности. Проведено сравнение отечественных и международных стандартов и принципов дисциплинарной ответственности адвоката. Уделено внимание раскрытию понятия дисциплинарного проступка адвоката. Освещены пробелы законодательного регулирования по цели и задачам дисциплинарного производства в отношении адвоката. Предложены идеи по урегулированию обозначенных проблем.

4.1. Стандарти та принципи дисциплінарної відповідальності адвоката

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021, до необхідних кроків з удосконалення інституту адвокатури віднесено: конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення про притягнення до такої відповідальності; запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката (п. 4.5)¹, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Правове регулювання статусу адвоката та суспільних відносин з надання цим суб'єктом правової допомоги об'єктивно пов'язане із встановленням переліку обов'язків, заборон, обмежень, виконання та дотримання яких забезпечується заходами правового примусу, до яких

¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки: Указ Президента від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.

віднесено дисциплінарну відповідальність, яку слід вважати основним видом юридичної відповідальності адвоката.

Практична реалізація дисциплінарної відповідальності адвоката відбувається відповідно до стандартів та принципів дисциплінарної процедури, що є фундаментальними положеннями, які визначають особливий порядок притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

До основних документів, що визначають міжнародні стандарти з регулювання юридичної професії, в тому числі адвоката, відносяться: Конвенція Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод»¹ (далі – Конвенція), Основні принципи, що стосуються ролі юристів², Основні положення про роль адвокатів³, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства⁴, Рекомендація Rec (2000)21 Комітету Міністрів Державам-членам Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката⁵. Конвенцією визначено дієвий механізм захисту прав Європейським судом з прав людини, судовою практикою якого *de facto* є джерелом загальноєвропейських стандартів прав людини (прецедентне право) і визнає пріоритет Конвенції над національними конституціями⁶.

Хартія основних принципів європейської адвокатської професії встановила: «Існують основні принципи, спільні для всієї європейської адвокатської професії, хоча вони й виражені по-різному в різних юрисдикціях. Вони лежать в основі низки національних і міжнародних правил, які регулюють поведінку адвокатів. Європейські адвокати дотримуються цих принципів, які необхідні для належного здійснення правосуддя, забезпечення доступу до правосуддя і реалізації права на справедливий судовий розгляд, як це передбачено Конвенцією. Асоціації адвокатів та правові товариства, суди,

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

² Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313.

³ Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

⁴ Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.

⁵ Рекомендація Rec (2000)21 Комітету Міністрів Державам-членам Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката, прийнята 25 жовтня 2000 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

⁶ Право Европейского Союза : учебник / [под ред. С.Ю. Кашкина]. 3-е изд. М.: Юрайт, 2011. 1119 с. С.1073.

законодавці, уряди й міжнародні організації повинні прагнути відстоювати й захищати ці основні принципи в інтересах суспільства»¹.

Міжнародними стандартами професійної діяльності юриста та, відповідно, адвоката обґрунтовано визнаються і загальні етичні вимоги (норми і принципи), які діють незалежно від державних кордонів з метою гуманізації суспільних відношень, утвердження законності та правопорядку в кожній країні та гарантують належне виконання юристами їх ролі та функцій в суспільстві.

Загальне поняття «дисциплінарні санкції» викладено в тексті принципу VI Рекомендації Rec 2000 (21) у вигляді чотирьох основних правил: 1) у тому випадку, якщо адвокати не дотримуються правил і стандартів, викладених у розроблених асоціаціями адвокатів Кодексах поведінки, або порушують законодавство, до таких адвокатів слід застосовувати необхідні заходи, в тому числі дисциплінарний розгляд; 2) професійні асоціації адвокатів повинні брати участь у дисциплінарному розгляді щодо адвокатів і нести відповідальність за справедливість, законність і правильність його ведення; 3) дисциплінарний розгляд має проводитися з дотриманням принципів і правил, передбачених Конвенцією, включаючи право адвоката брати участь у дисциплінарному розгляді, оскаржити до суду прийняті дисциплінарні рішення; 4) санкції, що застосовуються до адвоката, повинні відповідати тяжкості вчиненого ним проступку². Тобто притягнення до дисциплінарної відповідальності має здійснюватися із дотриманням принципу пропорційності і цей принцип відтворений в ч. 1 ст. 41 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»³ (далі – Закон), якою встановлено, що під час обрання виду дисциплінарного стягнення враховуються обставини вчинення проступку, його наслідки, особа адвоката та інші обставини.

З метою дотримання стандартів належної якості послуг адвоката, Закон регламентує здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката в особливому порядку та враховує, що гарантією ефективного виконання функції адвоката є захищеність адвоката від свавільного втручання і перешкод з боку держави, будь-яких державних та недержавних органів, та/або третіх осіб. Зазначене правило є вкрай необхідним, оскільки процедура дисциплінарної відповідальності не повинна створювати загрозу незалежності

¹ Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf.

² Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 727 засіданні заступників міністрів 25.10.2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

³ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

адвоката та будь-які перешкоди у виконанні функцій адвокатури, адже, по-перше, має бути дотриманий баланс між забезпеченням виконання стандартів адвокатської діяльності, а по-друге, – забезпечено уникнення будь-яких прямих або опосередкованих неправомірних обмежень, впливу, погроз тощо на адвоката з боку будь-яких інстанцій незалежно від їхніх стимулів. Також, протягом дисциплінарного провадження має бути дотриманий принцип конфіденційності адвокатської діяльності, тобто інформація адвоката-клієнта повинна бути захищена без порушення права адвоката захищати себе.

Особливістю правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні є те, що Закон не визначає її детально, тому багато питань регламентовано підзаконними актами Ради адвокатів України та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі – ВКДКА), що є причиною виникнення на практиці деяких спірних питань. Як обґрунтовано зазначають О. Дроздов, М. Христова та В. Вовнюк, аналіз відповідних положень статей Закону з урахуванням практики Європейського суду з прав людини дає підстави стверджувати, що кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (далі – КДКА) за своєю правовою природою є «квазісудовим органом», а дисциплінарне провадження у КДКА має відповідати таким організаційним вимогам, як незалежність і неупередженість¹. Зазначена думка відповідає п. 28 Основних принципів про роль адвокатів, яким встановлюється, що дисциплінарне провадження проти адвокатів здійснюється неупередженою дисциплінарною комісією, утвореною адвокатською спільнотою, незалежним статутним органом або судом, і підлягає незалежному судовому розгляду².

Вирішення питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності належить до виключної компетенції дисциплінарних органів, а саме КДКА та ВКДКА. А тому, встановлення складу дисциплінарного проступку, як і наявності або відсутності підстав для прийняття відповідного рішення, є дискреційними повноваженнями відповідної КДКА. Жоден інший суб'єкт чи орган, в тому числі і суд, не може здійснювати втручання у здійснення суб'єктом владних повноважень своєї компетенції. Таким чином, правову оцінку рішенню КДКА слід надавати виключно у контексті дотримання відповідної процедури, не втручаючись у надану КДКА юридичну

¹ Дроздов О. До питання про забезпечення ВКДКА незалежності та неупередженості КДКА під час здійснення дисциплінарного провадження. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*, 2016. № 4(22). С. 9–13. С. 10-12.

² Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313.

оцінку доказам, зібраним у ході процедури проведення перевірки відомостей про дисциплінарний проступок адвоката на предмет їх достатності¹.

Згідно з ч. 3 ст. 33 Закону, дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється КДКА за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в Єдиному реєстрі адвокатів України. При ініціюванні дисциплінарної відповідальності органами адвокатського самоврядування або коли адвокат, який притягується до дисциплінарної відповідальності, є членом органу адвокатського самоврядування, можуть виникнути сумніви в незалежності та неупередженості КДКА. Тому, ч. 2 ст. 66 Правил адвокатської етики² (далі – ПАЕ) передбачає, що у таких випадках Голова ВКДКА забезпечує перерозподіл та направлення заяв (скарг) для розгляду до КДКА іншого регіону, ніж регіон, в якому зазначений адвокат входить до органів адвокатського самоврядування. Розходження зазначеного положення ПАЕ і ст. 33 Закону породило не лише дискусію у науці³, а й викликало певні проблеми в судовій практиці⁴. Тому, її розв’язання має здійснюватися шляхом внесення змін до законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність – безпосередньо до ст. 33 Закону.

В цілому, визначені у Законі принципи дисциплінарної відповідальності адвокатів відповідають нормам міжнародного права. Наприклад, принцип змагальності встановлено ч. 2 ст. 40 Закону та п. 43 Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність (далі – Положення)⁵. Принцип презумпції невинуватості адвоката у дисциплінарному провадженні

¹ Постанова Верховного Суду від 10.06.2021 у справі №826/15590/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97565481>

² Правила адвокатської етики, затв. Звітно-виборним з’їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf

³ Бакаянова Н. М. Про вдосконалення процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *SCIENCIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення каф. нотаріал. та виконав. процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упоряд.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська. Київ: ЦУЛ, 2016. С. 87–89.; Кухнюк Д. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні. *Цивілістична процесуальна думка*, 2016. № 2. С. 75–79.*

⁴ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 17.02.2016 р. у справі № 821/4644/13а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55908576>.

⁵ Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність самоврядування : затв. рішенням Ради адвокатів України від 30.08.2014 р. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr120871-14#Text>.

закріплений в ч. 2 ст. 70 ПАЕ та п.7 Положення; принцип права адвоката на правову допомогу – ч. 2 ст. 40 Закону, п. 44 Положення; принцип права на оскарження рішення у дисциплінарній справі – ст. 42 Закону. Крім того, згідно ч. 3 ст. 33 Закону, дисциплінарне провадження щодо адвокатів в Україні здійснюється на підставі принципу територіальності. Принцип гласності та відкритості впливає із змісту ч. 3 ст. 40 Закону, за якою розгляд справи про дисциплінарну відповідальність адвоката є відкритим, крім випадків, якщо відкритий розгляд справи може призвести до розголошення адвокатської таємниці.

Таким чином, дисциплінарна відповідальність адвоката є окремим видом юридичної відповідальності. Підстави та порядок застосування дисциплінарних стягнень до адвокатів регулюються Законом, який прийнятий з урахуванням міжнародних стандартів, що відображено у висновку на законопроект Венеціанської комісії¹, ПАЕ та Положенням. Міжнародні принципи дисциплінарної процедури щодо адвокатів в законодавстві України про адвокатуру та адвокатську діяльність хоча й не закріплені у вигляді самостійного переліку, але закріплені. До принципів дисциплінарного провадження щодо адвокатів, які впливають з міжнародних актів адвокатури можна віднести наступні: 1) незалежності; 2) неупередженості; 3) повного та об'єктивного дослідження обставин справи; 4) змагальності; 5) територіальності; 6) конфіденційності; 7) колегіальності прийняття рішень; 8) права на правову допомогу; 9) пропорційності дисциплінарного стягнення дисциплінарному проступку адвоката; 10) оскарження рішення у дисциплінарній справі.

4.2. Поняття дисциплінарного проступку та підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності

Дисциплінарна відповідальність адвоката визначається науковцями як: «передбачений нормами права обов'язок адвокатів зазнати несприятливих наслідків у разі застосування до них спеціально уповноваженими органами у встановленому законом порядку правових санкцій за правопорушення у сфері професійної діяльності»² (Т.С. Коваленко); «особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, а саме – невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, і передбачає застосування

¹ Висновок Венеціанської Комісії № 632/2011 від 18 жовтня 2011 року щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» URL: <http://www.venice.coe.int/site/>.

² Коваленко Т. С. Дисциплінарна відповідальність адвокатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Акад. адвокатури України. Київ, 2010. 20 с. С. 8.

встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу при додержанні порядку, закріпленого у законі»¹ (Т. Б. Вільчик); «окремий вид його професійної відповідальності, що полягає у застосуванні до адвоката в порядку, визначеному законодавством, дисциплінарного стягнення за вчинення ним дисциплінарного проступку»² (Н. М. Бакаянова). Всі вказані визначення відповідають положенням Закону, згідно якого підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку (ст. 34). Зауважимо, що Закон не містить визначення терміну «дисциплінарний проступок адвоката», його розкриття відбувається тільки шляхом закріплення переліку діянь, які визнаються дисциплінарним проступком адвоката. В цьому переліку, невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків розглядається як один з-поміж інших дисциплінарних проступків (п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону), хоча ПАЕ не встановлюють ані заходів дисциплінарного впливу, ані дисциплінарних стягнень. Стаття 66 ПАЕ лише зазначає, що за порушення ПАЕ до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також рішеннями З'їзду, актами Ради адвокатів України, Національної асоціації адвокатів України.

Дисциплінарний проступок адвоката науковці та практики розуміють по-різному. Якщо О. О. Бусурина розглядає дисциплінарний проступок адвоката як «діяння (дії або бездіяльності), що вчинене умисно або через грубу необережність при здійсненні професійної діяльності, що виражається в порушенні вимог чинного законодавства про адвокатську діяльність і адвокатуру та (або) норм Кодексу професійної етики адвоката, порочить честь і гідність адвоката, применшує авторитет адвокатури та завдало шкоди довірителю або адвокатській палаті»³, зауважуючи, що таке діяння може бути визнаним дисциплінарним проступком адвоката при здійсненні ним професійної діяльності, то М. Ю. Барщевський зазначає: «якщо сформулювати той стандарт поведінки, якому повинен слідувати кожен адвокат, ту універсальну формулу поведінки, яка необхідна для відродження престижу

¹ Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*, 2015. № 3. С. 115–122. С. 117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_3_19.

² Бакаянова Н.М. Імплементация міжнародних принципів дисциплінарної процедури щодо адвокатів у законодавство України. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2017. № 1(16). С. 179–183. С. 180.

³ Бусурина Е. О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная деятельность; прокурорская деятельность; правозащитная и правоохранительная деятельность». М., 2013. 30 с. С. 11.

адвокатської професії, то в узагальненому вигляді можна було б сказати наступне: адвокат в будь-який час повинен дотримуватися стандартів поведінки, що сприяють довірі до адвокатури і системи здійснення правосуддя в цілому та поваги з боку клієнтів і суспільства»¹. Досліджуючи впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні, Т. В. Варфоломеева також вказує на те, що міжнародні документи досить чітко містять норми щодо їх дії й поза професійною діяльністю адвоката². Отже, дисциплінарний проступок адвоката може бути вчинений і поза межами суто професійної діяльності адвоката.

Якщо Закон фактично регулює лише професійну діяльність адвоката, то ПАЕ закріплюють певні норми, які регулюють й іншу діяльність адвоката, яка не пов'язана з професійною, – в сфері його приватного життя. Так, ч. 1 ст. 54 ПАЕ передбачено, що в своїй громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвокат повинен враховувати необхідність дотримання своїх професійних обов'язків, зокрема тих, що впливають з ПАЕ. Крім цього, в ст. 12 ПАЕ (повага до адвокатської професії) передбачено, що всією своєю діяльністю адвокат повинен стверджувати повагу до адвокатської професії, яку він уособлює, її сутності та громадського призначення, сприяти збереженню та підвищенню поваги до неї в суспільстві. Цього принципу потрібно дотримуватись у всіх сферах діяльності адвоката: професійній, громадській, публіцистичній та інших.

На переконання В. В. Заборовського, «під дисциплінарним проступком адвоката потрібно розуміти винне діяння (дію або бездіяльність) адвоката, що вчиняється ним під час здійснення як професійної, так й іншої діяльності, виражається в порушенні вимог законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність і (або) норм ПАЕ, яким заподіюється шкода клієнту та (або) адвокатурі загалом шляхом приниження її авторитету, авторитету адвокатської професії і статусу адвоката»³. Отже, вчений виділяє такі ознаки дисциплінарного проступку: 1) це діяння, тобто дія або бездіяльність; 2) вина адвоката виражається в умислі або необережності; 3) має місце як під час здійснення адвокатом своїх професійних функцій, так і під час будь-якої іншої його діяльності; 4) полягає в порушенні законодавства України про адвокатуру та/або ПАЕ; 5) наявна шкода, яка завдається конкретному клієнту адвоката або ж адвокатурі загалом.

¹ Барщевский М.Ю. Адвокатская этика. Самара: Изд. Дом «Федоров», 1999. 288 с. С. 152.

² Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*, 2009. № 1(14). С. 7-20. С. 12.

³ Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 115–118. С. 118.

Таким чином, дисциплінарний проступок адвоката – це винне діяння (дія або бездіяльність) адвоката, що вчиняється ним при здійсненні як професійної, так і поза професійною діяльністю адвоката, яке виражається в порушенні вимог законодавства про адвокатуру і адвокатську діяльність та (або) Правил адвокатської етики, яким заподіюється шкода клієнту, або підривається престиж адвокатури та адвокатської професії.

Важливим питанням притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є розуміння підстав її застосування, тобто встановлення дисциплінарного проступку в його діяннях.

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону, підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Частина 2 ст. 34 Закону передбачає, що дисциплінарним проступком адвоката є: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом. Отже, сьогодні законодавство України визначає підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності шляхом визначення в законі орієнтовного переліку діянь, учинення яких може спричинити застосування дисциплінарних санкцій.

Неможливість на законодавчому рівні визначити вичерпний перелік дисциплінарних проступків адвоката означає, що практично будь-яке порушення адвокатом покладених на нього обов'язків може призвести до кваліфікації його діянь як дисциплінарного правопорушення. Можливі приклади порушення адвокатської етики наводить у своєму дослідженні О. І. Русанова: «1) безпідставне затягування справи; 2) позиція адвоката не суперечить закону, однак є аморальною по суті; 3) диктовка підзахисному завідомо неправдивих показань; 4) будь-які висловлені назовні сумніви в достовірності інформації та документів, що виходять від клієнта; 5) зрив судових засідань із вини адвоката, запізнення, нетактовні вислови; 6) незаконні угоди з обвинуваченням або судом; 7) пасивність адвоката в процесі, незааявлення клопотань, щоб не дратувати суддю; 8) використання неправди, обману, дача незаконних або завідомо нездійснених обіцянок, гра на низьких почуттях (помсті або користі), спеціальне розпалення конфліктів»¹.

Наприклад, КДКА Івано-Франківської області застосувала до адвоката дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на зайняття адвокатською

¹ Русанова О.І. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*, 2014. № 10-1. Т. 2. С. 14–16. С. 15

діяльністю строком на три місяці за те, що адвокат, надаючи правову допомогу клієнту, надіслав до військового комісаріату адвокатський запит, до якого не було додано копії ордера. Задовольняючи позовні вимоги, суд вказав, що адвокат має право звернутися із запитом про надання документів, а ненадання до адвокатського запиту ордера не є дисциплінарним проступком і не може бути підставою для дисциплінарного провадження та притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката¹. З чого В.В. Божков, робить висновок, що випадки порушення прав адвокатів з боку органів адвокатського самоврядування, які уповноважені вирішувати питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності трапляються досить часто². Однак, з таким висновком погодитися важко, адже наведений одиничний приклад свідчить зовсім протилежне.

До прийняття 09.06.2017 р. нової редакції ПАЕ, які було доповнено розділом VIII «Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет», професійна етична поведінка адвоката в соціальних мережах взагалі була поза зоною правового регулювання, але, приклади не тактовної поведінки адвокатів та випадки розгляду судами справ цієї категорії були присутні. Наприклад, виступаючи на конференції 15.06.2015 р. із доповіддю «Адвокатура та безоплатна правова допомога: шляхи реформування», яка пізніше була розміщена на офіційному сайті Міністерства юстиції України, адвокат поширив інформацію про «неспроможність сучасної адвокатури України здійснювати заходи по наданню безоплатної правової допомоги населенню України», та що «головним ризиком реалізації громадянами конституційного права на безоплатну правову допомогу є плачевний стан української адвокатури». Вважаючи, що такий виступ принижує адвокатуру, кожного адвоката, руйнує повагу суспільства до інституту адвокатури в державі, суперечить європейським стандартам, НААУ та народний депутат України подали скарги до дисциплінарної палати КДКА Київської області, які було об'єднано в одне дисциплінарне провадження, за результатами якого адвоката притягнуто до дисциплінарної відповідальності у вигляді позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України за порушення ст. 21 Закону та ст. ст. 51, 52, 54 ПАЕ. Проте, із таким висновком не погодився Верховний Суд (справа №826/23545/15), вважаючи, що висловлені адвокатом погляди можуть сприйматися частиною суспільства як неприйнятні, однак Конвенція і

¹ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 02.02.2016 у справі №809/2722/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55661282>.

² Божков В.В. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2016. № 22. С. 87–90. С. 88.

Конституція України гарантують право на вільне вираження своїх поглядів і переконань¹.

Цікавим прикладом є дисциплінарне провадження стосовно адвоката за неетичні дописи у соціальній мережі Facebook. Зокрема, адвокатом на його сторінці у мережі Facebook було оприлюднено наступні дописи: «Київський адміністративний апеляційний суд долучився до кампанії ОСОБА_, ОСОБА_, ОСОБА_ та ОСОБА_ під кодовою назвою «помста НАБУ» і фактично визнав поза законом будь-які вибори будь-яких громадських рад за допомогою інтернет голосування»; «Виніс це рішення відомий суддя – мандрівник ОСОБА_. Про нього Автомайдан робив розслідування і ми активно протидіяли його обранню у Вищу раду правосуддя»; «Найцікавіше, що позов лежав у ОСОБА_ з жовтня 2016 р., але виніс він рішення на наступний робочий день після того, як НАБУ провело обшук у суді та дома у голови ОАСК Павла Вовка і за день до нових виборів до РГК. Соупаденіє ?» та ін. Відповідно, цілком логічним кроком ВКДКА України було прийняття рішення від 30.01.2018 р. № І-021/2018 про порушення дисциплінарної справи відносно адвоката². Проте адвокатом був поданий позов до суду, у якому він пояснив, що підставою скарги став його пост у соціальній мережі Facebook з приводу справи № 826/15514/16. Він вказав, що є учасником даної справи не як адвокат, а як фізична особа та член Ради громадського контролю при НАБУ, тому усі його коментарі, які стосуються вказаної справи, жодним чином не пов'язані з його професійною діяльністю. Адвокат зазначив, що відповідно до статті 23 Закону непогодження адвоката з рішеннями судів, з відповідним поданням касаційної скарги, наявність в адвоката своєї правової позиції та її публічного висловлення, не може бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Окружний адміністративний суд міста Києва у задоволенні цього позову відмовив (справа № 826/3773/18), але 07.08.2018 р. Київський апеляційний адміністративний суд апеляційну скаргу адвоката частково задовольнив: рішення Окружного адміністративного суду міста Києва – скасував; визнав протиправним та скасував рішення ВКДКА від 30.01.2018 р. № І-021/2018³.

Як бачимо застосування заходів дисциплінарного впливу стосовно адвоката, за наявності до того необхідних підстав, має місце не лише за

¹ Постанова Верховного Суду від 14.03.2018 у справі №826/23545/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72863807>.

² Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 30 січня 2018 року. URL: <http://vkdk.org/rishennya-i-0212018-u-spravi-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-lvivskoji-oblasti-vid-20-10-2017-pro-vidmovu-v-porushenni-distsipl/>.

³ Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 07.08.2018 у справі 826/3773/18. № URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75774402>.

порушення, які були вчинені ними під час зайняття професійною діяльністю. За результатами опрацювання інформації, що доступна в мережі Інтернет, можна зробити наступні висновки: в КДКА та ВКДКА скарги даної категорії розглядаються значно частіше, але в більшості випадків дисциплінарні провадження навіть не порушуються; практики розгляду справ у судах майже не має. Якщо раніше адвокат, спілкуючись на професійні теми у Facebook дозволяв собі зловживати віртуальним середовищем, оскільки сама соціальна мережа була очевидним інструментом для псування ділової репутації, некоректних звинувачень та маніпуляцій, то сьогодні адвокати дотримуються моральних принципів спілкування, стали обачнішими при роботі з інформацією, яка ними оприлюднюється в соціальних мережах як адвокатами, а не фізичними особами. Професія адвоката зумовлює необхідність дотримання ним етичних норм адвокатської поведінки не тільки під час виконання професійних функцій, а й у будь-яких інших сферах свого життя. Тобто він має дбати про вчинювані ним діяння (дії або бездіяльність) і в позаробочий час (громадська, викладацька та інша діяльність, побут тощо), уникати будь-яких проявів, що здатні підірвати авторитет адвокатури загалом або ж ганьблять честь і гідність адвоката.

Ще однією важливою ознакою дисциплінарного проступку адвоката є заподіяння шкоди клієнту або адвокатури загалом. Досить часто в практичній діяльності органів адвокатського самоврядування, які уповноважені вирішувати питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, обов'язковості цієї характерної риси досліджуваної правової категорії не приділяється належної уваги. Також, в юридичній літературі відзначається, що встановлення шкоди як елемента складу дисциплінарного проступку адвоката має забезпечувати унеможливлення безпідставного відкриття дисциплінарних проваджень за підставами, що не пов'язані з професійною діяльністю адвоката. Так, Міжнародна комісія юристів критично оцінила рішення органів адвокатського самоврядування, які уповноважені вирішувати питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, позбавлення директора Координаційного центру безоплатної правової допомоги при Міністерстві юстиції України А. Вишневського права на зайняття адвокатською діяльністю, вказавши, що здійснення цього через публічні висловлювання з критикою на адресу української асоціації адвокатів є втручанням у його можливість вільно виконувати свої професійні функції як адвокат. Це становить собою порушення його права на свободу вираження поглядів і несе загрозу неналежного обмеження участі адвокатів у публічних дебатах, порушує фундаментальні та універсальні принципи незалежності юридичної професії. Основні принципи ООН, які стосуються ролі юристів, передбачають, що вони мають право брати участь у публічному обговоренні

питань, які стосуються права, відправлення правосуддя й заохочення та захисту прав людини. У разі загального застосування таке тлумачення Кодексу етики буде насправді заважати адвокатам критично обговорювати питання управління адвокатурою. Дисциплінарне покарання адвоката тільки на підставі критичних зауважень на адресу адвокатури, зроблених на конференції, скликаній для обговорення складових системи правосуддя, становить неправомірне втручання у свободу вираження поглядів¹. Отже, «дисциплінарний проступок обов'язково повинен заподіювати шкоду клієнту або адвокатурі загалом. Позитивний момент такої прив'язки полягає в необхідності існування безпосереднього причинного зв'язку між діянням адвоката і шкодою, яка була заподіяна ним²».

Таким чином, практика застосування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність і ПАЕ свідчить, що випадки неправомірного притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності мають місце. Основною причиною є відсутність законодавчого визначення «дисциплінарного проступку адвоката», що створює можливість для зловживань, порушення прав адвокатів шляхом безпідставного застосування до них заходів дисциплінарного впливу.

4.3. Мета і завдання дисциплінарного провадження щодо адвоката

Під метою дисциплінарного провадження слід розуміти складові юридичного та соціального результатів, на досягнення яких воно спрямоване. Юридично вони не закріплені, проте побічно впливають з норм, що закріплюють наслідки вчинення дисциплінарного проступку у вигляді застосування заходів дисциплінарної відповідальності.

Метою дисциплінарного провадження щодо конкретного дисциплінарного проступку адвоката є встановлення самої події дисциплінарного правопорушення, з'ясування обставин його вчинення, прийняття рішення у дисциплінарній справі та забезпечення його виконання. Проте, є ще й перспективна мета дисциплінарного провадження. Загалом, під нею слід розуміти дотримання кожним членом професійної спільноти прийнятих цією спільнотою правил поведінки з метою створення умов нормального функціонування організації та підтримки престижу професії.

¹ Міжнародна комісія юристів: адвокат Андрій Вишневський неправомірно позбавлений статусу адвоката за здійснення свободи вираження поглядів. URL: <http://helsinki.org.ua/articles/mizhnarodna-komisiya-yurystiv-advokat-andrij-vyshnevskiy-nepravomirno-pozbavlenyj-statusu-advokata-za-zdijsnennya-svobody-vyrazhennya-pohlyadiv/>.

² Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 115–118. С. 116.

Подвійна мета дисциплінарного провадження щодо адвоката пояснюється суспільним інтересом цієї професії та її публічним характером. Такий висновок слідує із правової позиції Великої палати Верховного Суду від 29.08.2018 р. в справі № 804/11334/15, адже «...діяльність адвокатури, реалізація нею функцій захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі невизначеному колу осіб свідчить про суспільний інтерес, а отже, і публічно-правовий характер правовідносин». Аналогічну правову позицію висловлено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 29.03.2018 р. у справі № 640/12325/15-ц»¹.

З метою дисциплінарного провадження тісно пов'язані завдання, під якими слід розуміти проблемні ситуації, вирішення яких необхідно для досягнення заданої мети. Як правило, завдання встановлюються кодексами, законами або іншими актами, що регулюють дисциплінарну відповідальність. Можна виділити три основні завдання дисциплінарного провадження: 1) всебічне, повне, об'єктивне та своєчасне дослідження обставин вчинення дисциплінарного проступку; 2) забезпечення виконання прийнятого рішення; 3) виявлення і усунення причин та умов, що сприяли скоєнню дисциплінарного правопорушення.

Отже, основною метою і головним завданням дисциплінарного провадження є прийняття справедливого рішення у дисциплінарній справі, що виключає, з одного боку, притягнення до дисциплінарної відповідальності невинуватого, а з іншого – забезпечує належний та обов'язковий у відповідності до закону захист прав і законних інтересів осіб, яким внаслідок недотримання правил професійної діяльності було завдано шкоди, а також дотримання вимог законодавства і правил професійної етики.

Більш детально такі завдання можуть бути визначені спеціальним законодавством. Але, ні Закон, ні ПАЕ прямо не визначають завдання дисциплінарного провадження. Не передбачено їх і в Положенні. Однак, із норм ст. 40 розділу VI «Дисциплінарна відповідальність адвоката» Закону їх можна виділити, це: своєчасний, об'єктивний, справедливий, повний і всебічний розгляд скарг та їх вирішення, а також виконання прийнятого рішення. Також, до завдань дисциплінарного провадження щодо адвоката входить охорона відомостей, що становлять адвокатську таємницю.

Основна функція дисциплінарного провадження полягає в тому, що будь-яке діяння (дія чи бездіяльність) адвоката, що містить в собі ознаки дисциплінарного правопорушення, має бути розглянуто відповідно до процедурних норм.

¹ Постанова Великої палати Верховного Суду від 29 серпня 2018 року у справі № 804/11334/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76673367>.

Своєчасність розгляду має забезпечити оперативність і ефективність захисту прав і законних інтересів, які могли бути порушені в результаті вчинення адвокатом дисциплінарного проступку. Саме для дотримання цього критерію Законом закріплені певні процесуальні терміни. Наприклад, трьохденний термін встановлюється для передачі КДКА до дисциплінарної палати заяви (скарги) щодо поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність (ст. 38); дисциплінарна справа стосовно адвоката розглядається дисциплінарною палатою КДКА протягом тридцяти днів з дня її порушення (ст. 40).

Об'єктивність означає відсутність зацікавленості осіб, що порушують дисциплінарне провадження, в результаті справи. Цей критерій, з нашої точки зору, слід розглядати з точки зору двох аспектів: по-перше, неприпустимості наявності будь-якого інтересу у вирішенні справи з боку членів дисциплінарних органів, а по-друге, неупередженість всередині КДКА, ВКДКА.

Повнота і всебічність означають детальний розгляд і об'єктивну оцінку всіх наданих доказів. Вимога всебічності означає, що в ході розгляду дисциплінарної справи повинні бути ретельно з'ясовані і проаналізовані всі обставини, всі факти, що мають значення для прийняття правильного рішення. Тому, для забезпечення цього критерію в Положенні про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, встановлено докладний перелік вимог, що пред'являються до заяви (скарги), а також право особистої участі учасників дисциплінарного провадження в засіданнях і надання усних та письмових пояснень, подання доказів. Всебічність дослідження виражається в тому, що повинні бути ретельно вивчені і враховані всі юридично значимі обставини справи (в тому числі пом'якшуючі та обтяжуючі); повинні бути зібрані, перевірені і оцінені всі необхідні обставини. Для достовірного з'ясування всіх істотних у справі обставин необхідна повнота засобів, за допомогою яких ці обставини встановлюються. Під повнотою розуміється перевірка і оцінка всіх доказів, необхідних для достовірного встановлення цих обставин.

Справедливість розгляду означає відсутність переваг у будь-якої сторони. Поняття справедливості традиційно відноситься до оціночних понять. Найчастіше під справедливим розглядом розуміють такі компоненти як неприпустимість привілеїв при зверненні за захистом, розгляд у справі на основі рівноправності і змагальності, а також право на оскарження рішення і його виконання. Загальні вимоги до виконання прийнятого рішення означають вчинення Радою адвокатів відповідних дій, спрямованих на реалізацію прийнятого у дисциплінарній справі рішення, до яких відносяться накладення

дисциплінарного стягнення, інформування зацікавлених осіб про результати дисциплінарного розгляду.

Однією із необхідних умов дисциплінарного розгляду щодо адвоката є забезпечення конфіденційності. Тому, Законом передбачено, що розгляд справи про дисциплінарну відповідальність адвоката є відкритим, крім випадків, якщо відкритий розгляд справи може призвести до розголошення адвокатської таємниці.

Таким чином, законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність має деякі прогалини загального характеру: 1) завдання і мета дисциплінарного провадження щодо адвоката нормативно не визначаються, хоча і впливають зі змісту ряду норм; 2) до переліку відомостей, які підлягають захисту під час дисциплінарного провадження, окрім адвокатської таємниці, слід віднести захист відомості про таємницю особистого життя осіб, які звернулися зі скаргою (заявою), а також комерційну таємницю; 3) до обов'язкового завдання дисциплінарного провадження доцільно віднести й застосування процедури примирення (адвоката й особи, яка подала скаргу (заяву)) – медіації.

References:

1. *Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021 – 2023 roky: Ukaz Prezydenta vid 11.06.2021 № 231/2021.* URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>.
2. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod.* URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. *Osnovni pryntsypy, shcho stosuiutsia roli yurystiv, pryiniati VIII Konhresom OON po zapobihanniu zlochynam 27 serpnia – 7 veresnia 1990 roku.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313.
4. *Osnovni polozhennia pro rol advokativ, pryiniati VIII Konhresom OON po zapobihanniu zlochynam u serpni 1990 roku.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.
5. *Zahalnyi kodeks pravyl dlia advokativ krain Yevropeiskoho Spivtovarystva, pryiniaty delehatsiiei dvanadtsiaty krain-uchasnyts na plenarnomu zasidanni u Strasburzi v zhovtni 1988 roku.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
6. *Rekomendatsiia Rec (2000)21 Komitetu Ministriv Derzhavam-chlenam Rady Yevropy pro svobodu zdiisnennia profesii advokata, pryiniata 25 zhovtnia 2000 roku.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.
7. *Pravo Evropeiskoho Soiuzu : uchebnyk / [pod red. S.Iu. Kashkina]. 3-e yzd. M.: Yurait. 1119 s.*
8. *Khartiia osnovnykh pryntsyviv yevropeiskoi advokatskoi profesii.* URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf.
9. *Rekomendatsiia № R (2000) 21 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro svobodu profesiinoi diialnosti advokativ. Ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 727 zasidanni zastupnykiv ministriv 25.10.2000 r.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

10. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

11. Drozdov O. Do pytannia pro zabezpechennia VKDKA nezalezhnosti ta neuperedzhenosti KDKA pid chas zdiisnennia dystsyplinarnoho provadzhennia. Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy, 2016. № 4(22). S. 9–13.

12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10.06.2021 u spravi №826/15590/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97565481>

13. Pravyla advokatskoi etyky, zatv. Zvitno-vybornym zizdom advokativ Ukrainy 09.06.2017 r. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf

14. Bakaianova N. M. Pro vdoshkonalennia protsedury prytiahnennia advokata do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti. SCIENCIA VINCEMUS! Naukoiu peremozhemo : materialy 2-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Notariat, advokatura, sud, vykonavche provadzhennia, aktualni problemy», prysviach. 5-richchiu stvorennia kaf. notarial. ta vykonav. protsesu i advokatury Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. redkol.: S. Ya. Fursa, O. O. Derii, O. M. Nikitiuk ; uporiad.: S. Ya. Fursa, O. O. Derii, O. M. Nikitiuk, M. O. Rudkovska. Kyiv: TsUL, 2016. S. 87–89.

15. Kukhniuk D. V. Dystsyplinarna vidpovidalnist advokata v Ukraini. Tsyvilistychna protsesualna dumka, 2016. № 2. S. 75–79.

16. Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 17.02.2016 r. u spravi № 821/4644/13a. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55908576>.

17. Polozhennia pro poriadok pryiniattia ta rozghliadu skarh shchodo nenalezhnosti povedinky advokata, yaka mozhe maty naslidkom yoho dystsyplinarnu vidpovidalnist samovriadiuvannia : zatv. rishenniam Rady advokativ Ukrainy vid 30.08.2014 r. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr120871-14#Text>.

18. Vysnovok Venetsianskoi Komisii № 632/2011 vid 18 zhovtnia 2011 roku shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist». URL: <http://www.venice.coe.int/site/>.

19. Kovalenko T. S. Dystsyplinarna vidpovidalnist advokativ : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10. Akad. advokatury Ukrainy. Kyiv, 2010. 20 s.

20. Vysnovok Venetsianskoi Komisii № 632/2011 vid 18 zhovtnia 2011 roku shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_3_19.

21. Bakaianova N.M. Implementatsiia mizhnarodnykh pryntsypiv dystsyplinarnoi protsedury shchodo advokativ u zakonodavstvo Ukrainy. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, 2017. № 1(16). S. 179–183.

22. Busuryna E. O. Dystsyplynarnaia otvetstvennost advokata v pravozashchytnoi deiatelnosti: avtoref. dys. na soyskanye uchen. stepeny kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.11 «Sudebnaia deiatelnost; prokurorskaia deiatelnost; pravozashchytnaia y pravookhranytelnaia deiatelnost». M., 2013. 30 s.

23. Barshchevskyi M.Iu. Advokatskaia etyka. Samara: Yzd. Dom «Fedorov», 1999. 288 s.

24. Varfolomeieva T.V. Vprovadzhennia mizhnarodnykh pravyl advokatskoi etyky v Ukraini. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 2009. № 1(14). S. 7-20.
25. Zaborovskyi V.V. Dystsyplinarnyi prostupok yak pidstava dystsyplinarnoi vidpovidalnosti advokata. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*, 2015. Vyp. 31. T. 3. S. 115–118.
26. Rusanova O.I. Pidstavy prytyahnnennia advokata do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti za chynnym zakonodavstvom. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Iurysprudentsiia»*, 2014. № 10-1. T. 2. S. 14–16.
27. Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 02.02.2016 u spravi №809/2722/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55661282>.
28. Bozhkov V.V. Pidstavy prytyahnnennia advokata do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 2016. № 22. S. 87–90.
29. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14.03.2018 u spravi №826/23545/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72863807>.
30. Rishennia Vyshchoi kvalifikatsiino-dystsyplinarnoi komisii advokatury vid 30 sichnia 2018 roku. URL: <http://vkdk.org/rishennya-i-0212018-u-spravi-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-lvivskoj-oblasti-vid-20-10-2017-pro-vidmovu-v-porushenni-distsipl/>.
31. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu vid 07.08.2018 u spravi 826/3773/18. № URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75774402>.
32. Mizhnarodna komisiia yurystiv: advokat Andrii Vyshnevskiy nepravomirno pozbavlenyi statusu advokata za zdiisnennia svobody vyrazhennia pohliadiv. URL: <http://helsinki.org.ua/articles/mizhnarodna-komisiya-yurystiv-advokat-andrij-vyshnevskiy-nepravomirno-pozbavlenyj-statusu-advokata-za-zdijsnennya-svobody-vyrazhennya-pohlyadiv/>.
33. Zaborovskyi V.V. Dystsyplinarnyi prostupok yak pidstava dystsyplinarnoi vidpovidalnosti advokata. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*, 2015. Vyp. 31. T. 3. S. 115–118.
34. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 serpnia 2018 roku u spravi № 804/11334/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76673367>.

Р0ЗДІЛ V Normative fixation and social understanding of anti-corruption activities in Ukraine and other post-Soviet countries (sociological and legal research)

ШАБЛИСТИЙ Володимир Вікторович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>

ПРИМАЧЕНКО Віталій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри кримінального права та кримінології

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-9907-0820>

БЕРЕЗНЯК Василь Сергійович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

5.1. The characteristic of a sociological study among the applicants for higher education Dnipropetrovsk state University of internal Affairs

5.2. Anti-corruption legislative provisions of those countries that are similar to the Ukrainian legal system

Normative fixation and social understanding of anti-corruption activities in Ukraine and other post-Soviet countries (sociological and legal research)

Doctor of Law Sciences, Professor V. V. Shablysty

Head of the Department of Criminal Law Disciplines, Dnipropetrovsk State

University of Internal Affairs

Candidate of Law Sciences, Associate Professor V. F. Prymachenko

Head of the Department of Criminal Law and Criminology, Dnipropetrovsk State

University of Internal Affairs

Candidate of Law Sciences, Senior Research Fellow V. S. Bereznyak

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Нормативная фиксация и социальное понимание антикоррупционной деятельности в Украине и других постсоветских странах (социологические и правовые исследования)

*Доктор юридических наук, профессор В.В. Шаблыстый
заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин Днепропетровского
государственного университета внутренних дел*

*Кандидат юридических наук, доцент В. Ф. Примаченко
заведующий кафедрой уголовного права и криминологии Днепропетровского
государственного университета внутренних дел*

*Кандидат юридических наук, старший научный сотрудник В. С. Березняк
доцент кафедры уголовного права и криминологии Днепропетровского
государственного университета внутренних дел*

Ключові слова: закон, кримінальний кодекс, злочин, корупційне правопорушення, корупція, хабар, антикорупційна діяльність.

Keywords: law, criminal code, crime, corruption offense, corruption, bribe, anti-corruption activity.

Ключевые слова: закон, уголовный кодекс, преступление, коррупционное правонарушение, коррупция, взятка, антикоррупционная деятельность.

АНОТАЦІЯ

Стаття ґрунтується на результатах соціологічного дослідження побутового розуміння антикорупційної діяльності в Україні. Воно здійснене протягом вересня 2019 року – лютого 2020 року серед здобувачів вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (317 осіб), які в цілому представляють всю країну. Також стаття ґрунтується на результатах порівняльно-правового дослідження нормативного закріплення антикорупційної діяльності в Україні та в інших країнах пострадянського простору.

Встановлено, що найчастіше населення країни, вражене корупцією, відчуває себе бідним, але байдуже ставлення до корупції виражається через слабкість та менталітет – бажанні швидкої розправи із корупціонером, тобто виключно тієї особи, яка отримує хабара, при позитивному ставленні до тих осіб, які дають хабарі з метою вирішення певних питань.

Стверджується, що серед проаналізованих законодавчих актів країн пострадянського простору лише Республіка Азербайджан, Грузія та Україна на рівні базових антикорупційних законів закріпили нормативне визначення поняття корупції через мету отримання неправомірної вигоди (хабара) як в матеріальному, так й не в матеріальному її розумінні з одночасним встановленням кримінальної відповідальності за такі діяння.

SUMMARY

The article is based on the results of a sociological survey of social understanding of anti-corruption activities in Ukraine. It was implemented during September 2019 - February

2020 among the applicants for higher education of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (317 persons), who represent the whole country. Also, the article is based on the results of a comparative legal study of the normative consolidation of anti-corruption activity in Ukraine and in other countries of the post-Soviet space.

It is found that most of the country's population affected by corruption feels poor, but the indifferent attitude to corruption is expressed through weakness and mentality - the desire for a quick crackdown on the corrupt person, it means only the person who receives the bribe and with positive attitude towards those who give bribes, to resolve certain issues.

It is stated that among the analyzed legislative acts of the countries of the post-Soviet space only the Republic of Azerbaijan, Georgia and Ukraine at the level of basic anti-corruption laws have fixed the normative definition of the concept of corruption for the purpose of obtaining undue benefits (bribe) both in material and not in material understanding of the criminal. responsibility for such actions.

АННОТАЦИЯ

Статья основывается на результатах социологического исследования бытового понимания антикоррупционной деятельности в Украине. Оно осуществлено в течение сентября 2019 - февраля 2020 среди соискателей высшего образования Днепропетровского государственного университета внутренних дел (317 человек), которые в целом представляют всю страну. Также статья основывается на результатах сравнительно-правового исследования нормативного закрепления антикоррупционной деятельности в Украине и в других странах постсоветского пространства.

Установлено, что чаще всего население страны, пораженное коррупцией, чувствует себя бедным, но безразличное отношение к коррупции выражается из-за слабости и менталитета - желании скорейшей расправы с коррупционером, то есть исключительно того лица, которое получает взятки, при положительном отношении к тем лицам, которые дают взятки с целью решения определенных вопросов.

Утверждается, что среди проанализированных законодательных актов стран постсоветского пространства только Республика Азербайджан, Грузия и Украина на уровне базовых антикоррупционных законов закрепили нормативное определение понятия коррупции через цель получения неправомерной выгоды (взятки) как в материальном, так и не в материальном ее понимании с одновременным установлением уголовной ответственности за такие деяния.

5.1. The characteristic of a sociological study among the applicants for higher education Dnipropetrovsk state University of internal Affairs

Minus two. 30 points from 100 possible – the result of corruption perception Index-2019 Ukraine returns to a level of 2017 and now 126 out of 180 countries. Next to the rating Kyrgyzstan, Azerbaijan and Djibouti. Ukraine among neighbor countries ahead of Russia, which retained their positions (28 points, 137th place). Expected among neighbor countries lead Poland (58 points, 41st place) and Slovakia (50 points, 59th place). Belarus added one point and now has 45 points and 66th

place. Also, this year observed a decline in the index neighbors: Romania – minus 3 points, Hungary — 2, Moldova 1 (Transparency International Ukraine, 2019).

The data of annual research of one of the most authoritative international public anti-corruption organizations transparency international shows that the General issues of combating corruption in countries of the former Soviet Union, the study of the state which obviously will contribute to their solution. In our opinion, one of them is backed up by regulations and social understanding of anti-corruption activities in these countries, as the level of legal culture and legal consciousness of the citizens of any state requires constant education.

The UN Convention against corruption (UNCAC, 2003) and the Criminal Convention against corruption of the Council of Europe (ETS 173, 1999) became a kind of pointer to first of the European countries on introduction of changes and amendments to the criminal codes and the development of a brand new basic laws on combating corruption. The art. 6 of the UN Convention against corruption – the expansion and dissemination of knowledge on prevention of corruption is important for scholars who develop the scientific basis for reforming anti-corruption legislation. So the purpose of our article is to expand social understanding of anti-corruption activities on the basis of the conducted sociological research and comparative legal studies of the basic laws on prevention of corruption in the countries of the former Soviet Union.

For example, since 2010 (since the ratification of both of these conventions) in the Criminal Code (hereinafter referred to as the Criminal Code) of Ukraine (Law of Ukraine, 2001) the definition of bribe has been replaced by a more complete one "unlawful benefit" and the offer or promise of unlawful gain, were criminalized which still provokes diametrically opposed discussions in national science; the unlawful benefit itself (not a bribe) is now cash or other property, benefits, services, intangible assets, any other intangible or non-monetary benefit that is promised, offered, given or received without legal basis (Law of Ukraine, 2014).

It should be recognized that the problem of improving the legal framework for anti-corruption activities is very relevant for any country, ie it is global. In Ukraine, among all researches, dissertation for the degree of Doctor of Laws of D. Mykhailenko (Mykhailenko, D. 2018) stands out. In it the author first established that the ineffectiveness of the current mechanism of criminal law counteraction to corruption crimes in Ukraine is due to its dependence on the presence, absence or neutrality of political will of senior management, obstacles to formation and the implementation of which has the properties of institutionalized corruption in Ukraine. This political will in Ukraine really has a very low potential for combating institutionalized corruption and is unable to destroy corruption networks.

Similar problems of improving the legal support of anti-corruption activities exist in Iran (Ardestani, A. 2019), Russia (Vorontsov, S. et al., 2019), North America (Anechiarico, Frank, James B. Jacobs, 1996).

We have established that the common international denominator for all scientific research is the constant attempt to introduce new measures to ensure legal anti-corruption activities and level our own national traditions, which leads to scholastic jurisprudence and diametrically opposed research results on the same issues in different countries.

This is what prompted us to conduct a sociological study during September 2019 – February 2020 among the applicants for higher education Dnipropetrovsk state University of internal Affairs, which together comprise the entire country. All were interviewed 317 people. The distribution by gender, age groups, level of education and professional status was approximately the same and fluctuated in these groups within $\pm 5\%$. Pronounced differences in gender, age, educational and occupational groups were not observed. Therefore, it is impractical to analyze the results obtained with reference to specified criteria.

The study was conducted using a formalized analysis of documents – (front content analysis). The task of front-loading the content-analytical study is an analysis of the most complete ideas about the flow of information – in our case, a snapshot of the slice. This is an attempt to get an objective answer to the question "What do they write?". The units of this analysis can be arbitrary, but often they are either thematic unit, or key words, rarely assess and even less Pro-positions and macro-structural basis.

Respondents were asked to write a number of associations of the term "corruption" for certain time. Thus, analysis of the subject of the structural-semiotic units (vocabulary of the language and grammatical indicators), that is proposed by the respondents Association of state units and constructions. Systematization latest found 2622 structural-semiotic (material) units, which were mentioned by the respondents.

Note that some of the material designs can fall into different tables, since they bear different meaning. Besides, there may be some minor fluctuations in sums of responses of $\pm 0.1\%$ due to rounding (0.5 to 0.9) to the nearest tenth.

Therefore, the **results** can be reported in the following tables.

Table №1

**Structural-semiotic (real) units,
who received the maximum number of mentions by respondents
(in descending order):**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Money	192	7,3	60,6
Bribe	177	6,7	55,8
Power	87	3,3	27,4
Crime	68	2,6	21,5
Position	47	1,8	14,9
Undue benefit	45	1,7	14,2
Profit	44	1,7	13,9
Prison	42	1,6	13,2
Law	38	1,4	11,9
Officials	37	1,4	11,7
Bribe	32	1,2	10,1
Violation	32	1,2	10,1
Abuse	31	1,2	9,8
Illegal	30	1,1	9,5
Service	30	1,1	9,5
Punishment	29	1,1	9,1
The official	27	1,0	8,5
Deputies	27	1,0	8,5
Policy	26	0,9	8,2
Deception	26	0,9	8,2
Venality	26	0,9	8,2
Injustice	24	0,9	7,6
Gift	24	0,9	7,6
Position	23	0,9	7,3
Civil servant	20	0,8	6,3
Using	19	0,7	6,0
Enrichment	19	0,7	6,0
Fraud	19	0,7	6,0
Theft	18	0,7	5,7
Offense	16	0,6	5,0

***PO3/II V Normative fixation and social understanding of anti-corruption activities
in Ukraine and other post-Soviet countries***

Links	15	0,6	4,7
State	14	0,5	4,4
Status	14	0,5	4,4
Criminality	14	0,5	4,4
Extortion	13	0,5	4,1
Greed	13	0,5	4,1
NABU	13	0,5	4,1
Problem	13	0,5	4,1
Lie	13	0,5	4,1
Promise	12	0,4	3,8
State	12	0,4	3,8
Agreement	12	0,4	3,8
Evil	12	0,4	3,8
Treason	12	0,4	3,8
Criminal liability	12	0,4	3,8
The shenanigans	12	0,4	3,8
Court	11	0,4	3,5
Bribery	11	0,4	3,5
Economy	11	0,4	3,5
Dishonesty	11	0,4	3,5
Lawlessness	11	0,4	3,5
Phenomenon	11	0,4	3,5
Responsibility	11	0,4	3,5
Impunity	10	0,4	3,2
Life	10	0,4	3,2
Powers	10	0,4	3,2
Solution	10	0,4	3,2
Poverty, poor	10	0,4	3,2
Offender	10	0,4	3,2
Police	10	0,4	3,2
Ukraine	10	0,4	3,2
Service	10	0,4	3,2

Table № 2

**Structural-semiotic (real) units,
that characterize the attributes of the phenomenon of corruption**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Money	192	7,9	60,6
Gift	24	0,9	7,6
Property	6	0,2	1,9
Envelope	6	0,2	1,9
Machine	6	0,2	1,9
Funds	5	0,2	1,6
Benefits	5	0,2	1,3
Remuneration	5	0,2	1,3
Jewelry	4	0,2	1,3
Wealth, rich, many	4	0,2	1,3
Currency	3	0,1	0,9
Dollars	3	0,1	0,9
Case	3	0,1	0,9
Gold	2	0,1	0,6
Apartments	2	0,1	0,6
Values	2	0,1	0,6
Things	2	0,1	0,6
Good	2	0,1	0,6
Privileges	1	0,1	0,6
Cars	1	0,03	0,3
House	1	0,03	0,3
Earth	1	0,03	0,3
Resource	1	0,03	0,3
Coins	1	0,03	0,3
Natural resources	1	0,03	0,3
Watches	1	0,03	0,3
Offshore	1	0,03	0,3
Hryvnia	1	0,03	0,3
Suitcase	1	0,03	0,3
Home	1	0,03	0,3
Euro	1	0,03	0,3
Pocket	1	0,03	0,3
Total:	290	11,1	91,5

Table № 3

**Structural-semiotic (real) units,
which characterize the spheres of corruption relations**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
<i>Public Service:</i>	<i>114</i>	<i>4,3</i>	<i>36,0</i>
officials	37	1,4	11,7
official	30	1,1	9,5
the official	27	1,0	8,5
civil servant	20	0,8	6,3
<i>Sphere of management</i>	<i>95</i>	<i>3,6</i>	<i>30,0</i>
(without specification):	87	3,3	27,4
-power	5	0,2	1,6
- the government	1	0,03	0,3
- management	1	0,03	0,3
- administration	1	0,03	0,3
- the top			
<i>Policy:</i>	<i>34</i>	<i>1,3</i>	<i>10,7</i>
- politics	26	0,9	8,2
- elections	6	0,2	1,9
- political	2	0,1	0,6
<i>Legislature:</i>	<i>28</i>	<i>1,1</i>	<i>8,8</i>
- MPs	27	1,0	8,5
- VRU	1	0,03	0,3
<i>Judiciary:</i>	<i>16</i>	<i>0,6</i>	<i>5,0</i>
- the court	11	0,4	3,5
- the judges	3	0,1	0,9
- judiciary	1	0,03	0,3
- judicial	1	0,03	0,3
<i>Business:</i>	<i>14</i>	<i>0,5</i>	<i>4,4</i>
- shadow	4	0,2	1,3
- oligarch	4	0,2	1,3
- business	3	0,1	0,9
- businessmen	1	0,03	0,3
- legal entity	1	0,03	0,3
- commerce	1	0,03	0,3
<i>Economy:</i>	<i>12</i>	<i>0,4</i>	<i>3,8</i>
- economy	11	0,4	3,5
- economic	1	0,03	0,3

ДЕЛІКТОЛОГІЯ

<i>Budget:</i>	10	0,4	3,2
- budget	6	0,2	1,9
- theft	2	0,1	0,6
- government Procurement	1	0,03	0,3
- Treasury	1	0,03	0,3
<i>Police:</i>	7	0,3	2,2
- police	3	0,1	0,9
- "werewolves in uniform"	2	0,1	0,6
- patrol service	2	0,1	0,3
<i>Army, military service:</i>	7	0,3	2,2
- weapons	3	0,1	0,9
- the army	1	0,03	0,3
- ATO	1	0,03	0,3
- military enlistment office	1	0,03	0,3
- war	1	0,03	0,3
<i>Prosecutor's Office:</i>	7	0,3	2,2
- the prosecutor's office	6	0,2	1,9
- prosecutor	1	0,03	0,3
<i>President</i>	7	0,3	2,2
<i>Executive:</i>	5	0,2	1,6
- the Ministry	2	0,1	0,6
-executive	1	0,03	0,3
- CMU	1	0,03	0,3
-Prime Minister	1	0,03	0,3
<i>Criminal environment:</i>	5	0,2	1,6
-organized crime	3	0,1	0,9
- Mafia	2	0,1	0,6
<i>Tax Service:</i>	4	0,2	1,3
- DPS	3	0,1	0,9
- tax	1	0,03	0,3
<i>Healthcare:</i>	4	0,2	1,3
- medicine	2	0,1	0,6
- doctors	1	0,03	0,3
- health	1	0,03	0,3
<i>Customs sphere:</i>	4	0,2	1,3
- the border	3	0,1	0,9
-Customs Service	1	0,03	0,3
<i>Financial system:</i>	3	0,1	0,9
- the bank	1	0,03	0,3
- financial	1	0,03	0,3
- finance	1	0,03	0,3

***PO3ДЛІ V Normative fixation and social understanding of anti-corruption activities
in Ukraine and other post-Soviet countries***

<i>Education:</i>	2	0,1	0,6
- education	1	0,03	0,3
- University of the State Internal Affairs Department	1	0,03	0,3
<i>Housing and utilities:</i>	1	0,03	0,3
-utilities	1	0,03	0,3
<i>Establishments</i>	1	0,03	0,3
Total:	380	14,5	119,9

Table № 4

**Structural-semiotic (real) units,
which uses slang units**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Rollback	5	0,2	1,6
Basis	4	0,2	1,3
Blat	2	0,1	0,6
Decisively	1	0,03	0,3
Grease yourself	1	0,03	0,3
Major	1	0,03	0,3
Magarich	1	0,03	0,3
Siltation	1	0,03	0,3
Remember	1	0,03	0,3
Bottom	1	0,03	0,3
To give on a paw	1	0,03	0,3
Scumbags	1	0,03	0,3
Get off	1	0,03	0,3
Decided	1	0,03	0,3
Crunching	1	0,03	0,3
Total:	23	0,9	7,3

Table № 5

**Structural-semiotic (real) units,
characterized by expressive emotional coloring**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Treason	12	0,4	3,8
Shame	4	0,2	1,3
Death	3	0,1	0,9
Sin	3	0,1	0,9
Disease	2	0,1	0,6
Cancer	2	0,1	0,6
Embezzlement	2	0,1	0,6
Petty tyranny	1	0,03	0,3
False	1	0,03	0,3
Fat people	1	0,03	0,3
Covetousness	1	0,03	0,3
"Wheel"	1	0,03	0,3
Grabber	1	0,03	0,3
Terror	1	0,03	0,3
Suffering	1	0,03	0,3
Rot	1	0,03	0,3
Collapse	1	0,03	0,3
Rust	1	0,03	0,3
Dullness	1	0,03	0,3
Arbitrage	1	0,03	0,3
Crunching	1	0,03	0,3
Bail	1	0,03	0,3
Hamster	1	0,03	0,3
Stupidity	1	0,03	0,3
Niggard	1	0,03	0,3
Spender	1	0,03	0,3
Parasite	1	0,03	0,3
Selfishness	1	0,03	0,3
Taboo	1	0,03	0,3
Curvature	1	0,03	0,3
The scam	1	0,03	0,3
Total:	52	2,0	16,4

Table № 6

**Structural-semiotic (real) units,
reflecting the negative attitude of respondents to the phenomenon of corruption**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Illegal	34	1,3	10,8
Venality	26	0,9	8,2
Injustice	24	0,9	7,6
Lying	16	0,6	5,0
Evil	12	0,4	3,8
Dishonesty	11	0,4	3,5
Lawlessness	11	0,4	3,5
Negative	10	0,4	3,2
Dirt, dirty	9	0,3	2,8
Unlawfulness	9	0,3	2,8
Conscience	7	0,3	2,2
Unlawfulness	6	0,2	1,9
Destruction	5	0,2	1,6
Immorality, immoral	5	0,2	1,6
Illegal	4	0,2	1,3
Inequality	4	0,2	1,3
Cunning	3	0,1	0,9
Shame	3	0,1	0,9
Stealing	3	0,1	0,9
Meanness	3	0,1	0,9
Destruction	3	0,1	0,9
Badly	3	0,1	0,9
Insolence	3	0,1	0,9
Danger	3	0,1	0,9
Mess	2	0,1	0,6
Irresponsibility	2	0,1	0,6
Antisocial	2	0,1	0,6
Incompetence	2	0,1	0,6
Humiliation	2	0,1	0,6
Dignity	2	0,1	0,6
Inequality	2	0,1	0,6
Disrespect	2	0,1	0,6

ДЕЛІКТОЛОГІЯ

False	2	0,1	0,6
Damage	1	0,03	0,3
Honor	1	0,03	0,3
Arbitrage	1	0,03	0,3
Disappointment	1	0,03	0,3
Obscenity	1	0,03	0,3
Bribery	1	0,03	0,3
Dishonesty	1	0,03	0,3
False	1	0,03	0,3
Neglect	1	0,03	0,3
Cunning	1	0,03	0,3
Ban	1	0,03	0,3
Falsehood	1	0,03	0,3
Unprincipled	1	0,03	0,3
Non-compliance	1	0,03	0,3
Inadmissibility	1	0,03	0,3
Contempt	1	0,03	0,3
Malice	1	0,03	0,3
Unfairness	1	0,03	0,3
Negligence	1	0,03	0,3
Distrust	1	0,03	0,3
Total:	250	9,5	78,9

Table № 7

**Structural-semiotic (real) units,
reflecting the state, countries, societies and populations,
affected by corruption**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% of the number of respondents
Poor	10	0,4	3,2
Bureaucracy	4	0,2	1,3
Decline	4	0,2	1,3
Assignment	3	0,1	0,9
Concealment	3	0,1	0,9
Poverty	3	0,1	0,9
Depletion	2	0,1	0,6
Global	2	0,1	0,6
Degradation	2	0,1	0,6
Today	2	0,1	0,6
Unstable	2	0,1	0,6
Effects	2	0,1	0,6
Violence	2	0,1	0,6
Demoralization	2	0,1	0,6
Decline	1	0,03	0,3
Hopelessness	1	0,03	0,3
Crisis	1	0,03	0,3
Routine	1	0,03	0,3
Impaired	1	0,03	0,3
Survival	1	0,03	0,3
Collapse	1	0,03	0,3
Damage	1	0,03	0,3
Destabilization	1	0,03	0,3
Brake	1	0,03	0,3
Kidnapping	1	0,03	0,3
Broken	1	0,03	0,3
Anarchy	1	0,03	0,3
Усього:	55	2,1	17,4

Table № 8

**Structural-semiotic (real) units,
which characterize the indifferent attitude of the population to the problem of
corruption**

	The absolute number of mentions	% from the number of detected real units	% від кількості респондентів
Weakness	4	0,2	1,3
Indifference	3	0,1	0,9
Mentality	3	0,1	0,9
Forced	2	0,1	0,6
Impossibility	2	0,1	0,6
Dumbness	1	0,03	0,3
Stable	1	0,03	0,3
Envy	1	0,03	0,3
Integral	1	0,03	0,3
Imperfection	1	0,03	0,3
Common	1	0,03	0,3
Insolvency	1	0,03	0,3
Belief	1	0,03	0,3
Inevitable	1	0,03	0,3
Hidden	1	0,03	0,3
Prevalence	1	0,03	0,3
Prosperity	1	0,03	0,3
Total:	26	0,9	8,2

The summarized results of this sociological research are presented in the conclusions.

5.2. Anti-corruption legislative provisions of those countries that are similar to the Ukrainian legal system

Further, we propose to consider anti-corruption legislative provisions of those countries that are similar to the Ukrainian legal system and to which there is open access.

Of course, it is first and foremost about the post-Soviet countries anti-corruption legislation with a certain degree of probability can be attributed to the international level for the state of Ukraine with a view to a possible borrowing of the positive experience of anti-corruption practices.

So, the only mention of regulatory support of the fight against corruption by us was found on the website of the government of the Republic of Armenia, which States that the Council for the fight against corruption, which had acted previously, was established by the decree of the President of the Republic of Armenia, dated 1 June 2004. The adopted Protocol decision of the Government of the Republic of Armenia No. 14 of 10 April 2014 the Concept of combating corruption in public administration was provided by the new structural changes, in which a new Council for the fight against corruption had to be created by resolution of the Government of the Republic of Armenia (The concept and strategy to combat corruption in the Republic of Armenia, 2015).

As we can see, there is no special anti-corruption law, as well as some special anti-corruption bodies, but the new leadership of this country is taking decisive steps to reduce corruption in the country, one of the effective measures of which is constant online reporting on social networks.

Unfortunately, article 311 (bribery) and article 312 (giving a bribe) of the Criminal Code of the Republic of Armenia (Law of Armeniya, 2003) operate the instruments in a purely material sense that most of the corruption crime leaves outside the criminal-law protection.

The law of the Republic of Azerbaijan "On combating corruption" dated 13 January 2004 (Law of Azerbaydzhan, 2004) contains an extensive system of preventive measures, however, in our opinion, they are offset by the provisions of article 4 " the Bodies which carry out the fight against corruption:

There is no information in the text of the law on specialized subjects on combating corruption that indicates the unwillingness of the government to implement an effective system of preventing corruption, because the law consists of 14 articles, operating in the country since January 01, 2005, and it is a kind of Declaration of intentions.

The definition of corruption given in Art. 1 is very interesting – corruption is the illegal receipt by officials of material and other wealth, benefits or privileges using their status, the status of the body they represent, official powers or opportunities arising from such status and powers, as well as the involvement of physical and legal entities details of officials on its side by illegal offers or promises or transfer them marked material and other goods, benefits or privileges (Law of Azerbaydzhan, 2004).

Positive is the reference to the intangible nature of illegally derived benefits, which corresponds to article 311 (receiving a bribe – passive bribery) and article 312 (giving a bribe – active bribery) of the Criminal code of the Azerbaijan Republic (Law of Azerbaydzhan, 2000), where clear to all that the word "bribe" reveals both the material and non-material dimension.

The law of the Republic of Belarus "On combating corruption" (Law of Bilorus', 2015) consists of 50 articles, its content is somewhat reminiscent of the Ukrainian one.

Article 1 of this law proposes to understand corruption as the intentional use by public officials or similar person or foreign official of his official position and related opportunities in order to obtain illegal property or other benefits in the form of operation, services, patronage, promises advantages for themselves or for third parties, as well as bribery of public officials or related persons or foreign officials by providing them with property or other benefits in the form of operation, services, patronage, promises of benefits for them or for third parties with the below is a public official or similar person or foreign official to act, or abstaining from their performance in the execution of his official (labour) duties, and also perform the above actions on behalf or in the interests of legal entities, including foreign ones.

Unfortunately, we note that the legislative definition of corruption, indicating both the material and the intangible nature of benefits is not reflected in the Criminal code of the Republic of Belarus (Law of Belarus', 1999), article 430 (bribe-taking) and article 431 (giving a bribe) operate exclusively material nature of the subject matter of the crime – receiving material values or acquisition benefits of property nature. Again, we should talk about the declarative nature of the basic anti-corruption law without its implementation in the criminal law. Although the reference only to the intentional nature of acts of corruption deserves approval.

It draws attention to the fact that Georgia, having ratified all international legal acts against corruption, has retained its own understanding of the main crime - receiving a bribe. Art. 338 and bribery Art. 339 of the Criminal Code of Georgia (Law of Georgia, 1999), however, filling the object of this crime with money, securities, other property, material gain or any other undue advantage.

Such a legislative framework is in line with both Georgia's international legal obligations and has retained its own national legal and enforcement peculiarities that are characteristic of all countries of the former Soviet Union.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Anti-Corruption" (Law of Kazakhstan, 2015) provides such definition of the term of corruption - illegal use by persons holding a responsible state position, persons authorized to perform state functions, persons equated to persons authorized to perform state functions, officials of their official (official) powers and related opportunities in order to obtain or withdraw personally or through intermediaries of property (non-property) goods and benefits for themselves or third parties, as well as bribery of these persons by providing benefits and advantages.

Here we observe a progressive definition of corruption as the purpose of obtaining tangible and intangible benefits, which unfortunately is not reflected in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Law of Kazakhstan, 2014), as in

article 366 "receiving a bribe" and article 367 "bribery" the subject of the offense is defined as a bribe as money, securities, other property, rights to property or benefits of property character.

This inconsistency of the legislators of the post-Soviet countries is becoming a system that you need to pay attention with the hope to improve the situation, because in article 8 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On combating corruption" States that the anti-corruption monitoring is to identify and examine the reasons and the conditions promoting Commission of corruption offenses. In fact, our research is anti-corruption monitoring to identify the legal determinants of corruption in post-Soviet countries.

Law of the Kyrgyz Republic "On combating corruption" (Law of Kyrgyz, 2012) consists of 15 articles and again is only a Declaration of intent, as obliges all to fight corruption, which refers to the intentional acts consisting in illegal creation of stable relations of one or more officers, with authority, with individuals or groups to illegally obtain material, any other benefits and advantages, as well as providing them with these benefits and advantages to individuals and legal entities, constitute a threat to interests of society or the state.

Definition of corruption is difficult even to analyze, and the bribe in articles 325-328 and 343 of the criminal code of the Kyrgyz Republic (Law of Kyrgyz, 2016) means money, securities, other property or benefits of property character provided by or obtained for the actions (inaction) in favor of the briber or persons representing their interests. Again, we have a purely material nature of a bribe, which technically doesn't meet the basic anticorruption law.

As part of our research, we drew attention to the Federal Law of the Russian Federation "On Combating Corruption" (Law of Russia, 2008), in which corruption is defined as:

a) abuse of office, bribery, bribery, abuse of power, commercial bribery or other unlawful use by an individual of his official position contrary to the legitimate interests of society and the state for the purpose of profit in the form of money, values, other property or services of property nature, other property rights for themselves or for third parties or the unlawful granting of such benefit to the specified person by other natural persons;

b) committing the actions referred to in subparagraph (a) of this paragraph on behalf or in the interest of the legal person.

Even with such a formal declared approach, corruption in the legislation of Russia is still understood as exclusively any material benefit, since in Art. 290 of the Criminal Code provides for the responsibility for receiving bribes in different variations, and in Art. 291-2 - for receiving bribes of up to 10 thousand rubles (Law of Russia, 1996). It should be noted that in accordance with international legal

practice, the amount of undue benefit (bribe) for liability does not matter in terms of the absurdity of recognizing a certain amount of money as a small bribe.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On Anti-Corruption" (Law of Uzbekistan, 2016) stipulates that corruption is the unlawful use by a person of his or her official position for the purpose of obtaining material or intangible benefits in the personal interests or in the interests of others, in the interests of others so is the unlawful provision of such a benefit. However, in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (Law of Uzbekistan, 1994) in Art. 210 "Receiving a bribe" and Art. 211 Bribery refers to the subject of crime again solely as a material asset or property gain, which has become an unpleasant tradition to associate the concept of corruption with a view to obtaining tangible or intangible benefits, and in criminal law to exclude material tangible benefits legalizes bribes in intangible form (promotion, etc.).

The Law of the Republic of Tajikistan "On Anti-Corruption" (Law of Tadjhykystan, 2005) contains only 18 articles and does not contain information that would be of interest to us. However, in Art. 1 states that corruption is an act (act or omission) committed by persons authorized to perform public functions or equivalent persons by using their position and related opportunities to illegally obtain material and intangible benefits, benefits and other benefits in their own good or for the benefit of others, and the promise, offer or provision to these persons of these benefits, benefits and other privileges for the purpose of canceling or remunerating them for committing such acts (acts or omissions) in favor of natural or legal persons. This is an evidence of generally accepted standards for understanding corruption.

Again, the fact that the Criminal Code of the Republic of Tajikistan (Law of Tadjhikistan, 1998) in Art. 319 "Receiving a bribe" and Art. 320 "Bribe giving" bribe is presented in the form of money, securities, other property or property benefits.

We have already noted that in Ukraine the concept of "bribery" has been replaced by an illegal benefit, which has both tangible and intangible dimensions both at the level of the basic law on prevention of corruption and at the level of the criminal law.

It should be emphasized that October 14, 2014 was marked by the adoption of a number of anti-corruption laws for Ukraine. One of them is the Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" (Law of Ukraine, 2014).

Moreover, it is worth agreeing with scholars who claim that any form of corruption is a serious obstacle to sustainable development. Achieving such ambitious goals requires eradicating the causes and conditions that give rise to corruption and dismantling the mechanism of its reproduction. However, all these measures will not yield the expected result if the atmosphere of zero tolerance for corruption is not formed in society (Mukhaev, & Prokopenko, 2020).

Unfortunately, it is necessary to state that despite the positive changes, the level of fight against corruption in Ukraine desires better, the inculcation of intolerance to corruption is in a state of development. This is clearly illustrated by the results of our sociological research - both regarding the everyday understanding of the essence of corruption, and its attitude to it, to all anti-corruption activity.

Thus, it is established that among the analyzed legislative acts of the countries of the post-Soviet space only the Republic of Azerbaijan, Georgia and Ukraine at the level of basic anti-corruption laws have fixed the normative definition of the concept of corruption for the purpose of obtaining unjustified benefit both in material and not in material sense with simultaneous responsibility. for such actions. In other countries, there is no criminal liability for receiving a bribe (illegal benefit) in an intangible dimension. Positive and common for all countries is the abandonment of the concept of bribe as an essential characteristic of corruption, which uniquely contributes to its everyday understanding and all anti-corruption activities as a whole. That is why we propose in all anti-corruption acts of Ukraine to return to the concept of “bribe” instead of “ illegal benefit ”, since corruption itself is most often identified with money and gifts; the most corrupt area is public administration, with officials at greatest risk of corruption.

It is found that most of the country's population affected by corruption feels poor, but the indifferent attitude to corruption is expressed through weakness and mentality - the desire for a quick crackdown on the corrupt person, it means only the person who receives the bribe and with positive attitude towards those who give bribes, to resolve certain issues.

For such and more thorough research, the state and local authorities should pay attention and allocate resources, as the results of a sociological study of the economic factors of the effectiveness of the victimological prevention of the living environment security in Ukraine conduct that population asserts their own security and the security of the living environment on the government or other social entities, especially not willing to take part personally. Ensuring human security in all spheres depends on the country's economic development, investment in security is the future of investment, and therefore further research on this issue should be carried out in order to scientifically substantiate the feasibility of allocating funds from local and state budgets for the victimological safety of the living environment (Shablysty, & Prymachenko, 2019).

We hope that our anti-corruption monitoring of the identification and study of legal determinants that can facilitate corruption in the post-Soviet countries by conducting a socio-legal study of normative fixation and social understanding of anti-corruption activities will promote the upbringing of the integrity of the representatives of the real public.

References:

1. Transparency International Ukraine (2019). *Corruption perception index 2019*. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnnyattya-korupsiyi-2019/>.
2. UNCAC (2003). *UN Convention against Corruption* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
3. ETS 173 (1999). *Kryyminal'na konventsyya pro borot'bu z korupsiyeyu Rady Yevropy* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101
4. Law of Ukraine, 2001. *Kryyminal'nyy kodeks Ukrayiny*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Law of Ukraine, 2014. *Zakon Ukrayiny «Pro zapobihannya korupsiyi»*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Mykhailenko, D. (2018). *The concept of criminal legal counteraction to corruption crimes in Ukraine. Extended abstract of Doctor's thesis (Law)*. Odesa. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9929/%d0%9c%d0%b8%d1%85%d0%b0%d0%b9%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%94.%d0%93..pdf?Sequence=1&isallowed=y>
7. Ardestani, A. (2019). *Iran's criminal policy regarding economic corruptions*. *Amazonia Investiga*, 6(11), 168-179. Retrieved from <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/607>
8. Vorontsov, S., Mamychev, A., Ponedelkov, A., Medvedev, V., & Magomedkhanov, R. (2019). *Fighting against corruption in modern Russia: problems and prospects*. *Amazonia Investiga*, 7(14), 322-331. Retrieved from <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/522>
9. Anechiarico, Frank, & James B. Jacobs (1996). *How corruption control makes government ineffective*. Chicago & London: University of Chicago Press.
10. *The concept and strategy to combat corruption in the Republic of Armenia* (2015). Retrieved from <http://www.gov.am/ru/anti-corruption-strategy/>
11. Law of Armeniya, 2003. *Ugolovnyy kodeks Respubliki Armeniya*. Retrieved from <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/am/am012ru.pdf>
12. Law of Azerbaydzhan, 2004. *Zakon Azerbaydzhans'koyi Respubliki «Pro borot'bu z korupsiyeyu»*. Retrieved from <https://mia.gov.az/index.php?/ru/content/29374/>
13. Law of Azerbaydzhan, 2000. *Ugolovnyy kodeks Azerbaydzhanskoy Respubliki*. Retrieved from <http://scfwca.gov.az/ru/page/mecelleler>
14. Law of Bilorus', 2015. *Zakon Respubliki Bilorus' «Pro borot'bu z korupsiyeyu»*. Retrieved from <http://www.pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11500305&p1=1>
15. Law of Bilorus', 1999. *Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus'*. Retrieved from <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>
16. Law of Georgia, 1999. *Ugolovnyy kodeks Gruzii*. Retrieved from <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>.
17. Law of Kazakhstan, 2015. *Zakon Respubliki Kazakhstan «Pro protyidiyu korupsiyi»*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302#pos=2;-245

18. Law of Kazakhstan, 2014. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=6003;-11
19. Law of Kyrgyzstan, 2012. Zakon Kyrhыз'koyi Respubliki «Pro protydiyu koruptsiyi». Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203753>.
20. Law of Kyrgyzstan, 2016. Ugolovnyy kodeks Kyrgyzskoy Respubliki. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru>
21. Law of Russia, 2008. Federal'nyy zakon «Pro protydiyu koruptsiyi». Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/902135263>
22. Law of Russia, 1996. Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/9017477>.
23. Law of Uzbekistan, 2016. Zakon Respubliki Uzbekistan «Pro protydiyu koruptsiyi». Retrieved from <http://lex.uz/docs/3088013>
24. Law of Uzbekistan, 1994. Ugolovnyy kodeks Respubliki Uzbekistan. Retrieved from <http://lex.uz/docs/111457>.
25. Law of Tadzhikistan, 2005. Zakon Respubliki Tadzhikistan «Pro borot'bu z koruptsiyeyu» (2005). Retrieved from http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=6527
26. Law of Tadzhikistan, 1998. Ugolovnyy kodeks Respubliki Tadjikistan. Retrieved from mmk.tj/ru/library/ugolovnii_kodeks_rt.doc
27. Law of Ukraine, 2014. Zakon Ukrayiny «Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
28. Mukhaev, R., & Prokopenko, E. (2020). Corruption as a global threat to sustainable development: a view from Russia. *Amazonia Investiga*, 9 (25), 160–175. Retrieved from <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1041>
29. Shablysty, V., & Prymachenko, V. (2019) Results of sociological study of economic factors of effectiveness of victimological prevention of security of living environment. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 5, 204–212. DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-204-212>

РОЗДІЛ VI Загальнотеоретичні засади причинності правопорушень

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій Федорович

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,

Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції

Національного університету «Одеська юридична академія»

<https://orcid.org/0000-0002-6266-6321>

СЕРИХ Олена Василівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін,

Інститут права, економіки та міжнародних відносин

Міжнародний гуманітарний університет

<https://orcid.org/0000-0002-4222-7217>

6.1. Ретроспективний аналіз причинності правопорушень

6.2. Типологія причин правопорушень

6.3. Специфіка прояву причин окремого правопорушення

General theoretical principles of causality of offenses

Doctor of Science of Law, Professor A. F. Kryzhanovskyi

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Honored Scientist and Technician of Ukraine

*Head of the Department of General Theoretical Jurisprudence
of National University «Odessa Law Academy»*

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor O. V. Sierykh

Department of State Legal disciplines

Institute of Law, Economics and International Relations

International Humanitarian University

Общетеоретические основы причинности правонарушений

Доктор юридических наук, профессор А. Ф. Крыжановский

член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины

Заслуженный деятель науки и техники Украины

заведующий кафедрой общетеоретической юриспруденции

Национального университета «Одесская юридическая академия»

Кандидат юридических наук, доцент Е. В. Серых

кафедра государственно-правовых дисциплин

Институт права, экономики и международных отношений

Международный гуманитарный университет

Ключові слова: деліктність, детермінація, правопорушення, правопорушність, причини правопорушень, умови правопорушень, протиправна поведінка.

Keywords: tort, determination, offense, delinquency, causes of offenses, conditions of offenses, illegal behavior.

Ключевые слова: деликтность, детерминация, правонарушение, правонарушаемость, причины правонарушений, условия правонарушений, противоправное поведение.

АНОТАЦІЯ

У розділі відображено актуальність дослідження всього комплексу явищ, що призводить до вчинення та існування правопорушень. За допомогою та на підставі результатів таких досліджень можливо розробити науково обґрунтовані рекомендації практикам задля того, щоб спрямувати їх зусилля саме на ті чинники, які породжують і обумовлюють правопорушення та на ті сфери профілактичної діяльності, які мають певні недоліки та потребують удосконалення.

Явище (процес, подія) називається причиною, якщо перше передує другому в часі, і перше є необхідною умовою, передумовою або основою виникнення, зміни або розвитку другого. Запропоновано причинами правопорушень вважати ті негативні явища соціальної дійсності, які безпосередньо породжують правопорушення за наявності певних умов. Причини правопорушень реалізуються через інші різноманітні види зв'язків, сукупність яких називають умовами. Умови правопорушень безпосередньо не породжують наслідки (правопорушення), водночас за відсутністю певних умов причина не діє, а якщо і діє, то безрезультатно, або не повною мірою.

Обґрунтовується, що у процесі розвитку суспільства змінюються суспільні явища, які породжують правопорушення. Акцентується, що аналіз причинності правопорушень вимагає комплексного підходу, тобто вивчення причин і умов правопорушень на загальному, особливому та одиничному рівнях у сукупності. Узагальнено та систематизовано типи і види причин правопорушень за різними класифікаційними критеріями.

Закцентовано увагу на тому, що причинні зв'язки у окремому індивідуальному акті протиправної поведінки відрізняються від причин правопорушень (правопорушності), як масового соціально-правового явища. Зазначається, що причини окремого правопорушення слід аналізувати переважно у зв'язку з індивідуальними особливостями особи правопорушника і механізмом протиправної поведінки, який поділяється на певні етапи. Безпосереднім джерелом правопорушення є взаємодія конкретної ситуації та психофізичних і біологічних властивостей особи правопорушника.

SUMMARY

The section reflects the relevance of the study of the whole complex of phenomena that leads to the commission and existence of offenses. With the help and on the basis of the results of such research it is possible to develop science-based recommendations to practitioners in order to direct their efforts to those factors that generate and cause offenses and to those areas of prevention that have certain shortcomings and need improvement.

The phenomenon (process, event) is called a cause if the first precedes the second in time, and the first is a necessary condition, prerequisite or basis for the emergence, change or development of the second. It is proposed to consider the causes of offenses as those negative phenomena of social reality that directly generate offenses with certain conditions. The causes of offenses are realized through other different types of connections, the set of which is called conditions. The conditions of offenses do not directly generate consequences (offenses), at the same time, in the absence of certain conditions, the cause does not work, and if it does it works without effect or not in full.

It is substantiated that during the whole development of society the social phenomena that generate offenses change. It is emphasized that the analysis of the causality of offenses involves a comprehensive approach that is the study of the causes and conditions of offenses in general (delinquency), special and individual levels totality. The types and kinds of causes of offenses according to different classification criteria are generalized and systematized.

Attention is drawn to the fact that the causal links in a separate individual act of illegal behavior differ from the causes of offenses (delinquency) as a mass social legal phenomenon. It was found that the causes of a particular offense should be analyzed mainly in connection with the individual characteristics of the offender and the mechanism of illegal behavior which is divided into certain stages. The direct source of the offense is the interaction of a specific situation and psychophysical and biological properties of the offender.

АННОТАЦІЯ

В разделе отражена актуальность исследования всего комплекса явлений, обуславливающих совершение и существование правонарушений. С помощью и на основании результатов таких исследований возможно разработать научно обоснованные рекомендации практикам для того, чтобы направить их усилия именно на те факторы, которые порождают и обуславливают правонарушения и на те сферы профилактической деятельности, которые имеют определенные недостатки и нуждаются в усовершенствовании.

Явление (процесс, событие) называется причиной, если первое предшествует второму во времени, и первое является необходимым условием, предпосылкой или основанием возникновения, изменения или развития второго. Предложено причинами правонарушений считать те негативные явления социальной действительности, которые непосредственно порождают правонарушения при наличии определенных условий. Причины правонарушений реализуются через другие виды связей, совокупность которых называют условиями. Условия правонарушений непосредственно не порождают следствие (правонарушения), в то же время при отсутствии определенных условий причина либо не действует, либо если действует, то безрезультатно или не в полной мере.

Обосновывается, что в процессе развития общества меняются общественные явления, порождающие правонарушения. Акцентируется, что анализ причинности правонарушений предполагает комплексный подход, то есть изучение причин и условий правонарушений на общем, особенном и единичном уровнях в совокупности.

Обобщены и систематизированы типы и виды причин правонарушений по различным классификационным критериям.

Акцентируется внимание на том, что причинные связи в отдельном индивидуальном акте противоправного поведения отличаются от причин правонарушений (правонарушаемости), как массового социально-правового явления. Отмечается, что причины отдельного правонарушения следует анализировать преимущественно в связи с индивидуальными особенностями личности правонарушителя и механизмом противоправного поведения, который делится на определенные этапы. Непосредственным источником правонарушения является взаимодействие конкретной ситуации и психофизических и биологических свойств личности правонарушителя.

6.1. Ретроспективний аналіз причинності правопорушень

У деліктології, яка переймається дослідженням правопорушень як соціально-правового явища, центральне місце має посідати причинність (детермінація) правопорушень. Розглядаючи деліктологічні аспекти причинності правопорушень, надзвичайно важливо дослідити весь комплекс явищ, що призводить до їх вчинення та існування. За допомогою та на підставі результатів таких досліджень можливо розробити науково обґрунтовані рекомендації практикам задля того, щоб спрямувати їх зусилля саме на ті чинники, які породжують і обумовлюють правопорушення, та на ті сфери профілактичної діяльності, які мають певні недоліки і потребують удосконалення.

Перш за все, необхідно зауважити, що поняття «причинність» має кілька значень, та вживається для позначення категорії (відповідного причинного зв'язку), принципу, як загального закону причинності і доктрини, яка стверджує універсальну значущість принципу причинності.

Пов'язаний з причинністю термін «детермінізм» походить від латинського «determinare», і означає «визначати», «відділяти», «відмежовувати». «Детермінувати» означає визначати, обумовлювати, а «детермінація» - процес обумовлення, визначення.

Проблеми причинності і детермінаційних зв'язків завжди, починаючи з давніх часів, були у центрі уваги філософів. Людина з давніх-давен є переконаною у тому, що будь-яке явище у своєму походженні і подальшому розвитку обумовлюється іншим фактором, що породжує його. У стародавній філософії це переконання отримало форму правила «ніщо з нічого не виникає». Ці ідеї набули свого найяскравішого вираження у античній атомістиці.

У античну епоху дослідження причинності здійснювали давньогрецькі вчені Арістотель, Левкіпп, Демокріт. Вважається, що категорія причинності уперше вживається Демокрітом¹ - представником крайнього детермінізму, який

¹ Иванов В.Г. Детерминизм в философии и физике. Л, Наука. 1973. 183 с.

переходить у фаталізм. Демокріт та його прихильники стверджували, що жодна річ не відбувається даремно, а тільки на підставі причинного зв'язку і необхідності¹. У літературі, однак, існує думка, що вищезазначене твердження належить Левкіппу, вчителю Демокріта². При цьому Демокріт ототожнював причинну обумовленість явищ і випадковість. Він вважав, що у світі немає нічого, що виникає безпричинно, отже, немає нічого випадкового. У цей період зміст категорії причинності розумівся як прояв початку (часових відносин причини і наслідку) і основи - матеріального джерела наслідку.

Уперше здійснив логічний аналіз категорії причинності Арістотель, який під причинами розумів підстави. У IV ст. до н.е. поняття «природа», «початок», «причина» не розрізнялися. Лише з IV ст. до н.е. у розуміння причини додається ознака необхідності, встановлюється зв'язок категорій причинності і закономірності. Саме Арістотель розвинув невпорядковані ідеї Платона про причинність, і поставив питання про різноманіття причинних зв'язків³. Відомо його вчення про чотири причини: першою причиною вважається сутність або суть буття речі (*формальна причина*, яка бере участь у суті, ідеї або якості даної речі); другою причиною вважається матерія, або субстрат (*матеріальна* - дає пасивне вмістилище, на яке діють інші чинники); третьою - те, звідки починається рух (*діюча*, тобто зовнішній примус, щодо якого тіла мають бути слухняними); четвертою - причина, протилежна останній, а саме «те, заради чого», або благо (оскільки благо є метою всякого виникнення і руху) (*кінцева причина* - мета, до якої все прагнуло і якій все слугувало). Перша і друга причини – це причини буття. Третя і четверта - причини становлення.

Слід зауважити, що вчення Арістотеля про причини існувало в офіційній західній культурі до епохи Відродження.

У цілому період античності можна охарактеризувати як період початкового формування уявлень про загальну обумовленість у світі, і в цьому значенні він розглядається як необхідний етап, який є підґрунтям для визначення поняття детермінізму, але ще його не містить.

У філософії Середньовіччя вперше набуває поширення термін «детермінація», який вживається як філософське поняття у середньовічній схоластиці.

Подальший розвиток і обґрунтування принцип детермінізму (причинності) отримав у природознавстві і філософії Нового часу (Ф. Бекон,

¹ Лурье С.Я. Демокрит. Л., 1970. С.213. 664 с.

² Молчанов Ю.Б. Сверхсветовые скорости, принцип причинности и направление времени. *Вопросы философии*. №8. 1998. С. 158. С. 153-166.

³ Аристотель. Метафизика / Пер. А.В. Кубицкого. М.-Л. : Соцэкгиз, 1934. С. 23. 348 с.

Г. Галілей, Т. Гоббс, Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Ньютон, М. Ломоносов, П. Лаплас, Д. Юм, французькі матеріалісти XVIII ст.).

Одне з цікавих визначень у Новий час було вироблене Г. Галілеєм, який називав діючу причину як необхідну і достатню умову для появи чогось, «це, а не інше, повинно бути назване причиною, за наявності чого дія завжди слідує, і за усуненням чого дія зникає»¹. Фактично, на думку Галілея, причинність трактується як обумовленість, що властиве всім видам детермінаційних зв'язків.

Т. Гоббс чітко розрізняв необхідну причину і комплекс достатніх причин, які можуть виробляти той же самий наслідок. Він запроваджує поняття «повна», «достатня», або «причина».

Суттєвий внесок у розвиток матеріалістичної концепції причинності вніс Б. Спіноза. Причинний зв'язок за Спінозою має необхідний характер: причина необхідно викликає дію і, навпаки, будь-яка дія є необхідним результатом причини. Також він розрізняє внутрішні і зовнішні причини.

З критикою матеріалістичної теорії причинності, що визнає об'єктивність і пізнаваність причинних зв'язків, виступив Д. Юм. Він заперечував об'єктивний характер причинних зв'язків в природі. Д. Юм позбавив категорію причинності об'єктивного змісту, і перетворив на суб'єктивну категорію розуму. Він визначає причинне відношення як постійний зв'язок, як «постійний союз між причиною і дією»².

У XVIII ст. питання причинності досліджували французькі матеріалісти К.А. Гельвецій, П.А. Гольбах, Д. Дідро, Ж.О. де Ламетрі, які обстоювали необхідний характер причинного зв'язку. Французькі матеріалісти визнавали загальний характер причинних зв'язків і абсолютизували їх необхідність, аж до фаталізму. Гольбах зазначав, що все, що ми спостерігаємо, є необхідним, тобто не може бути інакшим, ніж воно є³.

Значний внесок у розробку діалектичної концепції причинності з позицій об'єктивного ідеалізму зробив Г.В.Ф. Гегель. Причина є причиною лише остільки, оскільки вона породжує дію; і причина - це тільки визначення: мати дію. А дія - це лише визначення: мати причину... Взаємодія це лише сама причинність; причина не тільки має деяку дію, а в русі вона як причина співвідноситься сама з собою. Завдяки цьому причинність повертається до її

¹ Galileo G. Saggiatore. Vol. 6. 1623, p. 265.

² Юм Д. Трактат о человеческой природе, или Попытка ввести эмпирический метод рассуждения в моральные предметы». Книга I. Об уме / Пер. С. Церетели. Ч. 3. Гл. 15. Юрьев, 1906.

³ Гольбах П. Система природы или О законах мира физического и мира духовного. Глава 4. 1770. URL: https://royallib.com/book/golbah_pol/sistema_prirodi_ili_o_zakonah_mira_fizicheskogo_i_mira_duhovnogo.html (дата звернення 27.06.2021).

абсолютного поняття¹. Взаємодія за Гегелем - це справжня причинність, причина в її істинному, абсолютному розумінні.

Вважається, що принцип детермінізму як особливий принцип філософії був сформульований не раніше XVIII ст. У ньому узагальнювалися вчення про причинність, закони природи і загальну необхідність. Основою для розробки цього принципу було розвинене вчення про загальний взаємозв'язок і взаємозумовленість у світі.

Перше в історії філософії dokonane визначення детермінізму як результату систематизації існуючих до цього тлумачень, було надане, як відомо, П. Лапласом у 1812 році: усякий стан всесвіту є наслідком попередніх, і причиною наступних. Відповідно до рівня розвитку природознавства детермінізм цього періоду носить механістичний, абстрактний характер. Діалектичний матеріалізм долає обмеженість механістичного детермінізму, і визнає об'єктивний та загальний характер причинності.

У сучасному філософському енциклопедичному словнику детермінізм визначається як філософське вчення про визначений (не довільний) характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа і способи існування. Детермінізм відповідає на питання, чому виникає річ, чим вона породжена, чим визначається її існування і чому вона змінюється і зникає, у що перетворюється... Центральним у детермінізмі є принцип причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжується іншими явищами².

При цьому слід враховувати те, що «детермінізм» і «причинність» не є різнозначними за змістом категоріями, а співвідносяться між собою як загальне та окреме. Термін «причинність» визначається як «один із моментів універсального зв'язку предметів і явищ світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами і явищами – причинами – інших - наслідків»³.

Значення терміну «причина» (від лат. *causa*) можна розкрити через поняття «чинити», «спричинювати», які означають «робити», «творити». Тобто, причинність пов'язується із впливом, створенням, початком чогось. Сторона, що діє, породжує, тобто активна сторона, є причиною; сторона обумовлена і породжувана, називається наслідком (або дією)⁴.

¹ Гегель Г.В.Ф. Наука логіки. В 3-х т. Т. 2. М.: «Мысль», 1971. С. 210. 248 с.

² Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії Г.С. Сковороди. К.: Абрис, 2002. С. 152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення 30.06.2021).

³ Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії Г.С. Сковороди. К.: Абрис, 2002. С. 523. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення 30.06.2021).

⁴ Івакін О.А. Основи епістемології: Теорія і методологія наукового пізнання: навч. посіб. для студ. магістер. відділ. та аспірантів. Одеса: Юрид. літ-ра, 2000. С. 92. 112 с.

Детермінізм відображує причинно-наслідкову залежність у найзагальнішому значенні, універсальній значущості, взаємозумовленість буття, окремих явищ і універсуму в цілому. Детермінізм, виходячи з факту причинного походження речей, явищ, пояснює, чому відповідний процес відбувся так чи інакше, чому виникло саме це явище, які чинники призвели до його виникнення, і визначає міру стійкості або нестійкості відповідного процесу.

Наприклад, тільки за причинним поясненням встановлюється, під впливом яких обставин виникає правопорушність (злочинність, деліктність), а за більш широким детерміністським підходом – чому правопорушення не лише існують, а й існують у формі переважання будь-яких їхніх частин.

Детермінізм включає значно ширший набір детермінуючих дій і відповідних факторів, наприклад, умови, за яких діє причина, чинники, які визначають напрям процесу, роль необхідності та випадковості та їх співвідношення у ході детермінації, специфічний вплив цілого на частини, змісту на форму тощо¹.

О. О. Кваша, досліджуючи співвідношення причинності і детермінізму слушно зауважує, що узагальнене розуміння детермінізму передбачає встановлення не лише близькості поняття детермінізму і таких понять, як зв'язок (взаємозв'язок) і взаємодія, але й їхньої різниці. Погодимося з автором у тому, що не слід ототожнювати детермінізм просто із вченням про загальний зв'язок. Детермінізм уособлює результативний бік взаємодії, яка, у свою чергу, також забезпечує взаємозв'язок речей і явищ².

Як розуміння поняття і сутності причин будь-яких явищ, так і підходи, які саме явища є причинами, змінювалися з розвитком суспільства, науки і техніки. Отже, протягом всього розвитку суспільства змінюються суспільні явища, які породжують правопорушення.

Відповідно до теорії правопорушень причини правопорушень необхідно розглядати з точки зору тих соціально-історичних умов, у яких вони існують. Фахівці з загальнотеоретичної юриспруденції констатують, що правопорушність (правопорушуваність, деліктність) як масове явище з'являється за умов формування держави та є одним з видів соціальних відхилень³.

¹ Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії Г.С. Сковороди. К.: Абрис, 2002. С. 152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення 30.06.2021).

² Кваша О.О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 396. С. 395-401. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64541> (дата звернення 28.06.2021).

³ Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад.

Протягом певного часу, коли домінує певна доктрина причин правопорушень, зазнає змін законодавство, що встановлює юридичну відповідальність за певні види правопорушень. Наприклад, у радянські часи спекуляція визнавалася одним з небезпечних господарських злочинів. Наразі наша держава підтримує підприємницьку діяльність, забезпечує рівність усіх форм власності, впливає на створення сприятливих умов для розвитку бізнесу.

Окрім того, можна констатувати, що сьогодні не існує такої «глибинної» причини правопорушень, як об'єктивна неможливість суспільства задовольняти потреби населення, нерівний розподіл предметів споживання. Вважалося, що зазначені протиріччя породжують незадоволеність, егоїзм та інші негативні якості індивідів, які у подальшому можуть спричинити правопорушення. М.С. Малєїн був переконаний, що дефіцит – це одна із серйозніших умов вчинення різних правопорушень як громадянами, так і посадовими особами¹.

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що суспільство є мінливою системою, у якій з плином часу з'являються, змінюються або зникають ті негативні соціальні явища, які є причинами правопорушень.

У сучасній науці теоретики права під причинами правопорушень розуміють комплекс явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які здатні детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права. Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва, О.Ф. Скакун визначають причини правопорушень як об'єктивні і суб'єктивні чинники, що спонукають особу до вчинення правопорушення². З цим формулюванням не можна повністю погодитися, оскільки його зміст звужено до індивідуального рівня вчинення правопорушення – до причин конкретного правопорушення як індивідуального акту людської поведінки.

Авторський колектив підручника «Загальна теорія держави і права» вважає, що причини правопорушень – це перш за все соціальні явища різного рівня, що призводять до їх вчинення на масовому, груповому та індивідуальному рівнях у будь-якій відносно самостійній сфері суспільства³. Зазначене твердження слід вважати більш вдалим, оскільки авторами

АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 370. 584 с. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. К.: Алерта, ЦУЛ, 2011. С. 462. 520 с.

¹ Малєїн Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М.: Юрид. лит-ра, 1985. С. 95.

² Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Вид. друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 328. 432 с.; Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. К.: Алерта, ЦУЛ, 2011. С. 461.

³ Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 370. 520 с.

враховано масовий, груповий та індивідуальний рівні, на яких вчиняються правопорушення.

Щодо конкретних причин правопорушень варто зауважити, що зазвичай вони пов'язуються з соціальними суперечностями, конфліктами, які відбуваються у суспільстві між державами, націями, групами людей, у тому числі міжособовими суперечностями.

Дослідники із загальної теорії права підкреслюють, що основна причина протиправної поведінки людини є пов'язаною з різноманітними суперечностями, які впливають на дестабілізацію нормального функціонування соціального середовища¹. При цьому вчені на перше місце ставлять суперечності, що виникають у сфері економіки. Отже, причинами правопорушень є негативні явища, які породжують правопорушність у суспільстві.

Важливо зауважити, що причини правопорушень не діють у «чистому вигляді», а реалізуються через інші різноманітні види зв'язків, сукупність яких називають умовами. Умова – це те, від чого залежить щось інше (обумовлене), що робить можливою наявність речі, стану, процесу, на відміну від причини, яка з необхідністю, неминучістю породжує що-небудь (дія, результат дії)².

Причина є тим, що передає свій потенціал (енергію, інформацію), а умова – це сукупність обставин причинної події, які, не будучи самі по собі безпосередньою причиною і не беручи участі в перенесенні речовини, енергії чи інформації, сприяють породженню причинних наслідків³.

Якщо причина безпосередньо породжує те чи інше явище або процес, то умова складає середовище, обстановку, в якій це явище або процес виникають, існують і розвиваються. Умови правопорушень безпосередньо не породжують наслідки (правопорушення), водночас за відсутністю певних умов причина не діє, а якщо і діє, то безрезультатно або не повною мірою. Правопорушення, тобто результат дії причин, залежить від умов, в яких діє причина.

Незважаючи на спільні дії причин і умов усередині взаємодіючої системи «причини і умови», завжди зберігається різниця якісної сторони явищ – спричинення і обумовлення (сприяння) розвитку причинності. Необхідність такого виокремлення не слід ігнорувати, хоча практично важливим є усунення, нейтралізація як причин, так і умов (або, принаймні, звуження сфер їх

¹ Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Львів: Новий світ–2000, 2003. С. 466. 584 с.

² Философский энциклопедический словарь. М.: Инфра, 1999. С. 469. 576 с.

³ Михайлишин Г. Й. Детермінізм як фундаментальний світоглядний принцип філософії освіти. *Ноосфера і цивілізація* : всеукр. філософ. ж-л. 2012. Вип. 1 (13). С. 105-111.

діяльності як двох взаємопов'язаних детермінант деліктності та конкретних правопорушень)¹.

До умов, що сприяють вчиненню правопорушень, можна віднести наступні чинники: слабка ефективність соціального контролю, безкарність за правопорушення, недоліки у правотворчій діяльності, недостатній рівень кадрового забезпечення правоохоронних органів, корупція, стан зовнішнього середовища тощо.

Таким чином, причинами правопорушень слід вважати ті негативні явища соціальної дійсності, які безпосередньо породжують правопорушення за наявності певних умов.

6.2. Типологія причин правопорушень

Причини правопорушень, точніше, «правопорушності» (правопорушуваності, деліктності) як сукупності правопорушень, мають досліджуватися як сукупність загальних, особливих (спеціальних) та окремих (одиничних) факторів, що призводять до їх вчинення. М.С. Малєїн слушно зауважує, що зважаючи на множинність причин і умов правопорушень, їх важко розглянути і проаналізувати загалом. Предметно і досконало їх проаналізувати уможлиблюється у працях, які спеціально присвячені окремим видам правопорушень у різних галузях народного господарства і галузях законодавства².

У теорії права традиційно розрізняються причини конкретного, індивідуального правопорушення, причини певного виду правопорушень, причини правопорушень як масового явища³.

Окрема протиправна дія – це конкретне явище соціальної дійсності, поряд з цим, правопорушення проявляються у відносно стійкому, масовому масштабі, що загалом складає певну сукупність їх видів.

Для того, щоб проаналізувати причини і умови всього масиву правопорушень, потрібно серед причин і умов різних видів правопорушень виокремити лише ті, які мають загальне значення та є характерними для усієї сукупності. З іншого боку, з'ясування специфічних ознак причин і умов окремих видів правопорушень (наприклад, кримінальних правопорушень, адміністративних правопорушень, дисциплінарних проступків тощо) дасть

¹ Серих О. В. Деліктологія порушень митних правил. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2007. С. 78. 196 с.

² Малєїн Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М.: Юрид. лит-ра, 1985. С. 63. 191 с.

³ Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Львів: Новий світ–2000, 2003. С. 465. 584 с.

змогу краще зрозуміти ті ознаки, які властиві причинам та умовам правопорушень в цілому.

Таким чином, аналіз причинності правопорушень передбачає комплексний підхід, тобто вивчення причин і умов правопорушень на загальному, особливому та одиничному рівнях у сукупності.

У спеціальній літературі причини правопорушень поділяються на певні різновиди за різними критеріями, що дає більш повне уявлення про їх сукупність. Насамперед, слід виділити типи причин, що виражають різноманіття сторін причинно-наслідкових відносин, підставою для класифікації яких обрано загальнодіалектичні характеристики процесу розвитку у цілому.

За цим критерієм слід виокремити наступні види причин: необхідні і випадкові; загальні і окремі; загальні, особливі та одиничні; істотні і неістотні; глибинні, основні, головні та другорядні причини; формальні і змістовні; можливі і дійсні; повні та специфічні та ін.

Причини правопорушень можна розрізняти за темпоральною ознакою, і поділити їх на тимчасові, тривалі, постійні, періодично повторювані.

Залежно від цільового змісту причинних дій, що відрізняються силою впливу і значущістю своєї ролі у процесі заподіяння, спричинення дії, розрізняють глибинні, основні, головні та другорядні причини.

На думку Б.І. Клейнера, глибинні причини виокремлюються як внутрішні зв'язки різноманітних дій і відносин людей, що діють як в історичному процесі, так і в процесі функціонування суспільства. Основні причини відіграють вирішальну роль у розвитку системи, визначальним чином впливають на всю сукупність діючих і можливих причин. Вторинні причини, чималою мірою впливають на явища-наслідки, причинно визначають у них важливі деталі і риси. Вчений виокремлює головні причини на протилежність неголовним (додатковим, допоміжним) причинам. Нове явище-наслідок не може з'явитися, виникнути без головних причин. Головні та основні причини є тісно пов'язаними між собою, проте не всі основні причини є головними, та не усяка головна причина є основною. Все залежить від конкретної причинної ситуації¹.

За джерелом виникнення причини правопорушень поділяються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні причини.

О.Ф. Скакун до чинників об'єктивного характеру відносить конкретні суперечності в суспільстві, прояв суспільної кризи, хиткість соціального становища, безробіття, розбіжності рівня розвитку продуктивних сил і потреб

¹ Клейнер Б.И. Социальная причинность: ее природа и специфика. М.: Высш. школа, 1991. С. 75. 127 с.

суспільства, розрив між багатими та бідними верствами населення¹. Об'єктивні причини – це ті обставини, які не залежать від волі особи.

Об'єктивно-суб'єктивними чинниками є соціальні явища, які породжені усвідомленою діяльністю людей з використанням об'єктивних чинників. До чинників об'єктивно-суб'єктивного характеру належать суперечності нормативно-правових актів, прогалини в законодавстві, малоефективна діяльність суб'єктів профілактичної діяльності та ін.

Суб'єктивні чинники вчинення правопорушень пов'язуються з правосвідомістю особи, безпосередньо визначаються нею². Суб'єктивними причинами є низький рівень загальної і правової культури, правовий нігілізм влади і громадян, психологічна установка на протиправну поведінку та ін.

Варто звернути увагу на те, що причиною скоєння деяких видів правопорушень є не лише недостатній рівень правової культури, а й загальної культури громадян. Такими правопорушеннями є, наприклад, забруднення, засмічення вод (ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП³)), паління тютюнових виробів у заборонених місцях (ст. 175⁻¹ КУпАП), розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у нетверезому вигляді (ст. 178 КУпАП), дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян (ст. 173 КУпАП) та ін.

В залежності від сфер людської життєдіяльності, з якими пов'язане виникнення причин, чинники, що зумовлюють правопорушення поділяються на економічні, соціальні, політичні, юридичні, інформаційні, духовні, психологічні та ін. При цьому соціальні та економічні причини є одним із визначальних чинників вчинення правопорушень.

За характером розрізняються біологічні (генетичні) і соціальні причини правопорушень. Зокрема, у кримінології виокремлюються два напрями поглядів на причини правопорушень: 1) соціологічний (протиправні дії пояснюються впливом соціально-економічних причин); 2) генетичний, або біологічний (через генетичну схильність окремої особи до вчинення деліктів).

При цьому слід враховувати, що особистість — це біосоціальна істота, що має дві сторони: біологічну (живий організм) і соціальну (член суспільства).

¹ Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. К.: Алерта, ЦУЛ, 2011. С. 461. 520 с.

² Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Вид. друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 328, 329. 432 с.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 29.06.2021).

Не можна ігнорувати біологічні характеристики особистості, і обмежуватися лише соціальними особливостями¹.

6.3. Специфіка прояву причин окремого правопорушення

Філософська категорія причинності поширюється на всі соціально-правові явища, якими є правопорушення, як на індивідуальному рівні, на конкретний проступок, так і на сукупність правопорушень – на масовому рівні. При цьому слід зауважити, що причинні зв'язки в окремому індивідуальному акті протиправної поведінки відрізняються від причин правопорушень (правопорушності) як масового соціально-правового явища.

Виявлення причин конкретного правопорушення має ґрунтуватися на розумінні того, що усілякий людський вчинок має свої причини. Індивідуальна протиправна поведінка є первинною «клітинкою» всього масиву правопорушень, тому з'ясування причин конкретного проступку дасть змогу зрозуміти причини всієї сукупності правопорушень.

Слід мати на увазі, що у суспільному житті причинні зв'язки характеризуються певною специфікою, що ускладнює проблему їх виявлення. Характер необхідного, неминучого зв'язку як ознаки причинності може бути встановлений саме у конкретному правопорушенні. Причини існують об'єктивно для всіх членів суспільства, проте не всі з них скоюють правопорушення. Тому на масовому рівні зв'язок між будь-якими явищами – причинами та правопорушеннями – наслідками не є суто необхідним та неминучим.

Окрім цього, суспільство – це історично мінлива система, тому причинні пояснення, які є вірними для одного часу, стають помилковими для іншого².

Причини окремого проступку слід аналізувати переважно у зв'язку з індивідуальними особливостями особи правопорушника і механізмом протиправної поведінки.

Важливими чинниками для формування неправомірної поведінки є психофізичні та біологічні особливості правопорушника. В.М. Кудрявцев слушно зауважує, що механізмом свідомої людського поступку є зв'язок і взаємодія як зовнішніх чинників об'єктивної дійсності, так і внутрішніх, психічних процесів і станів, які спричиняють рішення здійснити певний вчинок, що спрямовують і контролюють його виконання³. Поведінка людини –

¹ Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. С. 39. 240 с.

² Криминологія: Учебник. / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 2-е изд., переработ. и доп. М.: Юристъ, 2002. С. 177. 298 с.

³ Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. М.: Наука, 1986. С. 159. 448 с.

це форма взаємодії особи з соціальним середовищем, яка поділяється на три основні етапи: 1) формування особи з певною соціальною орієнтацією; 2) формування у суб'єкта конкретної мотивації, пов'язаної із здійсненням вчинку; 3) реалізація прийнятого рішення, включаючи вчинення дії та настання наслідків¹.

Правопорушення – це конкретний акт людської поведінки, результат взаємодії особи з навколишнім середовищем. Для з'ясування причин конкретного правопорушення необхідно з'ясувати наступні питання: формування особистості під впливом зовнішнього соціального середовища; взаємодія середовища з психофізіологічними даними індивіда (його інтересами, поглядами тощо); дія на суб'єкта правопорушення конкретної життєвої ситуації, у якій він опинився перед вчиненням правопорушення; зворотні зв'язки причинності, тобто передбачення правопорушником результатів своєї поведінки.

І. Полонка стверджує, що механізм неправомірної поведінки – це цілісна система формування у суб'єкта права потреб, інтересів, мотивів, ціннісних орієнтацій, цілей та установок щодо розуміння та сприйняття антиправа, які мають неправовий та позасоціальний характер і в результаті провокують особу на прийняття рішення про вчинення неправомірної поведінки².

Вченою виокремлюються сім етапів механізму неправомірної поведінки: 1) еволюційна негативна динаміка потреб людини – це внутрішній спонукальний мотив людини, який провокує її до певного виду активності; 2) викривлення в системі правових інтересів; 3) поява антигромадських мотивів поведінки – це внутрішнє суб'єктивне спонукання поведінки особи, яка суперечить інтересам громадськості, завдає шкоди суспільству та державі; 4) обґрунтування антиправової ціннісної орієнтації поведінки – це неправильне розуміння суб'єктом права нормативно вираженої зовні системи установок і ціннісних орієнтацій (при цьому суб'єкт права свідомо намагається реалізувати саме деформований зміст цінностей); 5) асоціальна установка – конкретизація антиправових ціннісних орієнтацій, яка вже безпосередньо підводить суб'єкта права до дії; 6) постановка мети (цілі), спрямованої на порушення норм та принципів права, – це усвідомлені уявлення суб'єкта права про бажаний (суспільно шкідливий або небезпечний) результат, якого він прагне досягнути; 7) прийняття рішення про вчинення неправомірної поведінки – це підсумкова

¹ Кудрявцев. В.Н. Закон, поступок, ответственность. М.: Наука, 1986. С. 161. 448 с.

² Полонка І. Механізм неправомірної поведінки в теорії права: авторський підхід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 243. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/45.pdf> (дата звернення 30.06.2021).

стадія її механізму, на якій суб'єкт вирішує діяти саме неправомірним шляхом¹.

Необхідно зосередити увагу на тому, що на несприятливе формування особи впливає цілий комплекс чинників: у сім'ї – прояв егоїзму, антисоціальна поведінка батьків; у школі – слабка дисципліна, неорганізованість дозвілля; у трудовому колективі – недоліки в діяльності адміністрації; у найближчому оточенні – відсутність культурно-виховної роботи, вплив осіб, що раніше були судимі; суспільство в цілому, яке здійснює політичну, культурно-виховну, економічну та іншу дію, а також власне формування умов свого життя, своєї особистості.

Характер і наслідки етичного формування особистості впливають на генезис протиправної поведінки. Соціальні та психологічні якості особистості (світогляд, етичні, політичні та інші погляди, звички) формуються у взаємодії з навколишнім середовищем. При несприятливому формуванні особистості її етичні цінності, правові уявлення, потреби та інтереси вступають у протиріччя з відповідними суспільними інтересами.

Несприятливі чинники в сім'ї, найближчому оточенні та інші явища формують дефекти етичного формування особи і призводять до появи і закріплення антисоціальних поглядів. Поряд з цим, зв'язок між позитивним сприятливим формуванням особи і правомірним вчинком є статистичним, ймовірнісним, оскільки навіть за таких сприятливих умов особа може стати правопорушником.

Мотивація поведінки є одним із факторів, з яких складається механізм поведінки людини². В основу мотиваційної теорії науковцями покладено у першу чергу потреби. Людина визначає цілі своєї діяльності на основі потреб та інтересів, що склалися в ході формування особистості.

В українському академічному словнику потреба тлумачиться як необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність³. У первинних біологічних формах потреба є станом організму, що виражає його об'єктивну необхідність в доповненні, яке лежить поза ним. У літературі виокремлюють такі потреби: фізіологічні, потреби у безпеці, матеріальні, пізнавальні, естетичні, потреби у безпеці; сексуальні потреби, потреби в приналежності і любові, материнстві; у соціальному спілкуванні, у праці,

¹ Полонка І. Механізм неправомірної поведінки в теорії права: авторський підхід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 244, 245. С. 243-247. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/45.pdf> (дата звернення 30.06.2021).

² Еникеев М.И. Юридическая психология. М.: Норма, 2005. С. 52. 256 с.

³ Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 422. URL: <http://sum.in.ua/s/potreba> (дата звернення 29.06.2021).

творчості; потреби у пізнанні і розумінні; світоглядні, ідеологічні потреби; потреби у визнанні, потреби в самоактуалізації, самореалізації та ін.¹.

С.С. Рашидова зауважує, що потреби і інтереси, відбиваючись в свідомості особи, заломлюючись через її ціннісні орієнтації, призводять до формування конкретних внутрішніх спонукачів діяльності, званих мотивами. У них, у свою чергу, відбивається прагнення людини задовольнити свої потреби і інтереси. Створюється механізм мотивації, що передбачає реалізацію в цілеспрямованій діяльності особи, сенс якої – досягнення певної мети².

Виявляючи причини конкретного правопорушення, важливо розмежовувати мотиви і цілі протиправної поведінки. В.В. Бедь наводить таке визначення мотиву і мети (цілі). Мотив — це те, що спонукає діяльність людини, заради чого вона здійснюється. Будь-яка діяльність виходить із певних мотивів (інтерес, потяг, емоції, установка, ідеал та ін.). Мета (ціль) — передбачуваний результат діяльності, спрямованої на предмет, за допомогою якого людина прагне задовольнити ту чи іншу потребу. Мета — своєрідний образ бажаного результату, який визначає характер і спосіб дій людини³.

Здійснюючи діяльність, що спонукається і спрямовується мотивом, людина ставить перед собою цілі, досягнення яких веде до задоволення потреби, що одержала свій наочний вміст в мотиві даної діяльності. Інакше кажучи, мотиви спонукають до досягнення мети⁴.

Отже, будь-яка діяльність людини спрямовується мотивом. Мотиви спонукають до досягнення мети. При цьому людина ставить перед собою цілі, досягнення яких веде до задоволення потреби, що одержала свій предметний вміст в мотиві даної діяльності.

В.М. Кудрявцев вважає, що між потребами і вчинком людини у більшості випадків стоїть ще й інтерес, під яким розуміється усвідомлення людиною не лише своїх потреб, але і того шляху, який необхідно пройти до стадії їх задоволення. Вибір мети поведінки диктується не тільки безпосереднім інтересом, що відображує яку-небудь потребу, а плануванням

¹ Маслоу Абрахам Гарольд. Мотивация и личность / Пер. с англ. А.М. Татлыбаева. СПб.: Евразия, 1999. С. 77-105. 478 с. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М.: Наука, 1982. С. 161-166. 287 с.

² Рашидова С.С. Визначення феномену і поняття «потреба». *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. № 5 (68). С.116. С. 106-121. URL: <http://oaji.net/articles/2016/690-1459247465.pdf> (дата звернення 29.06.2021).

³ Бедь В.В. Юридична психологія. С. 58. 226 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/38/bed_viktor_yuridichna_psihologiya.pdf (дата звернення 29.06.2021).

⁴ Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. Психология мотивации и эмоций: Хрестоматия по психологии. М.: ЧеРо, 2002. С. 57-73.

подій і вчинків. Багато протиправних вчинків відображають не щохвилинні інтереси суб'єкта, а ті плани, які слугують ланками в ланцюзі продуманих дій¹.

Спотворення окремих потреб особи, порушення їх співвідношення між собою веде до формування двох систем: дисгармонійної, при якій самі потреби не спотворені, а порушене тільки їхнє співвідношення, наприклад, матеріальні потреби пригнічують духовні; і деформовані потреби, які обумовлюють протиправну поведінку, тому що прагнення до їх задоволення вступає в конфлікт із законом, а також із оточуючим середовищем².

Основою мотивації протиправної поведінки є те, що дійсні або фіктивні, які існують у свідомості людини, потреби та інтереси, спотворюються і розходяться з її можливостями.

Прагнення до задоволення своїх потреб може вступити у суперечність із прагненнями інших людей або інтересами суспільства. У цьому випадку така суперечність виступає зовні як конфлікт. Життєва ситуація, що склалася, усвідомлюється, як правило, правопорушником суб'єктивно.

Самі по собі потреби та інтереси не породжують конкретного проступку, вони проходять через систему ціннісних уявлень (установок) суб'єкта, які визначають спрямованість поведінки, мети, шлях, засіб їх досягнення.

Поведінка особи визначається уявленнями про правові норми і розпорядження, що містяться в них, тобто правосвідомістю. Будь-яка правова інформація впливає на поведінку в тісному взаємозв'язку з іншою соціальною інформацією, що проходить через призму світогляду і культури цієї людини, її інтересів, індивідуальних рис психіки та ін.

До чинників, які сприяють або перешкоджають точному виконанню відомих особі правових приписів належать: особливості соціального статусу особи і деякі соціально-демографічні властивості (стать, вік, сімейний стан тощо); ступінь збігу вимог правової норми з інтересами особи і малої соціальної групи; характер антисоціальної установки особи; дієвість соціального контролю та ставлення до нього суб'єкта та інших осіб.

При здійсненні протиправної дії важливе значення мають стереотипні антигромадські дії та антисоціальні установки. Стереотипні антигромадські дії – це соціально небезпечні «напіваавтоматизовані» дії без усвідомлення їхнього антисоціального значення. Це дії імпульсивні, засновані на укоріненій готовності діяти певним чином. Для законослухняної поведінки особи

¹ Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. М.: Наука, 1986. С. 170-172. 448 с.

² Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М.: Наука, 1982. С. 161-166.

необхідна стереотипна готовність діяти правомірним чином¹. Уявляється, що чинником, який впливає на законослухняну поведінку громадян, є позитивне емоційно-оцінне ставлення особи до права у цілому, і до конкретних правових приписів.

Як зазначає М.І. Єнікєєв, установка – це підсвідома готовність до стереотипних реакцій, її не слід розглядати як систему усвідомлених відносин². Антисоціальні установки – це приховані, латентні тенденції до протиправної дії за певних ситуативних обставин.

О.В. Давидова зауважує, що психологічним підґрунтям злочинної поведінки є антисоціальна установка. Установки нижчого рівня за умови тривалого впливу на особистість негативних чинників, багаторазового повторення відповідної поведінки та відсутності превентивних заходів перетворюються на фіксовані. Фіксовані антисоціальні установки призводять до соціальної дезадаптації особистості³.

Механізм подальшої поведінки полягає в прийнятті і виконанні рішення. Прийняття рішення – це свідомий вибір певної дії у ситуації невизначеності⁴.

Під час оцінки суб'єктом ситуації іноді відбувається розбіжність між різними нормативними уявленнями і цінностями, що впливають на його поведінку. На цьому етапі суб'єкт оцінює різні елементи майбутнього вчинку і пов'язані з ним компоненти зовнішнього середовища, до яких належать: оцінка можливостей для задоволення своїх потреб та інтересів; вибір відповідних об'єктів, на які буде спрямована поведінка; постановка мети (цілей), вибір засобів досягнення мети.

Оцінка і вибір варіанту рішення передбачає аналіз ситуації, прогноз наслідків поведінки, використання колишнього досвіду суб'єкта та ін. Вибір варіанту поведінки є результатом взаємодії зовнішньої ситуації з особливостями особи суб'єкта. Цей вибір має передумови в системі особових властивостей правопорушника: світогляд, потреби, інтереси, ціннісна орієнтація, особливості внутрішньої системи нормативного та етичного правового контролю. Дані про зовнішнє середовище включають

¹ Серих О.В. Деліктологія порушень митних правил. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2007. С. 71, 72. 196 с.

² Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. М.: Юристъ, 1998. С. 232. 384 с.

³ Давидова О. В. 2015. № 1. Закономірності процесу формування антисоціальних установок особистості. *Юридична психологія*. С. 162. С. 155-164. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/912/2/18.pdf> (дата звернення 30.06.2021).

⁴ Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и юридической психологии: Учебник для вузов. М.: Норма, 2005. С. 319. 640 с.

характеристику наявної і майбутньої ситуації, а також уявлення про ставлення до вчинку і його результатів з боку мікросередовища або суспільства в цілому¹.

У всіх цих елементах або в деяких із них спостерігаються відхилення від відповідних властивостей, характерних для особи, яка дотримується відповідних норм. Це може бути невірна оцінка суб'єктом фактичних обставин наявної або майбутньої ситуації, спотворення ціннісних орієнтацій особи, дефект самоконтролю.

Останнім етапом механізму протиправної поведінки є, власне, протиправна поведінка.

З огляду на вищевикладене, зауважимо, що безпосереднім джерелом правопорушення є взаємодія конкретної ситуації та властивостей особи. Ситуація може бути такою, що провокує і сприяє вчиненню проступку, а також нейтральною або такою, що навіть утруднює дії правопорушника.

З цього приводу цінною є думка В.М. Кудрявцева про те, що є певне співвідношення між ступенем тяжкості правопорушення, ступенем впливу ситуації і ймовірністю вчинення цього правопорушення даною особою. Чим важчим є правопорушення, тим глибше, як правило, має бути деформованою особистість, щоб його вчинити. Навпаки ж, дрібні правопорушення можуть бути вчинені людьми, стосовно властивостей особистості яких не має яких-небудь серйозних підстав для докорів. Прийняте ними рішення могло визначатися не стільки властивостями особистості, скільки конкретними особливостями ситуації, що сприймається через призму щохвилинних, випадкових спонук, впливом тимчасових станів та ін.²

На підставі ретроспективного аналізу категорії і принципу причинності, можна зробити висновок, що кожне явище, у тому числі соціально-правове, подія, має причину, та, відповідно, кожне явище є наслідком. Процес причинності послідовно розвивається у часі і причина завжди передуює наслідку. Явище (процес, подія) називається причиною, якщо перше передуює другому в часі, і перше є необхідною умовою, передумовою або основою виникнення, зміни або розвитку іншого, тобто, якщо перше породжує друге.

Розуміння поняття і сутності причин будь-яких явищ та підходи, які саме явища є причинами, змінювалися з розвитком суспільства, науки і техніки. Протягом всього розвитку суспільства змінюються суспільні явища, які породжують правопорушення. Суспільство є мінливою системою, тому

¹ Серих О.В. Деліктологія порушень митних правил. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2007. С. 73. 196 с.

² Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М.: Наука, 1982. С. 181. 287 с.

з'являються, змінюються або зникають ті негативні соціальні явища, які визнаються причинами правопорушень.

Причини правопорушень поділяються на необхідні і випадкові; загальні і окремі; загальні, особливі та одиничні; істотні і неістотні; глибинні, основні, головні та другорядні причини; формальні і змістовні; можливі і дійсні; повні та специфічні; тимчасові, тривалі, постійні, періодично повторювані; об'єктивні, суб'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні; біологічні (генетичні) і соціальні; економічні, соціальні, політичні, юридичні, інформаційні, духовні, психологічні та ін. Серед них соціальні та економічні причини є одним із визначальних чинників скоєння правопорушень.

Причини окремого правопорушення слід аналізувати переважно у зв'язку з індивідуальними особливостями особи правопорушника і механізмом протиправної поведінки, який поділяється на певні етапи. Безпосереднім джерелом правопорушення є взаємодія конкретної ситуації та психофізичних і біологічних властивостей особи правопорушника.

З'ясування причин і умов правопорушень, їх відмежування від інших зв'язків, явищ має важливе значення у практичній діяльності, оскільки дозволить спрямувати профілактичну діяльність саме на ті чинники, які безпосередньо породжують правопорушність.

References:

1. *Kodeks Ukrainy po administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 r. № 8073-X.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
2. Aristotel. *Metafizika* / Per. A.V. Kubitskogo. M.-L. : Sotsekgiz, 1934. 348 s.
3. Bed V.V. *Yurydychna psykholohiia*. 226 s. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/38/bed_viktor_yuridichna_psihologiya.pdf.
4. Davydova O. V. *Zakonomirnosti protsesu formuvannia antysotsialnykh ustanovok osobystosti. Yurydychna psykholohiia*. 2015. № 1. S. 155-164. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/912/2/18.pdf>.
5. *Filosofskyi entsyklopedicheskii slovar*. M.: Infra, 1999. 576 s.
6. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. NAN Ukrainy, Instytut filosofii H.S. Skovorody. K.: Abrys, 2002. 742 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf.
7. Galileo. *Saggiatore*. Vol. 6. 1623. p. 265.
8. Hegel G.V.F. *Nauka logiki*. V 3-kh t. T. 2. M. : «Mysl», 1971. 248 s.
9. Golbakh P. *Sistema prirody ili O zakonakh mira fizicheskogo i mira dukhovnogo*. Glava 4. 1770. URL: https://royallib.com/book/golbah_pol/sistema_prirody_ili_o_zakonah_mira_fizicheskogo_i_mira_duhovnogo.html.
10. Ivakin O.A. *Osnovy epistemolohii: Teoriia i metodolohiia naukovoho piznannia: navch. posib. dlia stud. mahister. viddil. ta aspirantiv*. Odesa : Yuryd. lit-ra, 2000. 112 s.
11. Ivanov V.G. *Determinizm v filosofii i fizike*. L. : Nauka, 1973. 183 s.

12. Kelman M.S., Murashyn O.H., Khoma N.H. *Zahalna teoriia derzhavy ta prava: pidruchnyk*. Lviv : Novyi svit–2000, 2003. 584 s.
13. Kleinier B.I. *Sotsyalnaia prichinnost: yeio priroda i spetsifika*. M. : Vyssh. shkola, 1991. 127 s.
14. Konovalova V. O., Shepitko V. Yu. *Yurydychna psykholohiia: Pidruchnyk*. 2-he vyd., pererob. i dop. Kh. : Pravo, 2008. 240 s.
15. Krestovska N.M., Matvieieva L.H. *Teoriia derzhavy i prava: Elementarnyi kurs*. Vyd. druhe. Kh. : TOV «Odissei», 2008. 432 s.
16. Kriminologii: *Uchebnik*. / Pod red. V.N. Kudriavtseva i V.E. Eminova. 2-e izd., pererabot. i dop. M. : Yuryst, 2002. 298 s.
17. Kudriavtsev V.N. *Pravovoie povedeniie: norma i patologii*. M.: Nauka, 1982. 287 s.
18. Kudriavtsev V.N. *Zakon, postupok, otvetstvennost*. M. : Nauka, 1986. 448 s.
19. Kvasha O.O. Prychynnist i determinizm: spivvidnoshennia poniat u filosofii ta kryminalnomu pravi. *Derzhava i pravo*. 2012. Vyp. 55. S. 395-401. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64541>.
20. Lieontiev A.N. *Potrebnosti, motivy i emotsyi. Psikhologiiia motivacii i emotsyi: Khriestomatiia po psikhologii*. M. : ChieRo, 2002. S. 57-73.
21. Lurie S.Ya. *Diemokrit*. L, 1970. 664 s.
22. Maliein N.S. *Pravonarushenie: ponyatiie, prichiny, otvetstvennost*. M. : Yurid. lit-ra, 1985. 191 s.
23. Maslou Abrahham Garold. *Motivatsiia i lichnost* / Per. s angl. A.M. Tatlybaieva. SPb. : Yevraziia, 1999. 478 s.
24. Molchanov Yu.B. *Svierkhsvietovyye skorosti, printsyp prichinnosti i napravleniie vriemieni*. *Voprosy filosofii*. 1998. № 8. S. 153-166.
25. Mykhailyshyn H. Y. *Determinizm yak fundamentalnyi svitohliadnyi pryntsyp filosofii osvity. Noosfera i tsyvilizatsiia : vseukr. filosof. zh-l*. 2012. Vyp. 1 (13). S. 105–111.
26. Polonka I. *Mekhanizm nepravomirnoi povedinky v teorii prava: avtorskyi pidkhid*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 6. S. 243-247.
27. Rashydova S.S. *Vyznachennia fenomenu i poniattia «potreba»*. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. 2015. № 5 (68). S. 106-121. URL: <http://oaji.net/articles/2016/690-1459247465.pdf>.
28. Riemniov V.I. *Obshchaia metodologicheskaiia programma issledovaniia problemy «Razrabotka nauchnykh osnov administrativnoi deliktologii»*. K., 1982. 12 s.
29. Sierykh O.V. *Deliktolohiia porushen mytnykh pravyl*. *Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. Spets. 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo*. Odesa, 2007. 196 s.
30. Skakun O.F. *Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk*. 2-he vyd. K. : Alerta, TsUL, 2011. 520 s.
31. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*. Tom 7. 1976. Stor. 422. URL: <http://sum.in.ua/s/potreba>.
32. Yenikieiev M.I. *Osnovy obshchei i yuridicheskoi psikhologii*. M. : Yurist, 1998. 384 s.
33. Yenikieiev M.I. *Yuridicheskaiia psikhologiiia*. M. : Norma, 2005. 256 s.

34. Yenikieiev M.I. *Yuridicheskaia psikhologiiia. S osnovami obshchei i yuridicheskoi psikhologii: Uchebnik dlia vuzov.* M. : Norma, 2005. 640 s.

35. Yum D. *Traktat o chelovecheskoi prirodi, ili Popytka vvesti empiricheskii metod rassuzhdeniia v moralnye predmiety. Kniga I. Ob ume.* Per. S. Tsereteli. Ch. 3. Gl. 15. Yuriev, 1906.

36. *Zahalna teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv / M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in.; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M.V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O.V. Petryshyna.* Kharkiv : Pravo, 2009. 584 s.

РОЗДІЛ VII Hate Crimes as Manifestations of Political Extremism of Contemporary Neo-nazi Scene in Europe

Assoc. Prof. JUDr. PhDr. **Ivo SVOBODA**, Ph.D.

AMBIS, Vysoká škola, a.s.

The College of Regional Development

<https://orcid.org/0000-0002-0941-4686>

7.1. Constitutional and international law provisions concerning sanctions against manifestations of political extremism

7.2. Possible criminal sanctions against and criminological investigation of manifestations of extremism in Slovakia

7.3. Possible criminal sanctions against and criminological investigation of manifestations of political extremism in the Czech Republic

7.4. Judicature as a source creating specific criminological methods employed to investigate manifestations of extremism

Ключові слова: кримінологічне розслідування, політичний екстремізм, злочини на основі ненависті, кримінальне покарання.

Keywords: Criminological investigation, political extremism, hate crimes, criminal sanction.

Ключевые слова: криминалогическое расследование, политический экстремизм, преступления на почве ненависти, уголовное наказание.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про так звані злочини на основі ненависті як специфічні прояви політичного екстремізму. У статті згадуються не тільки потенційні кримінальні санкції, а й законодавча ситуація у Словаччині, наслідки кримінальних санкцій міжнародного права за ці конкретні злочини та наявні варіанти, які дозволяють розслідувати це явище. Нарешті, але не менш важливо, вона торкається судочинства як джерела конкретних методів розслідування кримінальних справ, розроблених для вивчення проявів політичного екстремізму.

SUMMARY

The article deals with so-called hate crimes as specific manifestations of political extremism. The article mentions not only potential criminal sanctions, but also the legislative situation in Slovakia, international law implications of criminal sanctions for these specific crimes, and available options permitting this phenomenon to be criminally investigated. Last but not least, it touches upon judicature as a source of specific criminal investigation methods developed to examine manifestations of political extremism.

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет о так называемых преступлениях на основе ненависти как специфические проявления политического экстремизма. В статье упоминаются не

только потенциальные уголовные санкции, но и законодательная ситуация в Словакии, последствия уголовных санкций международного права за эти конкретные преступления и имеющиеся варианты, которые позволяют расследовать это явление. Наконец, но не менее важно, она касается судопроизводства как источника конкретных методов расследования уголовных дел, разработанных для изучения проявлений политического экстремизма.

7.1. Constitutional and international law provisions concerning sanctions against manifestations of political extremism

Political extremism is a topical phenomenon of today, which is closely watched by the public. However, extremism is a general and global problem and is not confined to the Czech Republic only. It is manifested both domestically and internationally. Consequences of extremist acts are often fatal, which fact makes the phenomenon highly socially dangerous.

Specific characteristics of the phenomenon include latency and also the fact that the perpetrators are often very young. Last but not least, specific features with respect to the collection and accumulation of information or, more specifically, its forensic documenting must be emphasized as well. The range of related issues is extremely broad. They pertain to the sharing and acceptance of fundamental democratic values, including equality of people in dignity and rights, right to life and health, freedom of belief and religion, or protection of minority rights. These issues are also about the perception of and respect to rights of ethnic and other minorities and about the right of nations to self-determination.

However, extremism is generally perceived as any ideology or activity aimed against the existing political system as such, and striving for its destruction and subsequent replacement by its own alternative. The latter is usually assumed to be non-democratic, dictatorial, and violating human rights.¹ According to Mareš, extremism is an antithesis of a legal state.²

As a rule, the term “extremism” denotes pronounced ideological attitudes which deviate from legal and constitutional standards, involve elements of intolerance, and strike at fundamental democratic constitutional principles defined in the Czech constitutional order (this definition is used, for example, in the “Information on the Issue of Extremism in the Czech Republic”, a document which has been prepared since 2006 and constitutes an annex to the “Report on Public Order and Internal Security in the Czech Republic”; before 2006, the “Information on the Issue of Extremism” was published as a separate document). It is interesting to

¹ CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus. (Political extremism and radicalism of today.)* Praha: Portál, 2007, pp. 9-10.

² MAREŠ, M. *Úvod do problematiky pravicově extremistických hudebních produkcí na území ČR. (Introduction into the topic of extreme right-wing musical productions in the territory of the Czech Republic.)* Brno: FSS (an opening study of scientific and practical information), p. 4.

note that the term was coined and used for the first time by the German government in 1972 to denote some terrorist activities of the RAF group.¹

If we were to look for international law standards offering protection against the phenomenon of extremism, we would have to mention in the first place the general and well-known institutes designed to protect human rights, in particular keynote UN documents including:

- Charter of the United Nations (Act No. 30/1947 Coll.),
- Universal Declaration of Human Rights,
- International Covenant on Civil and Political Rights (Act No. 120/1976 Coll.),
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Act No. 169/1991 Coll.),
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Act No. 32/1955 Coll.),
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Act No. 95/1974 Coll.),
- United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Act No. 143/1988 Coll.), as well as:
- United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.

In addition, activities of the Commission for Human Rights and the Human Rights Committee may be mentioned as well. It is impossible not to mention major initiatives of the Council of Europe, which emphasizes the necessity of human rights protection. Apart from the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Act No. 209/1992 Coll.), there is also the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Act No. 96/1998 Coll.) and the United Nations Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity (Act No. 53/1974 Coll.). Insofar as the Czech Republic, being an EU member state, is concerned, another essential document is the Council Directive 2000/43/EC of June 29, 2000, implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. When dealing with international law implications in the field of protection against manifestations of extremism, it is also possible to refer to activities of the Organization for Security and Cooperation in Europe, which established the office of the High Commissioner on National Minorities to act as a mediation and supervisory body within the organization.

¹ A methodological document of the Supreme Public Prosecutor's Office on the issue of extremism, from October 2009. Please refer to further chapters of the article for the definition proper of extremism.

As to the Czech Republic's legislation, the position of international documents is defined in Article 10 (and Article 10a) of the Constitution of the Czech Republic, according to which promulgated international agreements, the ratification of which has been approved by the Parliament and which are binding upon the Czech Republic, constitute a part of the legal order; should an international agreement contain a provision contrary to the Czech law, the former prevails. Other documents that can be referred to from the viewpoint of domestic law and constitutional foundations of the legal system include the Constitution of the Czech Republic (Act No. 1/1993 Coll.) and the Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms (Act No. 2/1993 Coll.), which constitutes a part of the constitutional order of the Czech Republic. The first article of the Charter stipulates that all people are free, have equal dignity, and enjoy equality of rights. The Charter prohibits any discrimination based on the colour of skin, language, faith, religion, gender, race, color of skin, language, faith and religion, political or other conviction, national or social origin, membership in a national or ethnic minority, property, birth, gender or other status. It is thus based on a natural law concept of rights and equality of rights for all people. The Charter also contains provisions on rights of national and ethnic minorities. Constitutional sources or principles providing the basis for sanctions against manifestations of extremism in our legal system include, but are not limited to:

The **principle of majority and protection of minority rights**¹ consists in the adoption of decisions on the basis of a consent expressed by a majority of decision-makers, who may do so through their elected representatives. The protection of minorities guarantees their right to existence and a realistic possibility to become a majority through democratic fight. The term is not limited to language, national, ethnic, religious and social minorities, but applies to just about any minority defined by a single common characteristic feature or a common opinion about a certain issue. Even an individual with a different opinion may be viewed as a minority. At the same time, the protection of minority rights also means that no one, including the people themselves, can dispose of such rights. A majority cannot impose, even using a legal process, any restriction of rights (e.g. freedom of speech or association etc.) upon a minority, thus rendering the latter unable to persuade other people to join its side and thus become a majority. Moreover, any minority-aimed restriction of fundamental rights may be in contravention of the principle of equality of citizens.

The **principle of inherence and inalienability of fundamental rights and freedoms**² is based on a notion that an individual is endowed with them on the merits of his or her very existence. The state can thus guarantee, provide for and develop these rights and freedoms, but cannot repeal them. The inherence of human rights means that one cannot give them up. In addition, they cannot be assigned or

¹ Article 6 of the Constitution of the Czech Republic, Act No. 1/1993 Coll.

² Article 1 of the Constitution of the Czech Republic, Act No. 1/1993 Coll.

transferred to someone else (inalienability). The second sentence of Article 1 of the Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms expressly stipulates that these rights and freedoms are inherent, inalienable, non-prescriptible, and not subject to repeal.

According to the first paragraph of Article 1 of its Constitution, the Czech Republic is a state based on respect for the rights and freedoms of man and citizen.

The background outlined above is expressed in separate legal acts and ordinances and also reflected in criminal law which is of the “ultima ratio” (last resort) nature, i.e. fulfils an auxiliary role in the society. Section 12 of the Criminal Code¹, namely its part concerning the **principle of legality and subsidiarity in criminal repression**, stipulates that:

(1) Only the Criminal Code shall determine criminal acts and criminal sanctions that can be imposed for the perpetration thereof.

(2) The perpetrator’s criminal liability and any consequences connected therewith under the criminal law may only be applied to socially harmful acts in respect whereof the liability under other legal acts is not sufficient.

Insofar as the sociological and criminological aspects are concerned, extremism can be defined as a sum of certain sociopathological phenomena produced by more or less organized groups of people and their sympathizers, the dominant feature of which is a rejection of essential values, standards and ways of behaviour prevailing in today’s society.² From the viewpoint of police work, the term “extremism” usually denotes verbal, symbolical, graphic, violent and other acts of individuals and groups, which significantly deviate from generally accepted and recognized standards, with significant elements of intolerance and a negative attitude to compromises, attacking the very foundations of the state, lives, health or someone else’s property. Herczeg points out that it is often very difficult to determine who is an extremist and who is a radical, i.e. a person still operating within limits of the constitutional system.³

It is therefore possible to say that the subject of extremism-prompted or –related criminal acts is of a multidisciplinary nature and needs an interdisciplinary approach; it requires know-how and capabilities from many scientific disciplines, as only these will guarantee an objective and fair criminological evaluation of the problem. Specific evidence-gathering methods must be used in criminal investigation, and specific methodologies have to be employed to analyze the collected evidence. Needs of bodies involved in criminal proceedings and facts of the case have to be taken into account as well. Similarly, the bodies involved in criminal

¹ Act No. 40/2009 Coll., Criminal Code, in effect from January 1st, 2010

² KUCHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky (Principles of criminology and penal policy)*. Praha: C. H. Beck, 2005, p. 490.

³ HERCZEG, J. *Trestné činy z nenávisti (Hate crimes)*. Praha: ASPI, 2008, p. 14.

proceedings must formulate questions they may potentially need answered by an expert witness.

7.2. Possible criminal sanctions against and criminological investigation of manifestations of extremism in Slovakia

The absence of a legal definition of extremism was perceived as a deficiency both among the general public and among the professional community. The Constitutional and Legal Affairs Committee of the National Council of the Slovak Republic thus proposed, during the process of presenting comments on the draft of the Criminal Code (Act No. 300/2005 Coll.), to introduce legal definitions of the terms “extremism”, “extremist” and “extremist group” into the Criminal Code. At the end of the day, its efforts (unfortunately) produced just a list of extremist crimes in Section 140a of the Slovak Criminal Code (the amendment was enacted by Act No. 257/2009 Coll. and took effect as of September 1, 2009).

Provisions of Section 140a, **Extremism-Related Crimes**, stipulate that: “Extremism-related crimes shall include the criminal acts of sponsoring and promotion of movements aiming at suppressing the rights and freedoms of citizens (Sections 421 and 422), production of extremist materials (Section 422a), distribution and dissemination of extremist materials (Section 422b), safekeeping of extremist materials (Section 422c), defamation of race, nation or belief (Section 423), incitement to national, ethnic or racial hatred (Section 424), incitement, defamation or threatening of people on the grounds of their race, nation, nationality, colour of skin, ethnicity or lineage (Section 424a), and special-bias crimes as defined in Section 140, Paragraphs d) and f).

Section 140 of the Slovak Criminal Code, **Special Biases**, stipulates that the term applies to criminal acts perpetrated

- a) upon an order,
- b) as an act of vengeance,
- c) with an intention to camouflage or facilitate another crime,

d) with an intention to publicly incite violence against or hatred aimed at a group of people or an individual on the grounds of their race, nation, nationality, colour of skin, ethnicity, lineage or religious belief, if the intention is manifested by threats for the reasons set forth above,

e) with an intention to perpetrate the criminal act of terrorism or of some forms of participating in terrorism according to Section 419,

f) because of national, ethnic or racial hatred or hatred based on skin colour, or

- g) with a sexual motive.

The special part of the Slovak Criminal Code (Act No. 300/2005 Coll.), namely Part 1 of Chapter 12, contains (apart from other crimes and their definitions)

a list of extremist criminal acts; however, there is no legal and professionally formulated definition of extremism, not to speak of one that would be generally accepted by the professional community and explicitly determine, for the purpose of criminal proceedings, what extremism amounts to. The absence of such a definition causes great difficulties in proving extremist crimes, as illustrated by the fact that, by October 2010, no person indicted for an extremist criminal act in Slovakia has actually been sentenced.¹ This holds particularly true for crimes falling under Section 422a (Production of extremist materials), Section 422b (Distribution and dissemination of extremist materials) and Section 422c (Safekeeping of extremist materials).

The non-existence of the definition referred to above, or, as a minimum, a specification of the term “extremism” in the Criminal Code of the Slovak Republic, combined with the absence of a definition of extremism generally acknowledged and accepted by the society and the non-existence or non-appointment of a forensic expert or forensic institution that would evaluate and analyze extremism-related issues, results in a relatively low level of knowledge and erudition in this field; this situation means a *de facto* non-prosecutability of such criminal acts in Slovakia and renders any criminal investigation of suspected extremism-related crimes paralyzed or impossible. The situation is also reflected in a rather general and vague declaration in the current “Draft Concept of Combating Extremism” in Slovakia.²

7.3. Possible criminal sanctions against and criminological investigation of manifestations of political extremism in the Czech Republic

Insofar as potential criminal sanctions against and criminological investigation of manifestations of extremism in the Czech Republic are concerned, it is appropriate to mention that there is a fundamental classification system of political extremism, which comprises a criterion of primary political affiliation (right-wing as opposed to right-wing)³ and a criterion of secondary political affiliation (religious, nationalistic, ecological). As for the former criterion, it should be noted that the description of the political spectrum is based on the traditional division of parties in the French National Assembly after the French Bourgeois Revolution (some sources

¹ In mid-June 2010, the author of this habilitation thesis lectured at a training course on extremism, which was organized by the Police Presidium of the Slovak Republic; he received this information from the director of the Extremism Department of the Police Presidium of the Slovak Republic, in the presence of the Vice President of the Regional Court in Košice.

² See Annex 2 – although the concept was put together as early as in 2006, the above statements pertain to the situation in January 2011.

³ For details on the terms “right” and “left”, please refer to CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus. (Political extremism and radicalism of today.)* Praha: Portál, 2007, pp. 13-16.

even claim that it was a division of the estates during the period prior to the Revolution), the so-called right-left axis.¹

Although the division outlined above has been used in many publications and sources, there exists an objection claiming that there has been an extensive exchange of ideas among socialists, liberals and liberal conservatives, which renders the significance of the division rather dubious. Černý also deals with right-wing extremism (freedom, right of an individual to development, unacceptability of interventions in the economy, inviolability of ownership etc.) and the left-wing (equality, social justice, solidarity and collective interests) perception of the world (in addition, there is a centrist political orientation).² So much for the horizontal axis. The vertical axis characterizes the level of orthodoxy of entities advocating, representing and promoting a given view or opinion. The term “extremism” denotes an extreme-right or extreme-left position of an entity on a notional cross-shaped axis system, with “conservatism” at the top, “liberalism” at the bottom, “left” on the left-hand side and “right” on the right-hand side. Charvát³ characterizes the right-wing and left-wing varieties of extremism as follows:

Right-wing extremism:

1. rejects equality,
2. unilaterally high (biased) opinion of one's own nation, ethnic group etc.,
3. targets groups that differ in some way,
4. worships violence,
5. emphasizes the role of the state – “etatism”,
6. focuses itself against the democratic constitutional state,
7. uncompromisingly stands against the extreme left.

Left-wing extremism:

1. purports some degree of agreement and compliance with the democratic constitutional state, but makes radical to extremist conclusions – absolute equality,
2. declares a close connection with ideologies such as Maoism, Trockism, Stalinism, Marxism-Leninism, anarchism,
3. emphasizes errors and shortfalls of the democratic state and takes actions against it – efforts to replace the existing establishment by the dictatorship of the proletariat, or by an anarchistic concept of a loose society without any authorities or control,
4. agrees with violence,

¹ Ibid, pp. 17, 18.

² Černý, P. *Politický extremismus a právo* (Political extremism and law), Eurolex Bohemia, Praha 2005, pp. 23 et seq.

³ CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus. (Political extremism and radicalism of today.)* Praha: Portál, 2007, pp. 17-20, 63-122 [the “extreme right” and “extreme left” terms].

5. emphasizes “Anti-Fascism”.

The Supreme Public Prosecutor’s Office issued a document known as **General Instruction No. 1/2008, on criminal proceedings**, which remained in effect till the end of 2009 and which contained, by way of reference in Article 72, a list of crimes perpetrated for malevolent reasons, including racial, ethnic, religious or other hatred [in accordance with the provisions in effect till the end of 2009 which, however, due to the provisions of Section 2, Paragraph 1, of the Criminal Code, will be applicable even after the new Criminal Code, Act No. 40/2009 Coll., takes effect]. The crimes referred to above are as follows:

- violence against a group of people or an individual (Section 196 of the Criminal Code),
- defamation of a nation, ethnic group, race or belief (Section 198 of the Criminal Code),
- incitement to hatred against a group of people or to a curtailment of their rights and freedoms (Section 198a of the Criminal Code),
- murder (Section 219, Paragraphs 1 and 2 g), of the Criminal Code),
- bodily harm (Section 221, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- bodily harm (Section 222, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- extortion (Section 235, Paragraphs 1 and 2 f), of the Criminal Code),
- damage to someone else’s property (Section 257, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- sponsoring and promotion of movements aiming at suppressing rights and freedoms of citizens (Section 260 of the Criminal Code),
- sponsoring and promotion of movements aiming at suppressing the rights and freedoms of citizens (Section 261 of the Criminal Code),
- sponsoring and promotion of movements aiming at suppressing the rights and freedoms of citizens (Section 261a of the Criminal Code).

Article 72 of the General Instruction referred to above also lists other criminal acts that may be committed for malevolent or hateful reasons, although the malevolent reason does not constitute a part of the crime’s definition.

When the new Criminal Code¹ became effective, the Supreme Public Prosecutor’s Office issued **General Instruction No. 8/2009, on criminal proceedings**; Footnote 297 to Article 73 of the document contains the following list of crimes perpetrated for malevolent reasons, including racial, ethnic, religious or other hatred:

- murder (Section 140, Paragraphs 1 or 2, and Paragraph 3 g), of the Criminal Code),

¹ Act No. 40/2009 Coll., the Criminal Code

- grievous bodily harm (Section 145, Paragraphs 1 and 2 f), of the Criminal Code),
- bodily harm (Section 146, Paragraphs 1 and 2 e), of the Criminal Code),
- torture and cruel and inhuman treatment (Section 149, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- deprivation of personal freedom (Section 170, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- restraint of personal freedom (Section 171, Paragraphs 1 and 3 b) of the Criminal Code),
- abduction to a foreign country (Section 172, Paragraphs 1 or 2, and Paragraph 3 b), of the Criminal Code),
- extortion (Section 175, Paragraphs 1 and 2 f), of the Criminal Code),
- violation of secrecy of deeds and other privately kept documents (Section 183, Paragraphs 1 and 3 b), of the Criminal Code),
- damage to someone else's property (Section 228, Paragraphs 1 or 2, and Paragraph 3 b), of the Criminal Code),
- abuse of official authority (Section 329, Paragraphs 1 and 2 b), of the Criminal Code),
- violence against a group of people or an individual (Section 352, Paragraphs 2 and 3, of the Criminal Code),
- defamation of a nation, race, ethnic or other group (Section 355 of the Criminal Code),
- incitement to hatred against a group of people or to a curtailment of their rights and freedoms (Section 356 of the Criminal Code),
- insult between soldiers (Section 356, Paragraphs 1 and 2, of the Criminal Code),
- insult between soldiers by violence or a threat of violence (Section 379, Paragraphs 1 and 2 d), of the Criminal Code),
- insult of a soldier of the same rank by violence or a threat of violence (Section 380, Paragraphs 1 and 2 c), of the Criminal Code),
- violation of rights and protected interests of soldiers holding the same rank (Section 382, Paragraphs 1 and 2 c), of the Criminal Code),
- violation of rights and protected interests of subordinate soldiers or soldiers holding a lower rank (Section 383, Paragraphs 1 and 2 c) of the Criminal Code),
- genocide (Section 400 of the Criminal Code),
- attack on humanity (Section 401, Paragraph 1 e) of the Criminal Code),
- apartheid and discrimination against a group of people (Section 402 of the Criminal Code),

- establishment, sponsoring and promotion of a movement aiming at suppressing the rights and freedoms of man (Section 403 of the Criminal Code),
- manifestation of sympathies for a movement aiming at suppressing the rights and freedoms of man (Section 404 of the Criminal Code), and
- denial, questioning, approval and justification of genocide (Section 405 of the Criminal Code).

The document referred to above also stipulates that extremism-related crimes may also include crimes motivated by racial, ethnic or other social hatred.

7.4. Judicature as a source creating specific criminological methods employed to investigate manifestations of extremism

A new Criminal Code¹ has been in effect in the Czech Republic since 2010; as mentioned above, it construes factual substances of hate crimes a bit differently, both formally and with respect to their contents; due to a relatively short period of time between the effective date of the new Criminal Code and the date of completion of the present work, it was not possible to collect enough judicature reflecting the new Criminal Code. However, the judicature dating back to the time the old Criminal Code² was in effect, i.e. until December 31, 2009, provides enough material for orientation when crimes suspected to have an extremist undertone are investigated. It provides enough information both for bodies involved in criminal proceedings (courts, public prosecutors and police, in particular SKPV³, and for expert witnesses and forensic institutes. The judicature can also be used to deduce the scope and focus of activities of the Czech Police in the area of gathering evidence and supporting information for criminological analyses and criminal investigation. The documents and evidence can subsequently be employed by expert witnesses and forensic institutes for the purpose of elaborating an expert opinion or expert analysis. The existing judicature can also be used as a guideline in the selection of criminological methods and methodologies employed to investigate a given phenomenon or fact.

Last but not least, it should be emphasized that the present judicature in the Czech Republic is supported by collections of findings of the Constitutional Court and by rulings and resolutions of the Supreme Court, regional courts and the Supreme Administrative Court.⁴

For example, a collection of findings of the Constitutional Court of the Czech and Slovak Federative Republic on the matter of prevention of the sponsoring and promotion of movements and organizations based on ideas of racism, xenophobia or anti-Semitism states that: ***“The security of the state and its citizens (public security)***

¹ Act No. 40/2009 Coll., the Criminal Code

² Act No. 140/1961 Coll., the Criminal Code, as amended

³ Služba kriminální policie a vyšetřování (Service of Criminal Police and Investigation)

⁴ ... such as in the case of the order to dissolve the Workers' Party in 2010.

*requires that the sponsoring and promotion of movements threatening it be prevented. A ban under the criminal law on the sponsoring and promotion of certain ideologies, whose doctrines and practices have rendered the promotion of other ideologies and political or other movements impossible, protects not only human rights and freedoms, but also democratic foundations of the state. Movements and ideologies provably aimed against the foundations of a democratic state, such as guaranteed fundamental rights and liberties for all, have to be curtailed and their legal ban is a measure necessary to guarantee fundamental rights and freedoms.”*¹ Based on a ruling of the Supreme Court and in accordance with provisions of the first paragraph of Section 260 of the Criminal Code then in effect (Act No. 140/1961 Coll.), the term “movement” is deemed to denote: *“...a group of people, which is at least partly organized, although it may not be officially registered, aiming to suppress human rights and liberties or proclaiming ethnic, racial, religious or class hatred or hatred toward another group of people. For the crime to be deemed committed, the movement must exist at the time when the perpetrator is supporting or promoting it; however, it may exist in a modified form (e.g. Neo-Nazi or Neo-Fascist movements).”*²

In this respect, bodies involved in criminal proceedings may find inspiration in another segment of the ruling already quoted above, which reads as follows: *“... every form of organization contains certain structural elements of a movement, which is why it does not have to be overly emphasized, in particular with a view to the fact that a movement needs to be only partly organized to be viewed as such....”*³.

The ruling referred to above also deals with the definition of the term “existing movement”, stipulating that: *“... In this respect, the term “existing movement” is also deemed to denote a movement which succeeds, although in a modified form, a movement which no longer exists (e.g. Neo-Nazi or Neo-Fascist etc.), if it makes use of the ideology, symbols, salutations and other attributes of the extinct movement ...”*⁴.

The part of the above ruling, which is particularly important and inspiring for bodies involved in criminal proceedings, especially those collecting and processing evidence and supporting information for the proceedings, reads as follows: *“.... The existence of such a movement, which can be identified at least roughly, at the time when the perpetrator was supporting or promoting it, must be proven in the proceedings by submitting evidence attesting to the existence or specific activities*

¹ Constitutional Court of the Czech and Slovak Federative Republic. Pl. ÚS 5/92, Sb.n.ú.ÚS ČSFR, 1992

² Supreme Court, Tpjn 302/2005, R 11 / 2007

³ Ibid

⁴ Ibid

of the movement. Apart from testimonies of witnesses, such evidence may include, for example, leaflets or other documents and web pages of the movement, video- or audio-recordings of events organized by or speeches of representatives of the movement, but also reports of bodies monitoring its activities, expert opinions etc.” Here the court clearly aims to guide the criminal investigation in a way which would help the police (and also forensic experts and forensic institutions) produce outputs capable of proving the crime according to the legislation in effect.

When referring to the matter of “defamation” (Section 198 of the Criminal Code then in effect) and “incitement” (Section 198a of the Criminal Code then in effect), the same ruling stipulates that: ***“A criminal act according to Section 198a, Paragraph 3 b), of the Criminal Code provides for three forms of the association of perpetrators, with an ascending level of organization – a group, an organization, and an association. The term “group” shall be deemed to denote at least three people joined by a common objective of proclaiming and promoting the ideas stipulated in Section 198a, Paragraph 3 b) of the Criminal Code. The group need not have any organizational structure or a longer duration, which is why it shall not be regarded as a movement, as defined in Section 260, Paragraph 1, of the Criminal Code.”***

A ruling of the Supreme Court dating back to 2008, which deals with ways of proving anti-Semitic intentions of the perpetrator, is also very inspiring and important for the work of forensic experts and the Service of Criminal Police and Investigation of the Czech Police. It stipulates that: ***„A manifestation of an anti-Semitic attitude in itself does not meet the definition of a criminal act according to Section 260, Paragraph 1, of the Criminal Code, unless the perpetrator’s act is not related or linked to a group of people proclaiming or practicing anti-Semitism and representing a movement. Insofar as defamatory statements or behaviour lacking such a relation or link are concerned, it is possible to consider whether they meet the specifications of a criminal act defined in Section 198 of the Criminal Code, i.e. defamation of a nation, ethnic group, race or belief, or depending on the facts of the case at hand, specifications of another crime according to Chapter V of the Special Part of the Criminal Code.”***¹ The court thus clearly expressed that an attitude *per se* is not punishable under the Criminal Code; the attitude has to be linked or related to a specific and current group of people proclaiming or practicing anti-Semitism. This is again a distinct appeal to bodies collecting and subsequently processing supporting information and evidence to choose an appropriate criminal investigation method in order to achieve the desired purpose – i.e. to confirm or disprove whether a criminal act has occurred or not.

Similarly, the Constitutional Court issued a ruling in the matter of proving the perpetration of the crime of “defamation of a nation, ethnic group, race or belief and

¹ Supreme Court 7 Tdo 1472/2008

incitement to national, ethnic or racial hatred”, which reads as follows: *“The District Court of Prague 7 found the Complainant guilty of a criminal act of defamation of a nation, ethnic group, race or belief and incitement to national, ethnic or racial hatred, for which he was sentenced to twelve months of imprisonment suspended for a period of 2 years. At the same time, the Complainant was prohibited to be involved in activities of a publisher and editor-in-chief of nationwide, regional and district coverage dailies for a period of 5 years. The Complainant committed the criminal act referred to above by having decided, in his capacity of the publisher and editor-in-chief of the “Š.” daily, to include and publish an article written by P.S., an independent journalist, and named “The Murderous Alliance” in the daily’s issue of May 15th, 1999, in which the author accused Jews, Albanian Kosovars, immigrants, aliens and ethnic minorities in the territory of the Czech Republic of causing negative effects in the political and economic sphere, thus creating antipathies, intolerance, hostility and hatred aimed at the subjects listed above; the Complainant agreed with the contents of the article. In this respect, the Constitutional Court agreed with the legal conclusions drawn by the European Court of Human Rights; the latter authority emphasizes the irreplaceable “watchdog” role of media in the democratic society, but also reminds of the journalist’s responsibility for maintaining and upholding ethical and moral standards of his or her profession and for any transgressions in this respect. In cases like this, there has to be a legal sanction reflecting the urgent social need to protect fundamental interests and commensurate to the legal objective being sought. The definitions of criminal acts stipulated in Sections 198 and 198a of the Criminal Code are in full compliance with international standards and international obligations of the Czech Republic in the field of protection of fundamental rights and freedoms. By way of conclusion, the Constitutional Court feels it is necessary to emphasize once again that both Article 10, Paragraph 2, of the Covenant and Article 17, Paragraph 4, of the Charter stipulate that legal limitations imposed upon such rights and freedoms are needed to protect interests of the democratic society.¹*

Another aspect which is not irrelevant with respect to the choice and application of a suitable or specific criminal investigation method to be employed to prove an extremist motive of a criminal act stems from the fact that definitions of “hate crimes” contained and still contain a large number of specific terms which, however, cover specific activities requiring specific investigation methods. From the viewpoint of a forensic expert’s practice, the terms “support”, “sponsoring”, “promotion” and “manifestation of sympathies” seem to be particularly risky. As the “manifestation of sympathies” has been a part of crime definitions only since the new Criminal Code took effect, it is not found, contrary to the “support”, and

¹ Constitutional Court of the Czech Republic. 435/01

“promotion”, in any judicature, although these terms are often crucial and constitute a cornerstone of evidence use to prove or disprove a potential criminal act with an extremist undertone. ***“The support of a movement aiming at suppressing the rights and freedoms of citizens may be material (e.g. financial donations, donations of technical equipment etc.) or moral (e.g. recruitment of sympathizers, arrangement of an opportunity to publish the movement’s intentions or ideology etc.), and consists in acts the purpose of which is to strengthen and/or recruit additional sympathizers for the movement”.***¹ ***“The term “promotion” refers to making the movement or its ideology and intentions public or recommending the ideas and opinions the movement is promoting or advocating. The promotion may be overt or covert, the former consisting in publication of opinions, books, paintings or other works of art.”***

Although the “manifestation of sympathies” has been a part of crime definitions only since the new Criminal Code took effect, i.e. since January 1st, 2010, earlier judicature is indicative of the opinion of courts regarding manifestations of sympathies to movements (both existing and extinct) based on ideas of racism, anti-Semitism, xenophobia etc. This is, for example, obvious from the text of a ruling of the Supreme Court in the matter of a criminal act falling under Section 261a)² of the Criminal Code then in effect, which stipulates that: ***“...The object of the crime in question is the protection of fundamental and civil rights and freedoms, equality of all people regardless of their race, nationality, religion, social appurtenance or origin, in particular the rights and freedoms stipulated in the Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms. Subjectively, the crime in question requires an intention...”*** ***“If the accused is to be regarded as criminally responsible according to the definition of the criminal act in question, his or her manifestations of sympathies must be toward an extinct, non-existent movement; in this respect, only the most serious infringements of human rights (genocide, crimes against humanity) are taken into account. It is true the court did not come to a conclusion that the accused juvenile expressly supported existing right-wing extremist organizations; however, through his use of historical symbols of Nazi Germany, repetition and reproduction of ideas of racial exclusivity, intolerance and hatred, the accused had unequivocally expressed his sympathies to extinct movements and their most serious manifestations of violence. The Court of Appeal did not err in qualifying the juvenile’s acts as constituting a crime of supporting and promoting a movement aiming at suppressing the rights and freedoms of people, as defined in Section 261a of the Criminal Code.”***³. Thus, the above ruling

¹ Supreme Court 5 Tdo 337/2002

² Any person who publicly denies, questions, approves of, or attempts to justify the Nazi or Communist genocide or Nazi and Communist crimes against humanity ...

³ Supreme Court, 8 Tdo 980/2008“

even admits that, under certain circumstances, even the promotion of and manifestations of sympathies to an extinct movement or organization may constitute a criminal act of supporting and promoting a movement aiming at suppressing the rights and freedoms of people, providing that the accused promotes (violent) acts of such historical and no longer existing movements a significant feature of which was a strong denial of natural rights of people acknowledged and shared by our civilization. In the case outlined above, the accused was an activist of today's Neo-Nazi scene, who promoted and publicly sympathized with historical organizations and movements of Nazi Germany, which had actively participated in the holocaust of Jews, Romas, Slavs and political or ideological opponents.

It needs to be mentioned that all civilizations and ideological streams, including Nazi and Communist ideologies, contain some positive elements. However, these partial (and often temporary) successes and achievements were outweighed by immense suffering of millions of people. There is even a ruling of the Supreme Court, which presents detailed comments on this phenomenon, often misused especially by today's Neo-Nazi community, namely that partial successes should not be used as a pretext for the glorification of criminal regimes, ideologies or movements. Thus, for example, the Supreme Court stated the following: ***“If some positive features of the movement (e.g. the temporary economic growth) were emphasized and combined with a statement to the effect they had outweighed negative aspects of the movement (e.g. the establishment of concentration camps), such facts would constitute a justification of the movement's crimes, as defined in Section 261a of the Criminal Code. On the other hand, it is obvious that stating some positive characteristics of the movement and placing them objectively in the context of dominant negative aspects (e.g. the economic development and improved standard of living of German citizens before and in the beginning of WW2, but at the expense of property Aryanization and subsequent economic exploitation of occupied countries) will not meet the definition of any criminal act”***.¹

It is unquestionably appropriate to mention another group of terms constituting a part of definitions of almost all “hate crimes” in the Criminal Code presently in effect in this subchapter dealing with criminal aspects of manifestations of right-wing extremism and specific criminological methods used to investigate them, namely the “ethnic group”, “movement” and “anti-Semitism”. The present judicature only concludes that: ***“An ethnic group ... is a historically evolved group of people joined by their common origin, specific cultural features (language), mentality and traditions. Members of an ethnic group feel they belong to the group and, at the same time, are aware of their differences from other communities; they share a common name they have coined themselves or been assigned by others. As a rule, an ethnic group forms a minority within another community (e.g. the Roma ethnic***

¹ Supreme Court, Tpjn 302/2005

group in the Czech Republic). ... The fact that the legislator did not have in mind, insofar as the characteristics stipulated in Section 221, Paragraph 2 b), of the Criminal Code¹ are concerned, a case in which another person has suffered bodily harm because he or she stood out in defense of a person belonging to another race, ethnic group, nationality etc. is obvious from a comparison of the definition of the criminal act in question with other provisions of the Criminal Code”.²

The Supreme Court’s ruling also contains an exhaustive and explicit list of movements that can be deemed to belong to today’s Neo-Nazi scene, including reasons why these movements have been included. The movements adjudicated by the Supreme Court as movements aiming at suppressing rights and freedoms of citizens according to Section 260 of the Criminal Code³ thus include **“Bohemia Hammer Skins”, “Blood & Honour”, “Národní odpor (National Resistance)”, and “Národní alliance (National Alliance)”**.⁴ On the other hand, the Supreme Court has not included **“Fascism, Nazism⁵, historical, “dead movements”, which, however, may be related to today’s Neo-Nazism or Neo-Fascism”, or “Skinheads”⁶**, as **“... the Skinheads as a whole cannot be deemed to constitute a movement meeting the definition stipulated in Section 260, Paragraph 1, of the Criminal Code, because only some factions and groups existing within the Skinhead community can be viewed as movements,”** or anti-Semitism. In the opinion of the Supreme Court, anti-Semitism is an attitude rather than a movement.⁷

Other pieces of judicature that may be of interest include the Supreme Court’s rulings No. **5 Tdo 337/2002** (“Mein Kampf I”) and No. **3 Tdo 1174/2004** (“Mein Kampf II”), as well as the Supreme Administrative Court’s ruling in the matter of the dissolution of the Workers’ Party (first motion to dissolve the party – rejected) of March 4th, 2009, No. **Pst 1/2008 – 66**, and another in the same matter, dated February 17th, 2010 (second motion to dissolve the party – the Workers’ Party has been dissolved, but the ruling has not yet become effective and enforceable), No. **Pst 1/2009 – 348**; both of them offer ample information for bodies involved in criminal proceedings and can be used as guidelines for the selection of appropriate specific methods of criminal investigation and documentation of criminal acts.

It is possible to conclude that criminal sanctions imposed upon perpetrators of hate crimes in the Czech Republic are consistent with the opinion of that part of the Czech democratic society which rejects manifestations of extremism, such as racism, xenophobia and anti-Semitism, i.e. of right-wing political extremism, generally

¹ Act No. 140/1961 Coll., the Criminal Code, in the amended version in effect at that time

² Supreme Court, 6 Tdo 1252/2007

³ Act No. 140/1961 Coll., the Criminal Code, in the amended version in effect at that time

⁴ Supreme Court Tpjn 302/2005, NS 5 Tdo 79/2006

⁵ Supreme Court Tpjn 302/2005

⁶ Supreme Court 5 Tdo 563/2004

⁷ Supreme Court 5 Tdo 337/2002

known as the Neo-Nazi concept. The criminal sanctions have their support in the Constitution and are in line with international principles and rules applying to criminal sanctions. It must be emphasized that the punishment of manifestations of political extremism, however, depends to a large extent on the legal framework of individual countries.

It must also be concluded that the Czech Republic's legal framework allowing manifestations of right-wing political extremism to be prosecuted and punished is at a high level and reflects experience of bodies involved in criminal proceedings and courts; its efficiency seems to be adequate for the purpose of dealing with growing manifestations of extremism. The same applies to the quality and nature of definitions of "hate crimes", as well as to the quantity and character of available rulings and other sources, including published ones, the subject of which are criminal sanctions aimed at manifestations of right-wing political extremism.

As mentioned in the above comparison, the situation in Slovakia is considerably less clear, both in legislation and in judicature. The Czech Republic has clearer and more comprehensible legislation, rich publication and scientific activities, adequate judicature and top-quality forensic experts; on the contrary, forensic experts in the field are absent, judicature is practically non-existent and publication and scientific activities are sporadic in Slovakia. The logical consequence is that Slovakia is experiencing a massive increase of crimes with extremist, xenophobic and racial motives, while the Czech Republic is witnessing a decline of activities of right-wing extremist groups (concerts, rallies, marches etc.).

Tools for a correct selection of criminological methods used to prove criminal acts with an extremist undertone, i.e. "hate crimes", include the knowledge of standard criminal investigation methods (documentation and records of crimes) and their optimized combinations, choice of specific criminological methods allowing an analysis or examination of submitted evidence by a forensic expert or forensic institution, as well as regular updates of and new additions to these methods on the basis of judicature representing a feedback from effective and enforceable court verdicts and rulings, in particular of the Constitutional Court, Supreme Court and Supreme Administrative Court. Also interesting are some rulings of lower-level courts, which are not a part of judicature, but have become effective and enforceable; they represent court opinions which are valuable for law enforcement officers investigating less serious extremism-related or -motivated crimes. An example of the rulings referred to above is the verdict of the Municipal Court in Brno, File No. 3 T 179/2008, dated November 5th, 2008, in the matter of a demonstration/rally organized by the Neo-Nazi organization "National Resistance" in Brno on May 1st, 2007.

References:

1. Act No. 140/1961 Coll., the Criminal Code, in the amended version in effect at that time
2. Act No. 40/2009 Coll., the Criminal Code
3. ČERNÝ, P. *Politický extremismus a právo (Political extremism and law)*, Eurolex Bohemia, Praha 2005, pp. 23 et seq.
4. CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus. (Political extremism and radicalism of today.)* Praha: Portál, 2007.
5. Constitution of the Czech Republic, Act No. 1/1993 Coll.,
6. Constitutional Court of the Czech and Slovak Federative Republic. Pl. ÚS 5/92, Sb.n.u. ÚS ČSFR, 1992
7. Constitutional Court of the Czech Republic. 435/01
8. HERCZEG, J. *Trestné činy z nenávisti (Hate crimes)*. Praha: ASPI, 2008, p. 14.
9. KUČHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky (Principles of criminology and penal policy)*. Praha: C. H. Beck, 2005, p. 490.
10. MAREŠ, M. *Úvod do problematiky pravicově extremistických hudebních produkcí na území ČR. (Introduction into the topic of extreme right-wing musical productions in the territory of the Czech Republic.)* Brno: FSS (an opening study of scientific and practical information).
11. SVOBODA, I., KALAMÁR, Š., SUNARDI, T., VOPRŠAL, P. *Terminologie a symbolika užívaná soudobou extremistickou scénou*. Ostrava: KeyPublishing, 2011.
12. Supreme Court 5 Tdo 337/2002
13. Supreme Court 5 Tdo 563/2004
14. Supreme Court 7 Tdo 1472/2008
15. Supreme Court Tpjn 302/2005, NS 5 Tdo 79/2006
16. Supreme Court, 6 Tdo 1252/2007
17. Supreme Court, 8 Tdo 980/2008

РОЗДІЛ VIII Вбивство, самогубство, нещасний випадок, казус у деліктологічному вимірі – рід смерті і їх кримінально-правове значення для протидії та запобігання

ЛЕНЬ Валентин Валентинович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-1382-3335>

8.1. Вбивство, самогубство, нещасний випадок, казус, як рід смерті: окремі питання загальної характеристики. Кримінально-правове значення вбивства

8.2. Самогубство у деліктологічному вимірі. Нещасний випадок та казус, унаслідок якого настає смерть

Murder, suicide, accident, incident in the delictic dimension - the type of death and their criminal significance for counteraction and prevention

*Candidate of Law, Associate Professor V. V. Len
Professor of Public Law
National Technical University
Dnipro Polytechnic*

Убийство, самоубийство, несчастный случай, казус в деликтологическом измерении – род смерти и их уголовно- правовое значение для противодействия и предотвращения

*Кандидат юридических наук, доцент В. В. Лень
профессор кафедры публичного права
Национального технического университета
«Днепроовская политехника»*

Ключові слова: вбивство, самогубство, нещасний випадок, казус, смерть людини, рід смерті, евтаназія.

Keywords: murder, suicide, accident, incident, death, kind of death, euthanasia.

Ключевые слова: убийство, самоубийство, несчастный случай, казус, смерть человека, род смерти, эвтаназия.

АНОТАЦІЯ

Досліджуються окремі питання пов'язані з вбивствами, самогубствами, нещасними випадками та казусами, унаслідок яких настала смерть людини.

Розглядувані роди смерті, мають різне значення для кримінально-правової науки, кримінології, психології, деліктології, але протидія і запобігання їм, буде запорукою збереження життя людини, що саме по собі буде вкрай важливим для суспільства.

Незважаючи, що сьогодні є плінним, що змінюється час, ставлення до певних, різних подій, фактів, ситуацій, випадків, нам необхідно досліджувати фактори, причини, умови, обставини для упередження вищевказаних проблем.

SUMMARY

Some issues related to murders, suicides, accidents and incidents that resulted in a person's death are being investigated.

These types of death have different meanings for criminal law, criminology, psychology, tort, but counteracting and preventing them will be the key to saving human life, which in itself will be extremely important for society.

Despite the fact that the present is a fluid, changing time, attitude to certain, different events, facts, situations, cases, we need to explore the factors, causes, conditions, circumstances to prevent the above problems.

АННОТАЦИЯ

Исследуются отдельные вопросы связанные с убийствами, самоубийствами, несчастными случаями и казусами, в результате которых произошла смерть человека.

Рассматриваемые рода смерти, имеют разное значение для уголовно-правовой науки, криминологии, психологии, деликтологии, но противодействие и предотвращение их, будет залогом сохранения жизни человека, что само по себе, есть очень важным для общества.

Несмотря, что сегодняшний день, очень изменчивый, меняется время, отношение к определенным, разным событиям, фактам, ситуациям, случаям, нам необходимо исследовать факторы, причины, условия, обстоятельства для упреждения вышеуказанных проблем.

8.1. Вбивство, самогубство, нещасний випадок, казус, як рід смерті: окремі питання загальної характеристики. Кримінально-правове значення вбивства

Досліджуючи складні і багатогранні питання кримінально-правової протидії у деліктологічному вимірі (власним кутом зору), чотирьом окремим родам смерті (позбавлення життя) – вбивствам, самогубствам (самовбивствам, суїцидам), нещасним випадкам та казусам, котрі спричинили смерть людини зазначимо, що за багатьма аспектами у різні історичні періоди їх розглядали в своїх працях вітчизняні і зарубіжні вчені: Ю. Антонян, М. Бажанов, С. Бородін, М. Загородніков, В. Гришук, Д. Іванов, М. Коржанський, В. Кірієнко, В. Кудрявцев, О. Міхлін, М. Неклюдов, В. Сташис, В. Шаблистий, М. Шаргородський та ін. Безумовно, розглядувані роди смерті мають різне кримінально-правове значення, але протидія та запобігання їм для

збереження життя людини є вкрай важливими, перш за все, у деліктологічному вимірі.

Втім, ряд питань залишаються не вирішеними, дискусійними й спірними, водночас враховуючи, що змінюється час, ставлення до певних життєвих подій, ситуацій і випадків. Змінюється законодавство, прогресують, розширяються наукові дослідження у медицині і юриспруденції, зокрема в судовій медицині та кримінальному праві, кримінології.

Отже, для кримінально-правової науки, судової, слідчої, прокурорської практики, сучасні спроби дослідити вищевказані питання є актуальними й необхідними.

На сьогодні слід визнати, в Україні справжні показники (враховуючи латентність) досліджуваних родів смерті (позбавлення життя) є значними і загрозливими, незважаючи на офіційну статистику й уявні тенденції щодо їх зниження. У останні роки особлива небезпечність кримінальних правопорушень проти життя обумовлена і несприятливими тенденціями у їх динаміці та низькими показниками розкриття неочевидних вбивств, перш за все, замовних. Причин цьому багато, але в першу чергу це низький професіоналізм та мотивація.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2017р. в Україні вчинено близько 15 тисяч актів суїциду. На 2018р. більше 1000 осіб, які воювали в АТО/ООС, закінчили життя суїцидом. Середній показник для нашої країни – приблизно 22 суїциди на 100 тисяч українських громадян.

Вірна відповідь, перш за все, судових медичних експертів, співробітників поліції, прокуратури, безпеки та суддів про рід смерті, у більшості насильницької – визначає оцінку певного факту в громадянському суспільстві.

Адже, Конституція України у ст.3 визнає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку¹. Життя людини є найважливіше, від природи їй надане благо основна соціальна цінність. Людина має невід'ємне право на життя й ніхто не може позбавити її життя. Охорона життя людини є найважливішим завданням національного кримінального права і законодавства. Серед усіх кримінальних правопорушень проти особи і передбачених чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України), вбивство становить особливу небезпеку. Втім, визнаємо, структура Особливої частини кримінального закону України, побудована не за таким принципом, бо кримінальні правопорушення проти

¹ Конституція України: Закон України від 01.01.2020 р. №245к. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

життя особи містяться лише у II Розділі. Таке становище суперечить і Основному закону України.

При вбивстві виникає необхідність встановити у цьому кримінальному правопорушенні винного, притягти до кримінальної відповідальності і покарати та прикласти всі зусилля до можливого його виправлення. Незважаючи, що новий чинний Кримінальний процесуальний кодекс не передбачає нижчезазначеного¹, вважаємо за *необхідність* при вчиненні кримінального правопорушення, зокрема і вбивства виявлення фактів, обставин, причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення².

При самогубстві з'ясуванню підлягають факти, обставини, що свідчать про можливість доведення до самогубства, а також причини і умови, котрі призвели до трагічної події та наслідків.

У разі нещасного випадку, в результаті якого настала смерть, необхідно виявити можливих осіб, з вини яких склалася (утворилася) ситуація, що призвела до смерті людини, а також з'ясувати факти, обставини, причини і умови, котрі призвели до нещасного випадку.

У разі казусу (випадку), спробувати створити умови, обстановку, щоб максимально унеможливити настання таких непередбачуваних, не прогнозованих, казусних ситуацій. І. Поняття вбивства надається у кримінально-правовій науці.

Більшість вчених (з деякими відмінностями) визначають вбивство, як протиправне, навмисне або необережне позбавлення життя іншої людини³.

Чинний КК України у ч.1 ст.115 визначає вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, а у ч.1 ст.119 – вбивство вчинене через необережність⁴.

Поряд з тим, необхідно враховувати, що КК України передбачає відповідальність за низку злочинів, які можуть супроводжуватися навмисним або необережним спричиненням смерті іншій людині.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України».Х.: Одиссей, 2012. С.3-66.

² Лень В.В. Окремі проблемні аспекти щодо виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. *Вісник ЛДУВС імені Є.О.Дідоренка*. 2012. №4. С.31.

³ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник.-Видання 3-тє, допов.та переробл. К.: Атіка, 2007. С.106.; Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник/ М.П.Журавлев[и др.]: под. ред. А.И.Парога.-6-е изд. перероб. и доп. Москва: Проспект, 2010. С.285.

⁴ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар:у 2т./за заг. ред. В.Я.Тация, В.П.Пшонки, В.І.Борисова, В.І.Тютюгіна.-5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т.2: Особлива частина/Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, В.І.Тютюгін та ін. 2013. С.17,51.

Так, наприклад, диверсія (ст.113), залишення в небезпеці, якщо вони (діяння) спричинили смерть особи (ч.3 ст.135), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, якщо вони (діяння) спричинили смерть потерпілого (ч.3 ст.136), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього (ч. 2 ст.137), ненадання допомоги хворому медичним працівником, якщо воно спричинило смерть хворого (ч.2 ст.139) та ін.

У зв'язку з викладеним зазначимо, що наведені поняття вбивства є не зовсім досконалими. На це звертали увагу окремі вчені. На нашій погляд, найбільш повне і вдале визначення вбивства надав С.Бородін, відмежувавши його від інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з спричиненням смерті людині, а саме: вбивство це навмисне або необережне діяння, що посягає на життя іншої людини та спричиняє її смерть¹.

Вважаємо за необхідне, надати на нашу думку, дещо більш удосконалене визначення вбивства, тобто вбивство – це протиправне, винне, навмисне або необережне діяння, що посягає на життя іншої людини та спричиняє її смерть.

Аналізуючи кримінально-правове поняття вбивства і поняття вбивства як роду смерті, зазначимо, що до нього відноситься смерть, котра настала при вчиненні кримінальних правопорушень (навмисних, необережного вбивств), передбачених ст.ст.115-119 КК України. Зазначимо, спосіб вчинення кримінального правопорушення, зокрема і вбивства є основним критерієм визначення ступеня суспільної небезпеки. Характер і ступінь суспільної небезпеки злочину взаємопов'язані між собою. Спосіб глибоко впливає на ступінь суспільної небезпеки, зокрема на тяжкість наслідків. Безумовно, спосіб значною мірою визначає форму і зміст певної суспільно небезпечної дії в даному випадку вбивства.

Ми вказували, що Особлива частина КК України передбачає доволі велику групу кримінальних правопорушень, вчинення яких може спричинити смерть. У цих випадках є склад вбивства з усіма необхідними елементами. Відмінність цих кримінальних правопорушень від вбивства буде лише в тому, що життя людини є не основним, а додатковим обов'язковим об'єктом.

Так, до вбивства як роду смерті, слід віднести злочин передбачений ст.348 (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), особливе (спеціальне) посадове або громадське становище якого, збільшує суспільну небезпеку вчиненого,

¹ Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. М.: Юрид.лит., 1977. С.18.

одночасно посягаючи й на інші об'єкти, крім життя. Це стосується і ч.3 ст.258 (Терористичний акт) та низки інших кримінальних правопорушень.

Наступна група кримінальних правопорушень, які спричиняють смерть людини, включає навмисні діяння не направлені на позбавлення людини життя, але призвели в наслідок необережності суб'єкта злочину до такого результату. Це наприклад, незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило смерть потерпілої (ч.2 ст.134), умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч.2 ст.121).

Так, вироком Ленінського суду м. Запоріжжя в січні 2005р. визнано винним К. у вчиненні злочину передбаченого ч.2 ст.121КК України та призначено покарання у виді 8 років позбавлення волі. Встановлено 5 листопада 2004р. підсудний К. перебуваючи в приватному будинку В. розпивали разом спиртні напої. Під час суперечки наніс В. декілька ударів руками в обличчя. Від ударів В. впав на підлогу, К. почав його бити ногами в голову і по тілу. Від цих багаточисельних ударів В. отримав тілесні ушкодження у вигляді черепно-мозкової травми з крововиливом під тверду мозкову оболонку і набряком головного мозку та закритим переломом кісток носу, обширних синців на обличчі і животі, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень. Через дві доби від яких В. помер у лікарні №9.

Згідно з висновком експерта ці тілесні ушкодження спричинені прижиттєво в межах трьох днів. Смерть В. настала від закритої черепно-мозкової травми з крововиливом під тверду мозкову оболонку, що ускладнилось набряком головного мозку. Між отриманою травмою голови і настанням смерті В. існує прямий причинно-наслідковий зв'язок. Травма відноситься до тяжких тілесних ушкоджень, незважаючи на те, що було значне покращення стану В. після першої доби перебування в лікарні.

Ретельно вивчивши докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу К. та виходячи з сукупності усіх обставин вчиненого діяння. зокрема враховуючи спосіб, кількість, характер і локалізацію тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки, суд вважає, що К. умисно заподіяв тяжке тілесне ушкодження, котре спричинило смерть потерпілого В. і дії К. слід кваліфікувати за ч.2ст.121 КК України¹.

Більшість вчених кримінально-правової науки відзначають, що законодавець у одній кримінально-правовій нормі (наприклад, з цих двох вищенаведених) об'єднав два самостійних діяння – навмисне кримінальне правопорушення (незаконне проведення абортів) і необережне (спричинення смерті).

¹ Архів Ленінського районного суду м. Запоріжжя.

Вбивство як рід смерті буде і у тих випадках, коли смерть спричиняється в наслідок злочинних діянь пов'язаних з порушенням будь – яких спеціальних правил або заборон, ускладнених тяжкими наслідками, такими, як смерть якихось осіб.

Наприклад, порушення вимог законодавства про охорону праці, якщо воно спричинило загибель людей (ч.2 ст.271), порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, якщо воно спричинило загибель людей (ч.2ст.272), порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, якщо воно спричинило загибель людей (ч.2 ст. 273), порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, якщо воно спричинило загибель людей (ч.2 ст.274), порушення правил, що стосується безпечного використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд, якщо воно спричинило загибель людей (ч.2 ст.275). До цієї групи кримінальних правопорушень відносяться і порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, якщо вони спричинили загибель людей (ч.3 ст.276), порушення шляхів сполучення і транспортних засобів, якщо вони спричинили загибель людей (ч.3 ст.277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, що спричинили загибель людей (ч.3 ст.278), блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства, якщо вони спричинили загибель людей (ч.3 ст.279), примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, що спричинили загибель людей (ч.3 ст.280), порушення правил повітряних польотів, якщо вони спричинили загибель людей (ч.3 ст.281), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, якщо вони спричинили смерть потерпілого або загибель людей (ч.2,3 ст.286).

Так, наприклад, за вироком Орджонікідзевського суду м.Запоріжжя у січні 2004р. засуджений за ч.3ст.286 КК України до 4-х років позбавлення волі гр.П. Встановлено, у листопаді 2003р. підсудний П. працюючи водієм перевозив на маршрутному таксі – мікроавтобусі ГАЗель, пасажирів по пр.Леніна біля б.133 м.Запоріжжя о 8 год.15хв. ранку не впорався з керуванням, унаслідок чого загинуло двоє пасажирів. Підсудний П. їхав зі швидкістю понад 85 км./год., у салоні знаходились 24 пасажирів, 8 з яких їхали стоячи. Під час раптового гальмування, дорогу перебігала школярка по пішохідному переходу, автомобіль занесло вправо, ударившись об дорожній бордюр, він перекинувся на праву сторону. Пасажирів, котрі стояли у салоні, впали на підлогу. Двоє з них загинули: 67-річна пенсіонерка З. та 16-річна студентка С., 11-ть пасажирів отримали тілесні ушкодження різного ступеня¹.

¹ Архів Орджонікідзевського районного суду м.Запоріжжя

Окрім вказаних статей, це і випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації, якщо це спричинило смерть потерпілого (ст.287), порушення правил, норм і стандартів, що стосується убезпечення дорожнього руху, якщо це спричинило смерть (ст.288), порушення чинних на транспорті правил, якщо це спричинило загибель людей (ст.291). В складах цих злочинів передбачені такі суспільно-небезпечні наслідки, як смерть людей. Винна особа, яка вчиняє ці злочини, не передбачає можливості настання смерті, хоча повинна і могла передбачати (в силу набутих знань, освіти, займаної посади тощо) – це злочинна недбалість, або передбачає таку можливість, але легковажно розраховує на їх усунення (відвернення) – це злочинна самовпевненість (самонадіяність). Вважаємо, що особа все таки усвідомлювала суспільно-небезпечний характер своїх діянь. Хоча, тут думки вчених розділяються. Підтримують таку позицію П.Матишевський, А.Музика, А.Пінаєв, П.Фріс, Р.Вереша, О.Миколенко. С.Нежурбіда та ін. Навпаки, заперечують усвідомлення суспільної небезпеки вчиненого В.Борисов, В.Навроцький, В.Коробенко, П.Хряпінський та ін. У наведених випадках вбачаються усі ознаки необережного вбивства, а обставини вищевказаних злочинних діянь передбачені в спеціальних складах, відображають лише їх підвищену суспільну небезпеку.

Характерною особливістю є те, що санкції цих кримінальних правопорушень у разі настання смерті людей, суворіші, ніж в «загальній» ст.119 КК України, де передбачена відповідальність за необережне вбивство. Це яскравий приклад конкуренції загальної і спеціальних кримінально-правових норм.

Переконані, до вбивства, як роду смерті, слід віднести усі розглядувані випадки спричинення смерті злочинними діями. У разі, якщо хтось, лише припустимо, спробує розглянути їх в іншому варіанті, то в якійсь незначній мірі це нагадує нещасні випадки.

До вбивства, як роду смерті, ми відносимо і активну евтаназію (поділяють: активна, пасивна), тобто, як і більшість вчених і практиків різних держав світу. У науковій літературі найбільш вживані такі терміни «евтаназія», «еутаназія», «ейтаназія» для визначення умисного позбавлення життя невиліковно хворої людини з метою припинення її страждань, мучень та болю. У одних державах світу евтаназія не передбачена законодавством або заборонена ним, тобто це різновид умисного вбивства при пом'якшуючих обставинах. В Україні, як і певних державах, кримінальний закон визначає активну евтаназію на загальних засадах, залежно від обставин, тобто умисне вбивство без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин (так зване просте вбивство) або умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (кваліфіковане вбивство).

Форми активної евтаназії¹:

1. «вбивство з милосердя» - має місце в тих випадках, коли, наприклад, лікар або інша дивлячись на страждання безнадійно хворої людини і будучи не спроможним їх усунути, вводить їй надмірну дозу медичного препарату, в результаті чого настає смерть;
2. «самогубство асистоване лікарем» - має місце, коли лікар лише допомагає невиліковно хворій людині припинити життя;
3. «власна активна евтаназія» - може мати місце без допомоги лікаря, пацієнт сам вмикає прилад, який допомагає йому легкої та безболісної смерті².

Вважаємо за необхідне додати, що активна евтаназія передбачена другою формою, коли лікар «допомагає», «асистує» - може відбуватись й дещо при інших обставинах. Це може бути будь-яка особа, не лише лікар, а її дії слід кваліфікувати за ч.5 ст.27 і відповідною статтею (пункт, частина, стаття Особливої частини КК України) або залежно від об'єктивної сторони (вчинюваних дій) й без ч.5ст.27, а лише за ч.1 або відповідними пунктами ч.2 ст.115 КК України.

В нашій державі будь-кому (медичним працівникам і громадянам) заборонено здійснювати евтаназію – умисне прискорення смерті, або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань.

Завершуючи дослідження вбивства, як роду смерті, зазначимо, що легальне, невинне (у стані необхідної оборони, під час війни, військового конфлікту – якщо учасником є держава, громадян якої це вчинив) позбавлення життя не є вбивством.

8.2. Самогубство у деліктологічному вимірі. Нещасний випадок та казус, унаслідок якого настає смерть

Самогубство відрізняється від вбивства тим, що смерть спричиняється власними діями людини відносно себе (свого власного життя). Вбивство – це заподіяння смерті комусь іншому, не собі. Отже, самогубство або замах на самогубство вбивством не визнається, оскільки об'єктом вбивства може бути тільки життя іншої людини. Об'єктом посягання при самогубстві є життя людини, але на відміну від вбивства потерпілий і суб'єкт співпадають.

Самогубство – дія навмисна. Особа, яка його вчиняє, прямо бажає (має ціль) позбавити себе власного життя і усвідомлює це.

До самогубства неможливо віднести випадки спричинення смерті внаслідок необережності самого потерпілого. Це, перш за все, відноситься до

¹ Автор використовує термін «еутаназія»

² В.Гришук. Еутаназія: суспільна та кримінально-правова оцінка. *Право України*. 2010. №9. С.110.

спричинення смерті з необережності, коли особа, виходячи з обставин, повинна була і могла передбачати настання наслідків.

У разі необережності в формі злочинної самовпевненості (самонадіяності) особа, яка вчиняє самогубство, передбачає можливість спричинення собі смерті, але сподівається залишитися живою. Мотиви, вчинення таких дій, можуть бути різними.

Наприклад, 13 червня 2001р. О. після розпиття алкогольних напоїв з друзями К., З., С., П. у своїй квартирі на 4 поверсі дев'ятиповерхового будинку по вул.Бородинській, б.25 м. Запоріжжя, вирішив показати свою сміливість і спритність та спробував перелізти зі свого балкону на балкон своєї сусідки З. Остання відмовляла це робити О. Разом з тим О. намагався перелізти, зірвався, впав на асфальтований майданчик біля будинку і розбився на смерть¹.

Інший приклад, коли суб'єкт, не бажаючи спричинити собі смерть, вчиняє діяння зовнішньо схожі на самогубство (випиває розчинену оцетну есенцію, підвішується на надрізану мотузку, приймає завідомо несмертельну дозу отрути тощо), але, внаслідок якихось обставин, які він не передбачав, настає смерть. Такого роду діяння передбачають за мету не позбавити себе життя, а звернути до себе увагу, «довести свою правоту», добитися певних пільг, привілеїв тощо.

При настанні смерті в таких випадках, має місце не класичне самогубство, а своєрідна ситуація, пов'язана з необережним спричиненням собі смерті.

Уявляється, що конструкція побічного умислу, коли суб'єкт передбачає результат своїх дій і байдуже відноситься до настання можливих наслідків, для самогубства неприйнятна. Особливість відношення до власного життя людини, яка іде на ризик, характеризується, за нашою думкою, завжди самонадіяністю, вона зберігає надію залишитися живою. У разі, коли особа усвідомлює неминучість настання своєї смерті, в результаті вчиненого нею діяння (дії або бездії), та маються достатні підстави вважати, що вона має намір позбавити себе життя, то це явне самогубство.

Так, 7 травня 2011р. у б.3 села Шелюги Якимівського району Запорізької області 20-ти річна Б. після сварки с П., приблизно о 23.00 порізала собі вени на руках небезпечною бритвою і лягла у ванну, заповнену гарячою водою. Близько 24 год. з сільського клубу повернулася молодша сестра В., побачила Б. у ванні без ознак життя. Намагалась витягти Б., після чого зателефонувала сільському лікарю і до міліції. По прибуттю лікарка зафіксувала смерть Б.²

¹ Архів Ленінського РВ ЗМУ ГУ МВС України в Запорізькій області.

² Архів Якимівського РВ ГУ МВС України в Запорізькій області.

Вважаємо, що життя людини є суттєвим благом і до його збереження не слід відноситися байдуже. Самогубство – такий незвичний, вимушений крок, на який людина вирішується у особливих, екстремальних, перш за все, для себе ситуаціях, коли вона приходить до зовсім непростого висновку про бажання вмерти і вчиняє дії, що переслідують саме таку мету. У разі, якщо вчиняються дії, пов'язані лише з ризиком для життя, коли особа зберігає надію залишитися живою, самогубства не буде.

При самогубстві дії, що направлені на позбавлення себе життя, а також бездіяльність, внаслідок якої настала смерть, повинні бути причинно пов'язані з наслідками, що настали.

Суб'єктом самогубства може бути будь-яка особа, що діє усвідомлено (осудна, обмежено осудна) під час позбавлення себе життя.

Не буде суб'єктом самогубства особа, яка має тяжке психічне захворювання, при якому виключено (неможливе) усвідомлення факту позбавлення себе власного життя та, відповідно, спричинила собі смерть.

Свідомість і воля виступають основними психічними функціями, які визначають характер поведінки людини, забезпечують реальну її оцінку, рівень значення, користь або суспільну небезпеку¹.

Наприклад, психічно хворий, перебуваючи в стані марення, викинувся з вікна своєї квартири, думаючи, що він вибігав з квартири через двері по сходах на вулицю. У разі такого випадку, ми не можемо визнавати це реалізацією особою наміру позбавити себе життя. Вважаємо, тут буде позбавлення себе життя, внаслідок нещасного випадку.

Досліджуючи складні питання самогубства, виникають аспекти моральної і соціально-правової їх оцінки. Світова історія свідчить, що в умовах різних суспільних формацій, самогубства отримували різну оцінку – від різкого осудження до визнання їх природним і гідним способом уходом з життя.

У державах соціалістичного табору, самогубство оцінювалось з позицій комуністичної моралі, що воно суперечить ідеалам людської особистості в суспільстві. Визнати, що ця концепція була абсолютно хибною, вважаємо, не коректним.

Навряд чи слід, надавати однозначну осуджувальну, негативну оцінку випадкам самогубства осіб, які страждають на тяжку невиліковну хворобу, переносять нестерпний біль, усвідомлюють, що вони є тягарем для близьких рідних (пасивна евтаназія).

¹Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монограф./ Перед. д.ю.н., проф. Ю.М.Антоняна. Д.: Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД. 2008. С.38.

Переконані, що позитивної оцінки заслуговує самопожертвування, тобто добровільне, навмисне позбавлення себе життя в стані крайньої необхідності, коли людина жертвує собою, зберігаючи життя інших людей тощо.

Наприклад, зовсім недавно гр. Л. в Луганській області (підконтрольна територія), проходячи повз дороги, побачив, як автомобіль на великій швидкості за лічені хвилини здійснить наїзд на зупинку, де стояли двоє малолітніх дітей. Він приймає миттєво мужнє рішення, відштовхує незнайомих дітей, тим самим зберігши їм життя, а сам одразу загинув під колесами автомобіля.

Пожежник в останню мить з мокрим брезентом, заскочив на розпечений вагон – цистерну, обпікаючи собі руки до кісток, накрив горловину цистерни, звідки палав вогонь. Поряд знаходився житловий квартал і дитячий садок. Загасивши вогонь, пожежник своїми самовідданими діями врятував життя багатьох людей і матеріальні цінності, але сам помер на другу добу, від отриманих опіків, несумісних з життям. Він був нагороджений державною нагородою – орденом.

Заслужено розглядаються як геройські вчинки, факти позбавлення себе життя під час бойових дій або затриманні озброєного злочинця в мирний час, ставлячи за мету, досягнення успіху в проведеній операції та ін.

Так, Л.Тупіцин, рядовий 268 дивізії, загинув у січні 1944р., закривши тілом амбразуру. Йому посмертно у 1994р. присвоєно звання Герой Росії. Він, як багато інших, повторив подвиг О.Матросова.

У листопаді 1943р., льотчик-випробувач М.Абрамашвілі, направив свій літак на ворожий ешелон. Йому посмертно, у 1995р. присвоєно звання Герой Росії. Він повторив подвиг М.Гастелло, як і багато інших військових під час Великої Вітчизняної війни¹.

Диференційованість в оцінці позбавлення себе життя людиною, повинна бути, виходячи з урахуванням обставин, обстановки і мотивів. Ймовірно, є необхідність виділити групу самогубств з особистих мотивів. До цієї групи не слід відносити випадки позбавлення себе власного життя в стані крайньої необхідності або викликані вимогами бойової або спеціальної обстановки.

Останні наведені випадки, а також подібні, вчинені у мирний час, наприклад, при затриманні озброєного злочинця, терориста, взагалі, вважаємо, не вірно визначати, як самогубство.

За українським законодавством, самогубство чи замах на самогубство злочином не вважаються, тому такі дії не кваліфікуються ні за якою статтею КК України, виключається відповідальність й адміністративна або цивільна.

¹ Щеголев К.А. Современные награды России. Традиции и преемственность. М.: Вече, 2009. С.39,52.

Натомість, сприяння самогубству чи допомога самогубцеві, вважається сприянням вбивству. У цьому випадку має місце сприяння заподіяння смерті іншій людині, зазначене сприяння самогубству кваліфікується за ч.5 ст.27 і ч.1 чи відповідний пункт ч.2 ст.115 КК України. Таку позицію підтримують більшість вчених кримінально-правової науки¹. З цієї позиції і виходе сучасна судова, прокурорська та слідча практика в Україні.

Особі, яка вчинила замах на самогубство і стала, внаслідок цього інвалідом, призначається пенсія на загальних підставах, як і особі, що отримала інвалідність в результаті захворювання.

Виходячи з викладеного, можна визначити самогубство, як навмисне (наміренне, усвідомлене) позбавлення людиною власного життя.

Досліджуючи самогубство, як рід смерті, необхідно зупинитися і на питанні доведення до самогубства.

У чинному КК України, передбачена окрема ст.120 Доведення до самогубства. У диспозиції якої зазначається – доведення до самогубства особи або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності².

Об'єктом доведення до самогубства є життя людини. З об'єктивної сторони злочин характеризується: 1. діями, що полягають у жорстокому поводженні з особою, шантажі, примусі до протиправних дій або систематичному приниженні її людської гідності (побої, образи, ганьба, глум, голод, холод, спричинення тілесних ушкоджень, цькування, наклеп, залякування тощо); не визнаються в судовій, прокурорській та слідчій практиці жорстоким поводженням, здатним привести до самогубства, припинення статевих зв'язків, розірвання шлюбу, поодинокі випадки побоїв, відмова одружитися та інші незначні дії; 2. наслідками у вигляді самогубства особи або замаху на самогубство; 3. причинний зв'язок між зазначеними діями та наслідками.

У більшості, доведення до самогубства вчиняється активними діями. Вони можуть вчинятися навмисно (прямий умисел - наприклад, В.Борисов, В.Сташис, Р.Авакян; – інші вчені, наприклад, А.Амбрумова, С.Бородін. О.Міхлін, М.Коржанський вважають, що не може бути прямого умислу при доведенні до самогубства. Так, М.Коржанський зазначає, що це вже буде

¹ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: Навчальний посібник/ За заг. ред. В.В.Коваленка; за наук. ред. О.М.Джужи та А.В.Савченка. К.: Атіка, 2011. С.16.

² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар:у 2т./за заг. ред. В.Я.Тация, В.П.Пшонки, В.І.Борисова, В.І.Тютюгіна.-5-те вид., допов. Х.:Право, 2013. Т.2: Особлива частина/ Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, В.І.Тютюгін та ін. 2013. С.52.

вбивство або замах на вбивство¹ і побічний умисел), а також і необережністю (злочинна недбалість і злочинна самовпевненість).

Ми схилиємось до думки, що доведення до самогубства все таки, може вчинятися у формі прямого умислу.

Завжди слід пам'ятати, що зазначені діяння – це оціночні поняття, які можуть бути визнані такими лише при аналізі усіх конкретних обставин справи².

Важливе значення при аналізі об'єктивної сторони, має співвідношення дії (бездії) винного і наслідків цього злочину. Особливість об'єктивної сторони доведення до самогубства, є в тому, що вона містить у собі дію (бездію) самої потерпілої особи, яка здійснює вимушене рішення про самогубство. Отже, між діями (бездією) винного, що характеризуються в жорстокому поводженні або систематичному приниженні людської гідності та самогубством або замахом на самогубство є дії потерпілої особи, направлені на здійснення цього рішення. Ці дії відносяться до наслідків, поряд з самогубством або замахом на самогубство. Потерпіла особа не може бути співучасником у доведенні до самогубства, тобто дії потерпілої особи, які не призвели до самогубства або до замаху на нього не мають самостійного кримінально-правового значення. Одних дій потерпілого, у разі підшукування або пристосування для вчинення самогубства засобів чи знарядь ним, недостатньо для настання кримінальної відповідальності, тобто при готуванні поки, що не виконує об'єктивну сторону забороненого КК діяння³.

Кримінально-правове значення дії потерпілого набувають, перш за все, у тому випадку, коли вчиняється замах на самогубство. Саме аналіз дій потерпілого, дозволяє зробити висновок, чи був замах на самогубство. При закінченому самогубстві, дії потерпілого дозволяють вирішувати питання щодо способу самогубства й проте, чи була власна смерть потерпілого спричинена ним самим.

Дії потерпілого, що аналізуються при доведенні до самогубства, дозволяють зробити висновок про наявність або відсутність причинного зв'язку між діями винного і самогубством. Ці дії будуть пов'язуючою ланкою у причинному зв'язку такого кримінального правопорушення. При цьому повинні бути виключені дві ситуації, коли самогубство або замах на нього настало не в результаті дій, що інкримінуються винному, або, коли смерть

¹ Науковий коментар Кримінального кодексу України/ проф. Коржанський М.Й. К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2006. С.199.

² Кадников Н.Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования (2-е изд. перераб. и доп.) М.: ИД «Юриспруденция», 2009. С.54.

³ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник/ за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С.318.

потерпілого стала наслідком його необережності, а не результатом навмисних дій з метою самогубства.

Від доведення до самогубства слід відрізняти пособництво самогубству і підбурювання до самогубства. Українське кримінальне законодавство не передбачає відповідальності за зазначені дії. У разі пособництва самогубству або/і підбурювання до самогубства малолітніх, психічно хворих не здатних віддавати собі звіт у своїх діях або/і керувати ними (неосудні), винні будуть нести відповідальність за вбивство.

Не передбачається відповідальність і за потурання самогубству, а саме: неприйняття заходів попередження щодо готування до самогубства, коли особі було достовірно відомо про це, також не перешкоджання самогубству в момент вчинення, коли особа мала можливість йому запобігти. Не настає відповідальність і за недонесення про достовірно відоме готування або вчинене самогубство.

Зазначимо, що для розглянутих видів смерті притаманні наступні фактори: соціально-економічні, морально-психологічні та правові.

Третій рід насильницької смерті визначається як нещасний випадок, у результаті якого настала смерть людини. Нещасний випадок, як рід смерті, більш частіше трапляється, ніж випадок (казус).

Розглянемо основні (найбільш можливі) випадки смерті, що настала в результаті нещасного випадку, як роду смерті:

- смерть, що настала в результаті сил природи (снігова лавина, повінь, землетрус, цунамі, буревій, холод, хуртовина, спека тощо);

- смерть, так звана природно-техногенна, крім випадків коли хтось з відповідальних осіб повинен передбачати настання таких наслідків й упереджувати їх, наприклад, під час надзвичайно сильного, раптового пориву вітру відірвало лист заліза з майданчику біля кабіни висотного будівельного крану. Цей лист наніс смертельне поранення в голову підкранового робітника. Перед цим відбувалась планова перевірка технічного стану цього крану, яка порушень не виявила. Все було відповідно нормам і стандартам, зокрема і зварювальні шви;

- смерть, спричинена людиною самій собі в стані, коли вона не могла віддавати собі звіт у своїх діях і керувати ними, внаслідок: хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства (недоумства), іншого хворобливого стану психіки;

- смерть, внаслідок власної необережності в побуті, на виробництві, спорті, масово-розважальних заходах тощо. У разі, якщо такі наслідки не були результатом кримінально караних діянь (дія або бездія) посадових або приватних осіб, наприклад, особа, відповідальна за техніку безпеки: при

зберігання вибухонебезпечної, легкозаймистої речовини, на будівництві, виробництві тощо;

- смерть, що настала в результаті нападу неосудної особи, особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності;

- смерть, спричинена в результаті необхідної оборони (без перевищення її меж), в стані крайньої необхідності, при виконанні законно виданого наказу, при затриманні під час втечі з під варти або з місць позбавлення волі (арештні дома, дисциплінарні батальйони, виправні центри, виправні і виховні колонії) та ін.

Надалі слід зазначити, що більшість вчених, нещасний випадок визначають, як результат необережних діянь загиблої особи, невинного спричинення людині смерті іншою людиною, а також тваринами або силами природи¹.

Так званий випадок (казус), тобто невинне заподіяння шкоди. Він має місце тоді, коли в особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не було реальної можливості передбачити настання злочинних наслідків. Таким чином, у разі казусу, особа не передбачала настання наслідків своїх дій і не могла їх передбачити (відсутній суб'єктивний критерій)².

Казус в кримінальному праві («невинне» (вчинене без вини), тобто вчинення суспільно небезпечного посягання в сучасній судовій, прокурорській і слідчій практиці зустрічається і в провадженнях (справах) про заподіяння шкоди життю особи. Випадок (казус) є самостійним видом психічного ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків та виключає вину у поведінці особи. На сьогодні в судовій практиці, випадки правового рішення щодо казусу є достатньо актуальні, оскільки пов'язані з невинним спричиненням шкоди.

Отже, невинне спричинення шкоди життю має місце, коли суспільно небезпечні наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з діянням (дією, бездіяльністю) особи, яка не тільки не передбачала можливості їх настання (в даному випадку смерті), а й не могла їх передбачити. Неможливість передбачити настання смерті може бути зумовлена і суб'єктивними особливостями людини (недостатність, обмаль знань, навичок, вмінь, досвіду, соматичне або / і психічне захворювання тощо), і тією конкретною обстановкою у якій було вчинене діяння, що саме й спричинило смерть.

¹ А.Г.Амбрумова, С.В.Бородин, А.С.Михлин. Предупреждение самоубийств. М.,1980. С.40-52.

² Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник/ авт.-упоряд. П.В.Хряпінський. Суми: Університетська книга, 2009. С.123.

Випадок (казус) трапляється внаслідок раптового, неочікуваного, непередбачуваного, спонтанного розвитку подій, ситуації.

Також вкажимо, що смерть буває двох видів: біологічна та клінічна. Біологічна має кілька етапів: 1. агонія, тобто перехід від життя до агонії; 2. клінічна смерть, це зупинка роботи серця і дихання, тобто життєві процеси майже зупинені, інколи її ще називають уявна, коли важко розпізнати; 3. відмирання, розпад клітин головного мозку і центральної нервової системи, тобто відбувається незворотній процес; 4. біологічна смерть – посмертні зміни в усіх органах і системах, які носять постійний, незворотній, трупний характер. Клінічна смерть, коли у людини зупиняється дихання та робота серця. Протягом короткого часу, приблизно до 30 хвилин у разі застосування реанімаційних заходів, часто можливо поновити роботу організму. Відомі рідкі випадки, коли у разі клінічної смерті, поновлювали роботу людського організму і через більш тривалий час.

Таким чином, слід визнати, дослідження за багатьма аспектами чотирьох родів смерті, тобто позбавлення життя (вбивство, самогубство (суїцид), нещасний випадок та казус (випадок), внаслідок якого настала смерть людини), має важливе кримінально-правове значення для протидії, запобігання, перш за все, у правозастосовній практиці суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, а також для науки: кримінології, психології, психіатрії, деліктології, конфліктології, соціології.

References:

1. *Archive of the Leninsky District Court of Zaporizhia.*
2. *Archive of the Lenin Regional Department of the WMD of the Main Directorate of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Zaporizhia region.*
3. *Archive of the Ordzhonikidze District Court of Zaporizhia.*
4. *Archive of the Yakymivsky Regional Department of the Main Directorate of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Zaporizhia region.*
5. AG Ambrumova, SV Borodin, AS Mikhlin. *Suicide prevention.* M., 1980. 163p.
6. Borodin SV *Qualification of crimes against life.* M.: Jurid. lit., 1977. 239p.
7. V. Grishchuk. *Euthanasia: social and criminal law assessment.* Law of Ukraine. 2010. №9. P.110 - 119.
8. Kadnikov NG *Qualification of crimes and questions of judicial interpretation (2nd ed. Revised and supplemented)* - M.: ID "Jurisprudence", 2009. 256p.
9. *Qualification of crimes under investigation by internal affairs bodies: Textbook / For general. ed. VV Kovalenko; for science. ed. OM Dzhuzhi and AV Savchenko.* K.: Attica, 2011. 648p.
10. *Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 01.01.2020 No. 245k.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Korzhansky MJ *Qualification of crimes: Textbook.-Edition 3, add. and reworked.* K.: Attica, 2007. P.106.; *Criminal law of Russia. Parts General and Special:*

student / MP Zhuravlev [etc.]: under. ed. AI Raroga.-6th ed. and ext. Moscow: Prospect, 2010. 656p.

12. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine". H.: Odyssey, 2012. 360p.

13. Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary: in 2 volumes / per general ed. V.Ya. Tatsiya, V.P. Pshonka, V.I. Borisova, V.I. Tyutyugina.-5th ed. H.: Law, 2013. Vol.2: Special part / YV Baulin, VI Borisov, VI Tyutyugin and others. 2013. 1040p.

14. Criminal law of Ukraine: General part: textbook / edited. PV Khryapinsky. Sumy: University Book, 2009. 687p.

15. Len VV Some problematic aspects of identifying the causes and conditions that contributed to the crime. Bulletin of LDUVS named after EO Didorenko.-2012. №4. P.28-32.

16. Len VV Sanity in criminal law and legislation: a monograph. Ph.D., prof. YM Antonyan. D.: Dnipropetrovsk. state University of Internal Affairs affairs; Lira LTD, 2008. 180p.

17. Scientific commentary on the Criminal Code of Ukraine / prof. Korzhansky M.Y. K.: Attica, Academy, Elga-N, 2006. 656p.

18. Ukrainian criminal law. General part: textbook / ed. VO Navrotsky. K.: Jurinkom Inter, 2013. 712p.

8.3. 19. Shchegolev KA Modern awards of Russia. Traditions and continuity. M.: Veche, 2009. 464 s.

РОЗДІЛ IX Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

КАРМАНОВА Нінель Ігорівна

кандидат політичних наук

Викладач кафедри конституційного права та прав людини

Національної академії внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-8359-4566>

ДОВБАНЬ Ігор Миколайович

кандидат юридичних наук

Виконуючий обов'язки голови правління

ПрАТ «Київ – Дніпровське міжгалузеве підприємство

промислового залізничного транспорту»

<https://orcid.org/0000-0001-8590-2334>

9.1. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру

9.2. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру

9.3. Види примусових заходів медичного характеру. Їх продовження, зміна чи припинення

9.4. Примусове лікування. Підстави призначення та порядок відбування

9.5. Практика Верховного Суду України щодо застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування

Compulsory medical measures and compulsory treatment

Candidate of political science N. I. Karmanova

Lecturer of the Department of Constitutional Law and Human Rights

at National Academy of Internal Affairs

Candidate of Law I. M. Dovban

Acting Chairman of the Board PJSC "Kyiv - Dnipro intersectoral industrial

railway transportation company"

Принудительные меры медицинского характера и принудительное лечение

Кандидат политических наук Н. И. Карманова

Преподаватель кафедры конституционного права и прав человека

Национальной академии внутренних дел

Кандидат юридических наук И. Н. Довбань

Исполняющий обязанности председателя правления

ЧАО «Киев - Днепровское межотраслевое предприятие

промышленного железнодорожного транспорта»

Ключові слова: примусові заходи, кримінальне покарання, психічне захворювання, суспільно небезпечне діяння, лікувально-реабілітаційні заходи.

Keywords: compulsory measures, criminal punishment, mental illness, socially dangerous act, medical and rehabilitation measures.

Ключевые слова: принудительные меры, уголовное наказание, психическое заболевание, общественно опасное действие, лечебно-реабилитационные мероприятия.

АНОТАЦІЯ

В розділі детально проаналізовано Розділ XIV чинного КК, який регламентує підстави застосування та порядок здійснення медичного впливу всупереч волі хворого – примусових заходів медичного характеру. Цей вид державних заходів стосується й прав і свобод людини, гарантованих КУ, а тому потребує правової регуляції. Застосування інституту примусових заходів медичного характеру створює гарантії від необґрунтованого призначення кримінального покарання особі, що внаслідок психічного захворювання не може усвідомлювати свої дії та керувати ними, відповідати за свої вчинки.

SUMMARY

The section analyzes in detail Section XIV of the current Criminal Code, which regulates the grounds for application and the procedure for exercising medical influence against the will of the patient - compulsory measures of a medical nature. This type of state measures also applies to human rights and freedoms guaranteed by the Criminal Code, and therefore requires legal regulation. The application of the institution of compulsory measures of a medical nature creates guarantees against the unjustified imposition of criminal punishment on a person who, due to a mental illness, cannot be aware of his actions and control them, be responsible for his actions.

АННОТАЦИЯ

В разделе детально проанализирован Раздел XIV действующего УК, регламентирующий основания применения и порядок осуществления медицинского воздействия вопреки воле больного - принудительных мер медицинского характера. Этот вид государственных мер касается и прав, и свобод человека, гарантированных КУ, а потому нуждается в правовой регуляции. Применение института принудительных мер медицинского характера создает гарантии от необоснованного назначения уголовного наказания лицу, вследствие психического заболевания не может осознавать свои действия и руководить ими, отвечать за свои поступки.

9.1. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру

Мета примусових заходів медичного характеру – попередити вчинення нових суспільно небезпечних діянь або виправити засуджених у разі застосування до них примусових заходів медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу у формі різних лікувально-реабілітаційних заходів, які призначаються судом у

рамках кримінального процесу стосовно осіб з різними психічними розладами, що вчинили суспільно небезпечні діяння, спрямовані на лікування цих осіб і запобігання скоєнню ними нових суспільно небезпечних дій та суворе дотримання непорушності їхніх прав і законних інтересів.

Примусові заходи медичного характеру мають подвійний характер. З одного боку – це заходи примусу, тобто юридичні, з другого – це заходи медичні, оскільки зміст їх зводиться до діагностичного обстеження, лікування, клінічного нагляду, проведення реабілітаційних заходів.

Примусові заходи медичного характеру не можна розцінювати як покарання, оскільки вони принципово відрізняються від нього своєю метою та методами, але вони є заходами примусу, бо призначаються й припиняються тільки судом, незалежно від згоди хворого чи його законних представників.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються до психічно хворих, які становлять суспільну небезпеку внаслідок психічного розладу та скоєння суспільно небезпечних дій. Заходи медичного характеру не мають каральних ознак, не вважаються судимістю та не переслідують цілі виправлення.

Особа, направлена судом на примусове лікування, не може бути амністована чи помилувана.

Застосування примусових заходів медичного характеру є правом, а не обов'язком суду.

Призначення примусових заходів медичного характеру можливе в разі встановлення судом сукупності **умов**:

- доведено вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що має ознаки конкретного злочину;
- встановлено, що особа на момент його вчинення перебувала в стані неосудності чи обмеженої осудності чи після вчинення злочину захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість призначення або виконання покарання;
- особа перебуває в такому психічному стані, що становить небезпеку для себе чи інших осіб.

Не можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру до особи, що вчинила суспільно небезпечні діяння у стані неосудності чи захворіла на психічну хворобу після вчинення злочину, але до винесення вироку одужала чи її психічний стан змінився настільки, що вона перестала бути суспільно небезпечною.

Застосовуючи примусові заходи медичного характеру, суд не має підстав для визначення строку примусового лікування, бо сенс питання тут становить не термін лікування, а стан здоров'я. Слід також зауважити, що

постановка питання про залежність тривалості примусового лікування від характеру та тяжкості вчиненого діяння є неправомірною.

Єдине, від чого залежить тривалість примусового лікування, – це особливості психічного стану особи та зумовлення цим її небезпечності для себе й інших осіб. Отож можливі випадки, коли психічно хворий, що вчинив незначні за тяжкістю дії, може довгий час перебувати на примусовому лікуванні, а до іншої особи це лікування може зовсім не застосовуватися, не зважаючи на те, що вона скоїла тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Висновок судово-психіатричної експертизи про характер і тяжкість захворювання та вибір виду примусового лікування психічно хворому має для суду рекомендаційний характер, оскільки експертиза не зважає на тяжкість учиненого діяння, що є компетенцією суду.

Застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах регламентується Законом України “Про психіатричну допомогу” від 22 лютого 2000 р. та відповідними інструкціями МОЗ України.

9.2. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру

У ст. 93 КК чітко окреслене коло осіб, яким суд може призначити примусові заходи медичного характеру. Перелік відкривають особи, що вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності та на підставі ч. 2 ст. 19 КК звільняються від кримінальної відповідальності. До цієї категорії належать особи з наявністю у них під час вчинення суспільно небезпечних діянь широкого спектру психічних розладів (хронічні психічні захворювання, тимчасові розлади психічної діяльності, недоумство, інші хворобливі стани психіки), що позбавляли їх можливості усвідомлювати свої дії чи керувати ними.

Застосування примусових заходів медичного характеру можливе до осіб, які страждають на психічний розлад, через який вони були не здатні повністю усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення злочину, й тому, підпадаючи під дію ст. 20 КК, судом були визнані обмежено осудними. Дії таких осіб чітко визнаються злочином, який тягне покарання. Виконання останнього може поєднуватись із застосуванням примусових заходів медичного характеру, в чому їх принципова відмінність від застосування таких заходів до осіб, указаних у пунктах 1 і 3 ст. 93 КК.

Примусові заходи медичного характеру згідно з ч. 2 ст. 20 КК не повинні застосовуватися до всіх осіб, визнаних судом обмежено осудними, а лише в тих випадках, коли психічний розлад може бути небезпечним “для себе або інших осіб”.

До осіб, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності, може бути застосований лише один вид примусових заходів медичного характеру – надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку (відповідно до частин 3, 4, 5 ст. 94 інші види примусових заходів медичного характеру застосовуються до психічно хворих, у категорію яких не входять особи з обмеженою осудністю). Своєрідність надання примусової амбулаторної психіатричної допомоги особам з обмеженою осудністю полягає в тому, що вона надається одночасно з відбуванням ними покарання. Якщо покарання пов'язане з позбавленням волі, то здійснення примусових заходів медичного характеру покладається на медичну службу кримінально-виконавчих установ. Якщо покарання не пов'язане з позбавленням волі, то проведення примусового амбулаторного лікування покладається на психіатричні заклади охорони здоров'я.

Групу осіб, вказаних у п. 3 ст. 93 КК, об'єднує та обставина, що вони вчинили злочин у стані осудності та визнаються винними щодо нього, а психічні хвороби в одних розвивалися до постановлення вироку, а в інших – після винесення вироку під час відбування покарання. У перших випадках психічна хвороба перешкоджає можливості усвідомлювати зміст пред'явленого обвинувачення, свідчити, здійснювати свій захист, усвідомлювати значення покарання, тобто такі особи не можуть через психічний стан брати участь у процесуальних діях. В інших випадках психічна хвороба перешкоджає можливості усвідомлювати суспільну небезпечність вчиненого та значення призначеного покарання і, таким чином, не може бути досягнута мета покарання, що робить його виконання беззмістовним. Примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися після відбування частини покарання та можуть змінитися покаранням, якщо відбулося одужання та не сплинули строки давності.

9.3. Види примусових заходів медичного характеру. Їх продовження, зміна чи припинення

У ст. 94 КК дається перелік видів примусових заходів медичного характеру та типів психіатричних закладів, у яких вони проводяться. Різниця між ними полягає в характері обмежень прав і свобод особи та специфіці нагляду: мінімальні обмеження при наданні амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку та більш значні при примусовому лікуванні у психіатричних стаціонарах, яке надається з організацією звичайного, посиленого та суворого видів нагляду. Встановлення диференційованих режимів утримування психічно хворих, які скоїли суспільно небезпечні діяння, спрямоване на виключення можливості здійснення ними нових суспільно небезпечних діянь.

Критерії вибору судом виду примусових заходів медичного характеру, викладені у ч. 1 ст. 94 КК, залежать від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, беручи до уваги небезпечність психічно хворого для себе й інших осіб.

У кожному окремому випадку при виборі виду примусових заходів медичного характеру суду необхідно оцінювати суспільну небезпечність хворого, що визначається як ризик скоєння хворим повторного суспільно небезпечного діяння. Ступінь суспільної небезпечності психічно хворого визначається на підставі аналізу тяжкості вчиненого діяння та типу його суспільної небезпечності (активного чи пасивного), зважаючи на можливості повторення суспільно небезпечних діянь.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку – новий для вітчизняного законодавства вид примусових заходів медичного характеру. Кримінальний кодекс не вказує на конкретні ознаки психічного розладу як підстави для призначення примусової амбулаторної психіатричної допомоги.

Підкреслюється, що головною умовою є такий психічний стан особи, що не потребує госпіталізації до психіатричного стаціонару, тобто за якого можливе проведення обов'язкового систематичного нагляду та необхідних лікувально-реабілітаційних заходів амбулаторно. Такий вид примусового лікування може застосовуватися до осіб, здатних усвідомлювати зміст примусового заходу й організувати свою поведінку в амбулаторних умовах згідно з приписами лікаря.

Психіатричний заклад зі звичайним наглядом призначений для психічно хворих, які за психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребують примусового лікування, але без значних обмежень або посиленого нагляду.

Психіатричний заклад із посиленням наглядом призначений для психічно хворих, стан яких потребує тримання та лікування в умовах посиленого нагляду, хоча вони не скоїли суспільно небезпечних дій проти життя інших осіб і не становлять загрози для суспільства.

Психіатричний заклад із суворим наглядом призначений для психічно хворих, які за своїм психічним станом і характером діянь становлять особливу небезпеку для суспільства, зважаючи на великий ризик скоєння агресивних дій проти життя інших осіб.

Стаття 94 КК не розкриває якісь ознаки психічного стану осіб, яким призначаються примусові заходи медичного характеру, оскільки це компетенція судово-психіатричних експертів. Висновок судово-психіатричної експертизи про психічний стан особи є юридичною підставою для застосування примусових заходів медичного характеру, та він потребує, як і будь-який експертний висновок, оцінки судом. Рекомендації експертів не є

обов'язковими для суду. Суд, керуючись положеннями КК і КПК, самостійно виносить рішення. Суд не вказує назву конкретного психіатричного закладу, в якому має проводитися лікування винного. В ухвалі суду вказується вид примусових заходів медичного характеру. Вибір конкретного психіатричного закладу здійснюється органами охорони здоров'я, беручи до уваги вид примусових заходів медичного характеру, місце проживання особи, котрій вони призначені. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку обмежено осудними особами, яким обрано покарання з позбавленням волі, і проводиться за місцем відбування покарання. Суд також не вказує строків лікування.

Якщо суд встановлює, що психічний стан особи не становить небезпеки ні для неї, ні для інших осіб, він може передати хворого на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом. Такий лікарський нагляд належить до непримусових заходів медичного характеру. **Непримусові заходи** призначаються судом, але, на відміну від примусових, за яких призначення, припинення та контроль за проведенням здійснюються судом, ці заходи медичного характеру забезпечуються й контролюються тільки органами охорони здоров'я.

Строки застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру визначаються особливостями психічного стану, тяжкістю захворювання та його перебігом.

Основним критерієм для перегляду застосування примусових заходів медичного характеру є усунення суспільної небезпечності хворого, зумовленої психічними розладами.

Примусові заходи медичного характеру припиняються в разі повного одужання особи, стійкого покращення її психічного стану чи такої зміни психічного стану, за якої попередня небезпека для цієї особи інших осіб повністю зникає або суттєво змінюється. Слід пам'ятати, що зникнення чи зниження суспільної небезпечності може наставати не тільки в разі покращення психічного стану, але й у результаті його погіршення. Наприклад, при поглибленні деменції (слабоумства), при значному погіршенні соматичного стану (інсульт із паралічем тощо), коли зникає активність хворого.

Заміна одного виду примусових заходів медичного характеру іншим здійснюється, якщо загальна підстава для їх застосування зберігається, але вид, обраний раніше, не є оптимальним для хворого, зважаючи на динаміку його психічного стану.

Поступове скасування примусових заходів медичного характеру через заміну більш суворого його виду на менш суворий не є обов'язковим.

Застосування обраного судом виду примусових заходів продовжується за відсутності стійкого покращення психічного стану хворого, відсутності

позитивної динаміки тих психопатологічних феноменів, із якими було пов'язано суспільно небезпечне діяння.

Порядок розгляду обставин, які свідчать про необхідність припинення застосування примусових заходів медичного характеру чи порядок зміни їх виду, детально описані у ч. 2 ст. 95 КК. Установленням максимального строку періодичного огляду хворого комісією лікарів-психіатрів “не рідше одного разу на шість місяців” уводиться принципово нова правова норма – **продовження застосування примусових заходів медичного характеру** кожного разу на строк, який не може перевищувати шести місяців.

Регулювання процедури прийняття судом рішення про продовження, зміну чи припинення примусових заходів медичного характеру правовими нормами чинного КК гарантує захист прав осіб, які страждають на психічні розлади.

Застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах охорони здоров'я регламентується відповідною інструкцією МОЗ України “Про порядок застосування заходів медичного характеру до осіб з психічними розладами, які скоїли суспільно небезпечні діяння”.

Зазначений у ч. 2 ст. 95 КК порядок продовження чи зміни примусових заходів медичного характеру застосовується також до осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, та до осіб, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання. Отже у разі видужання від психічної хвороби після припинення примусових заходів медичного характеру такі особи відповідно підлягають покаранню на загальних підставах або можуть підлягати подальшому відбуванню покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк призначеного чи відновленого покарання (ч. 4 ст. 84).

9.4. Примусове лікування. Підстави призначення та порядок відбування

Примусове лікування – захід кримінально-правового примусу, що може бути застосований судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

У разі призначення покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється в спеціальних лікувальних закладах.

У ст. 96 КК вказуються особливості застосування примусового лікування до осіб, які вчинили злочин і мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Примусове лікування відрізняється від примусових заходів медичного характеру:

- хворобою;
- можливістю застосування примусового лікування й за місцем відбування покарання, а примусові заходи медичного характеру тягнуть направлення особи, зазвичай, у спеціалізовані психіатричні заклади;
- часом лікування.

До хвороб, які становлять небезпеку для здоров'я інших людей, належать тяжкі інфекційні хвороби: проказа, холера, чума, туберкульоз легенів у фазі розпаду тощо. Вказані хвороби мають різні форми перебігу, заразливості, тому в кожному конкретному випадку суд повинен приймати рішення про застосування примусового лікування на підставі висновку судово-медичної експертизи.

Місце проведення примусового лікування залежить від виду призначеного покарання. У разі покарання у виді позбавлення чи обмеження волі примусове лікування проводять заклади медичної служби кримінально-виконавчих установ, за інших видів покарання – спеціальні лікувальні заклади.

9.5. Практика Верховного Суду України щодо застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування

Згідно з Конституцією України, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3) і кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28).

Чинним кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством передбачено систему норм, спрямованих на об'єктивне й гуманне вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, страждаючи на психічні хвороби або маючи інші психічні розлади, що зумовлюють потребу в застосуванні примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування.

Оскільки Кримінальним кодексом України 2001 р. у кримінальне право введено поняття обмеженої осудності, а норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що стосуються примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, зазнали істотних змін, суди неоднозначно розуміють і по-різному застосовують ці норми. З метою правильного й однакового застосування судами законодавства про примусові заходи медичного характеру і примусове лікування та усунення недоліків у судовій практиці Пленум Верховного Суду України П О С Т А Н О В Л Я Є:

1. Звернути увагу судів на те, що за змістом положень КК, законів від 22 лютого 2000 р. N 1489-III "Про психіатричну допомогу" (далі - Закон

N 1489-III) та від 19 листопада 1992 р. N 2801-XII "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (далі - Закон N 2801-XII) метою застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування є:

1) вилікування чи поліпшення стану здоров'я осіб, названих у статтях 19, 20, 76, 93 та 96 КК;

2) запобігання вчиненню зазначеними особами нових суспільно небезпечних діянь (злочинів), відповідальність за які передбачена нормами КК.

Враховуючи те, що досягнення цієї мети пов'язане одночасно з комплексом заходів соціальної реабілітації та з медикаментозним й іншим медичним впливом на здоров'я осіб, до здійснення якого зобов'язують судові рішення, суди повинні суворо додержувати вимоги законодавства, що регулює застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, підвищувати рівень судового розгляду справ зазначеної категорії, забезпечувати постановлення законних і обґрунтованих судових рішень.

При цьому необхідно розмежовувати такі передбачені законодавством види примусової психіатричної допомоги і лікування, які застосовуються за рішенням суду:

а) примусові заходи медичного характеру у виді амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізації до психіатричних закладів зі звичайним, посиленням чи суворим наглядом, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння (злочини) в стані неосудності (обмеженої осудності) або вчинили злочини у стані осудності, але до постановлення вироку чи під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу (ст. 19 Закону N 1489-III, статті 19, 20, частини 1, 4 ст. 84, статті 92-95 КК);

б) примусове лікування, що здійснюється закладами охорони здоров'я чи медичними службами кримінально-виконавчих установ щодо осудних та обмежено осудних осіб, які вчинили злочини і мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК);

в) невідкладна примусова амбулаторна чи стаціонарна психіатрична допомога у психіатричних закладах, що надається особам, які за станом свого психічного здоров'я становлять небезпеку для себе або оточуючих, але не вчинили жодного суспільно небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачена нормами КК (статті 12, 14, 16, 17 Закону N 1489-III).

Крім того, суд може покласти обов'язок:

а) пройти в закладах охорони здоров'я лікування від певних хвороб, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, - на осудну чи обмежено осудну особу, яка вчинила злочин і звільнена від відбування покарання з випробуванням (п. 5 ч. 1 ст. 76 КК);

б) здійснювати обов'язковий лікарський нагляд щодо особи, яка має психічний розлад, у разі визнання недоцільним застосування до неї примусових заходів медичного характеру або його скасування (припинення)

внаслідок поліпшення її психічного стану - на родичів або опікунів, котрим особа передана на піклування до її одужання (ч. 6 ст. 94, ч. 3 ст. 95 КК).

2. Рекомендувати судам підвищити вимогливість до органів досудового слідства щодо додержання ними кримінально-процесуального законодавства при розслідуванні справ про діяння неосудних, обмежено осудних осіб і тих, які страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Якщо при проведенні досудового слідства не були з достатньою повнотою з'ясовані всі обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, і цю прогалину неможливо усунути в судовому засіданні, суд зобов'язаний повернути кримінальну справу на додаткове розслідування у порядку, передбаченому в ст. 281 Кримінально-процесуального кодексу України.

3. Роз'яснити судам, що неосудність та обмежена осудність є юридичними категоріями, а тому визнання особи неосудною (ч. 2 ст. 19 КК) чи обмежено осудною (ч. 1 ст. 20 КК) належить виключно до компетенції суду.

Разом з тим слід враховувати, що примусові заходи медичного характеру мають застосовуватися лише за наявності у справі обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, які зумовлюють її неосудність або обмежену осудність і викликають потребу в застосуванні щодо неї таких заходів, а примусове лікування щодо осіб, які вчинили злочини та страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК), - висновку судово-медичної експертизи.

Суди повинні критично оцінювати зазначені висновки з точки зору їх наукової обґрунтованості, переконливості й мотивованості, оскільки згідно зі статтями 65, 67, 75 КПК ці висновки є доказами у справі, які не мають наперед установлені сили, не є обов'язковими для суду, але незгода з ними має бути вмотивована у відповідних ухвалі, вирокі, постанові суду.

Коли ж висновки експертиз є недостатньо зрозумілими, неповними або виникає потреба у з'ясуванні додаткових питань, суд повинен викликати в судові засідання експерта-психіатра чи судово-медичного експерта, а за умов, зазначених у частинах 5, 6 ст. 75 КПК, - призначити додаткову чи повторну експертизу.

4. Виходячи з принципу презумпції невинуватості у вчиненні злочину, закріпленого у ст. 62 Конституції, ст. 2 КК, ч. 2 ст. 15 КПК, а також із сформульованого у ст. 3 Закону N 1489-III принципу презумпції психічного здоров'я людини (згідно з яким кожна особа вважається такою, що не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах і в порядку, передбачених зазначеним та іншими законами) судам

слід мати на увазі, що до набрання законної сили судовим рішенням про неосудність особи і застосування до неї примусових заходів медичного характеру вона не обмежується в правах, якими наділена згідно з Конституцією і законами України.

5. Коло осіб, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, визначено у ст. 93 КК, а вичерпний перелік видів цих заходів - у ст. 94 цього Кодексу.

Розглядаючи справи про застосування примусових заходів медичного характеру, суди повинні враховувати, що такі заходи, як надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку, госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним, посиленням або суворим наглядом, передбачені ст. 94 КК, можуть застосовуватися до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння (злочини) в стані неосудності (обмеженої осудності) або вчинили злочини в стані осудності чи обмеженої осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними.

Судам потрібно мати на увазі, що тимчасовий розлад психічної діяльності особи, який позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, що настав після вчинення злочину (як до постановлення вироку, так і під час відбування покарання), також може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

6. Враховуючи те, що згідно зі ст. 20 КК особа, визнана обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, слід визнати, що справу щодо такої особи необхідно направляти до суду з обвинувальним висновком, в якому мають міститися дані про психічне захворювання цієї особи.

Визнати правильною практику тих судів, які, отримавши на розгляд кримінальну справу з обвинувальним висновком та визнавши під час судового розгляду, що злочин вчинено в стані обмеженої осудності особою, яка внаслідок загострення наявного у неї психічного розладу потребує застосування примусових заходів медичного характеру, постановляють обвинувальний вирок і при призначенні засудженому покарання враховують його психічний стан як пом'якшуючу покарання обставину з одночасним застосуванням примусового заходу медичного характеру у виді амбулаторної психіатричної допомоги за місцем відбування покарання.

Примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися до засудженої обмежено осудної особи також при звільненні її від покарання в разі, коли вона під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК).

Роз'яснити судам, що обмежено осудна особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання або від його подальшого відбування у випадках, передбачених законом, у тому числі на підставі акта амністії.

7. До неосудних (не здатних усвідомлювати свої дії або керувати ними) та обмежено осудних (не здатних повною мірою усвідомлювати свої дії або керувати ними) осіб за медичними критеріями не можуть застосовуватись однакові примусові заходи медичного характеру з числа передбачених частинами 3-5 ст. 94 КК. З огляду на те, що надання в примусовому порядку амбулаторної психіатричної допомоги застосовується щодо осіб, які мають психічні розлади, наявність яких саме і є критерієм обмеженої осудності (ч. 1 ст. 20, ч. 2 ст. 94 КК), судам слід враховувати, що до осіб, визнаних обмежено осудними, у разі потреби може застосовуватися лише цей вид примусових заходів медичного характеру. Своєрідність зазначеної психіатричної допомоги полягає в тому, що вона надається обмежено осудним особам у примусовому порядку одночасно з відбуванням покарання, призначеного за вироком суду.

8. За змістом статей 20, 94 КК надання обмежено осудній особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку не зумовлюється призначенням їй певного виду покарання. Тому слід вважати, що ця допомога може надаватися таким особам незалежно від виду призначеного їм покарання: якщо воно пов'язане з позбавленням волі, то здійснення зазначеного примусового заходу медичного характеру покладається на медичну службу кримінально-виконавчих установ, а якщо не пов'язане, - на психіатричні заклади органів охорони здоров'я за місцем проживання засуджених.

З огляду на вимоги статей 19, 94 КК, ст. 19 Закону N 1489-III до осіб, визнаних судом неосудними, залежно від характеру і тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння та ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб може бути застосована госпіталізація до психіатричних закладів зі звичайним, посиленням чи суворим наглядом або їм може бути надана у примусовому порядку амбулаторна психіатрична допомога за місцем проживання.

9. Внесення в судові засідання справи, яка надійшла до суду від прокурора в порядку, передбаченому ст. 418 КПК, має оформлятися згідно зі ст. 419 КПК відповідною постановою судді, - якщо він погодиться з постановою слідчого. У разі незгоди внаслідок допущення під час досудового слідства таких порушень вимог КПК, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду, суддя своєю постановою відповідно до ст. 246 КПК направляє справу на додаткове розслідування. Зазначені питання розглядаються суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора і з

повідомленням захисника. При цьому в разі потреби ведеться протокол судового засідання.

У постанові про внесення в судове засідання справи про застосування примусових заходів медичного характеру суддя зобов'язаний вирішити питання, що стосуються підготовки справи до судового розгляду, зокрема про:

- день і місце слухання справи в судовому засіданні;
- необхідність її розгляду в закритому чи відкритому судовому засіданні;
- вручення особі, якщо цьому не перешкоджає характер її захворювання, або її представнику (законному представнику чи захиснику) копії постанови слідчого;
- виклик у судове засідання прокурора і захисника;
- список осіб, які підлягають виклику й допиту в судовому засіданні;
- витребування додаткових доказів;
- можливість участі в судовому засіданні особи, щодо якої розглядається справа (запит суду до лікарсько-консультативної комісії щодо спроможності особи перебувати в судовому засіданні);
- необхідність виклику в судове засідання експерта.

10. З урахуванням положень ст. 419 КПК, статей 3, 25 Закону N 1489-III, а також п. 5 принципу 18 додатка до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. N 46/119 "Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги" (далі - Резолюція), якими передбачено, що пацієнт і його представник мають право бути присутніми на будь-якому слуханні, брати в ньому участь та бути вислуханими, суди повинні забезпечувати участь у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), або ж отримувати письмову відмову в разі її небажання бути присутньою.

Виходячи з принципу презумпції психічного здоров'я людини, закріпленого у ст. 3 Закону N 1489-III, слід визнати, що особі, щодо якої порушується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, необхідно вручати копію постанови слідчого та роз'яснювати процесуальні права, передбачені ст. 263 КПК.

У разі участі особи в судовому засіданні при розгляді справи суду належить опитувати її про обставини вчинення суспільно небезпечного діяння та давати відповідну оцінку цим показанням з урахуванням інших зібраних у справі доказів.

11. Оскільки відомості про стан психічного здоров'я особи і надання психіатричної допомоги відповідно до ст. 6 Закону N 1489-III та принципу 6

додатка до Резолюції вважаються конфіденційними (їх передання без згоди цієї особи можливе лише при провадженні дізнання, досудового слідства або судового розгляду і тільки за письмовим запитом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду), рекомендувати судам висновки судово-психіатричних експертиз у справах про застосування примусових заходів медичного характеру заслуховувати в закритих судових засіданнях, що відповідає положенням ч. 1 ст. 20 КПК.

12. Судам належить суворо додержувати вимоги ст. 419 КПК про обов'язкову участь прокурора і захисника в судовому засіданні не тільки у справах про застосування примусових заходів медичного характеру, а й у справах про їх продовження, зміну чи скасування (припинення). При цьому слід мати на увазі, що за змістом ст. 299 КПК застосування у справах такої категорії скороченої процедури дослідження доказів не передбачено.

13. Роз'яснити судам, що кримінальна справа щодо осудної особи (або особи, стосовно якої є дані, що можуть свідчити про її обмежену осудність), яка притягується до кримінальної відповідальності, і питання про застосування примусових заходів медичного характеру щодо особи, стосовно якої є дані, що можуть свідчити про її неосудність, якщо ці особи разом вчинили суспільно небезпечне діяння (злочин), можуть бути розглянуті судом в одному судовому засіданні з додержанням вимог закону, передбачених главами 25-28 і 34 КПК. Після закінчення в такій справі судового слідства суд, заслухавши думку прокурора і захисника з питань, зазначених у ст. 420 КПК, виконує дії, передбачені статтями 318, 319 КПК, і видаляється до нарадчої кімнати для постановлення вироку щодо підсудного - осудної чи обмежено осудної особи - та ухвали (постанови) про застосування примусових заходів медичного характеру щодо неосудної особи.

У такому ж порядку можуть розглядатися справи, в яких окремі співучасники захворіли на психічну хворобу після вчинення злочинів.

14. Ухвала (постанова) у справі про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам кримінально-процесуального закону і крім вирішення питань, передбачених ст. 420 КПК, містити в собі як формулювання суспільно небезпечного діяння, визнаного судом установленим, так і посилання на перевірені в судовому засіданні докази, якими суд обґрунтовує свої висновки, а також мотиви прийнятого ним рішення по суті.

15. Визначаючи відповідно до частин 3-5 ст. 94 КК тип психіатричного закладу, до якого слід госпіталізувати неосудного, необхідно виходити як з його психічного стану, так і з характеру вчиненого ним суспільно небезпечного діяння.

Для об'єктивної оцінки ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб (ч. 1 ст. 94 КК) суд має спочатку з'ясувати думку експертів-

психіатрів стосовно виду примусових заходів медичного характеру, які можуть бути призначені психічно хворій особі в разі визнання її неосудною, а потім, з урахуванням висновків експертів і характеру вчиненого цією особою суспільно небезпечного діяння, ухвалити рішення про вибраний ним вид примусових заходів медичного характеру (тип психіатричного закладу, який його здійснюватиме). При цьому в ухвалі (постанові) суду не треба наводити назву конкретного психіатричного закладу, до якого має бути госпіталізована неосудна особа, і вказувати строк застосування примусового заходу медичного характеру, проте необхідно зазначити про скасування з часу доставки (прийому) неосудного до цього закладу запобіжного заходу (якщо останній був застосований).

Копії ухвал (постанов) суду про застосування примусових заходів медичного характеру після набрання законної сили надсилаються судом на виконання:

- у разі призначення амбулаторної допомоги - до закладу охорони здоров'я, який надає психіатричну допомогу за місцем проживання неосудної чи обмежено осудної особи, або до органу, в якому тримається засуджена до позбавлення волі обмежено осудна особа;

- у разі примусової госпіталізації неосудної особи до психіатричного закладу зі звичайним наглядом - до закладу охорони здоров'я, в якому лікується ця особа, а при її перебуванні вдома - до закладу охорони здоров'я за місцем її проживання і в обох випадках, за потреби, - до органів внутрішніх справ;

- у разі примусової госпіталізації неосудної особи до психіатричного закладу з посиленням чи суворим наглядом або тримання її під вартою - до органу внутрішніх справ, на який покладається виконання рішення суду про госпіталізацію.

В усіх цих випадках копії судових рішень направляються також в експертну установу, де особа перебувала на обстеженні.

16. Справи, що надійшли до суду з постановою слідчого для вирішення питання про застосування до неосудних примусових заходів медичного характеру, підлягають закриттю: за наявності обставин, передбачених ст. 6 КПК (крім п. 4 ч. 1); у разі недоведеності участі цих осіб у вчиненні суспільно небезпечного діяння, якщо суд визнає, що немає потреби застосовувати примусові заходи медичного характеру.

Роз'яснити судам, що закриття таких справ щодо неосудних осіб з підстав, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК, не допускається, оскільки згідно зі ст. 86 КК застосування амністії передбачає звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання осіб, які вчинили злочини, а неосудні до таких осіб не належать.

Не можна застосовувати примусові заходи медичного характеру, якщо особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або

обмеженої осудності чи захворіла на психічну хворобу після вчинення злочину, до винесення судом ухвали (постанови) одужала або її психічний стан змінився настільки, що вона перестала бути небезпечною для себе чи інших осіб.

У разі закриття справи щодо особи, визнаної судом неосудною або обмежено осудною, суду необхідно повідомити про це органи охорони здоров'я для взяття її на облік і здійснення необхідного лікарського нагляду за нею.

Справу, закриту у зв'язку з недоведеністю участі такої особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння (злочину), суд після набрання ухвалою (постановою) законної сили надсилає прокуророві для вжиття заходів щодо встановлення особи, яка вчинила це діяння (злочин).

17. Якщо в судовому засіданні під час розгляду кримінальної справи, яка надійшла до суду з обвинувальним висновком, буде встановлено дані, які викликають сумнів щодо осудності підсудного, суд після проведення судово-психіатричної експертизи відповідно до ст. 316 КПК повинен винести ухвалу (постанову) і в її мотивувальній частині навести мотиви, з яких він вважає неможливим продовжувати розгляд справи у звичайному порядку, з посиланням на докази, що свідчать про виявлення у підсудного психічної хвороби, а в резолютивній частині - зазначити про продовження розгляду справи за правилами, передбаченими гл. 34 КПК.

18. Статтею 95 КК введено положення про можливість продовження застосування примусових заходів медичного характеру, яке, як і зміна або скасування (припинення) їх застосування, здійснюється за заявою представника психіатричного закладу, що надає особі психіатричну допомогу, з долученням до цієї заяви висновку комісії лікарів-психіатрів. Судам слід розглядати такі справи в порядку, передбаченому статтями 419, 422, 424 КПК. При цьому необхідно мати на увазі, що продовжувати застосування примусових заходів медичного характеру можна кожного разу на строк, який не перевищує шість місяців. Це правило поширюється і на випадки надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку.

19. За змістом ст. 95 КК, ст. 19 Закону N 1489-III зміна примусового заходу медичного характеру може полягати лише в його пом'якшенні у зв'язку з поліпшенням психічного стану особи (наприклад, у переведенні її з психіатричного закладу з посиленням наглядом до закладу зі звичайним наглядом) чи у скороченні строку перебування у психіатричному закладі.

20. Як впливає зі статей 94, 95 КК, примусові заходи медичного характеру скасовуються (припиняються) в порядку, передбаченому статтями 419, 422 КПК, у зв'язку з одужанням особи чи зміною її психічного стану на такий, що не становить очевидної небезпеки для неї або інших осіб. В останньому випадку постановлення рішення про передачу такої особи на

підкування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК) є правом, а не обов'язком суду.

Оскільки в законодавстві про психіатричну допомогу не передбачено такого виду діяльності психіатричних закладів охорони здоров'я, як обов'язковий лікарський нагляд за особами, переданими судом на підкування родичам або опікунам, а підкування охоплює обов'язок лікування підопічного (статті 55, 67 Цивільного кодексу України, слід вважати, що у випадку, передбаченому ч. 6 ст. 94 КК, обов'язок забезпечити такій особі психіатричний лікарський нагляд (амбулаторний чи в умовах стаціонару) покладається не на психіатричний заклад, а безпосередньо на родичів чи опікунів, а тому не є примусовим наданням психіатричної допомоги чи примусовим лікуванням.

21. Враховуючи специфіку справ про застосування примусових заходів медичного характеру, їх продовження, зміну чи скасування (припинення), зумовлену станом психічного здоров'я людини, судам належить без зволікання вирішувати питання про призначення цих справ до розгляду й оперативно їх розглядати.

При розгляді справи про продовження, зміну або скасування (припинення) застосування примусових заходів медичного характеру суд, за наявності сумніву в правильності висновків комісії лікарів-психіатрів, може викликати в судове засідання представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надавав особі психіатричну допомогу, а за потреби - призначити судово-психіатричну експертизу.

Суди повинні мати на увазі, що у справах про продовження, зміну або скасування (припинення) примусових заходів медичного характеру повідомлення про день і місце судового розгляду представника адміністрації психіатричного закладу і самої особи, щодо якої вирішується таке питання, є обов'язковим.

22. Одночасно зі скасуванням (припиненням) примусових заходів медичного характеру щодо особи, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення злочину, а потім одужала, суд має вирішити питання про відновлення кримінальної справи. При цьому у випадках закінчення строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, скасування кримінального закону, наявності акта амністії, помилування та інших передбачених законом підстав кримінальна справа підлягає закриттю за згодою особи, щодо якої вона розглядається (коли така згода необхідна). За відсутності таких підстав кримінальну справу щодо особи, психічна хвороба якої була встановлена судом при розгляді справи з обвинувальним висновком і яка в подальшому одужала, необхідно надіслати за підсудністю суду першої інстанції для розгляду по суті, а в усіх інших випадках - прокуророві для проведення досудового слідства.

У разі постановлення обвинувального вироку щодо особи, яка одужала, строк застосування до неї примусових заходів медичного характеру виходячи з положень ст. 84 КК необхідно зараховувати до строку покарання у такому співвідношенні: один день застосування примусових заходів медичного характеру дорівнює одному дню позбавлення волі.

23. Роз'яснити судам, що на ухвалу (постанову), винесену судом у порядку, передбаченому гл. 34 КПК, учасниками процесу може бути подано апеляції і касаційні скарги, а прокурором - апеляції і касаційні подання. Такі скарги обмежено осудна особа може подавати у будь-якому випадку, а неосудна особа, до якої застосовано примусові заходи медичного характеру, - лише у разі, коли щодо неї не постановлено судом у порядку цивільного судочинства рішення про визнання її недієздатною.

24. Виходячи з комплексного аналізу норм законодавства України (зокрема, ст. 76 КК, ст. 53 Закону N 2801-XII) і положень міжнародно-правових актів примусовому лікуванню на підставі ст. 96 КК підлягають незалежно від виду призначеного покарання лише особи, які вчинили злочини та страждають на хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб (алкоголізм та наркоманія до цих хвороб не належать, оскільки вони є соціально небезпечними захворюваннями).

Підставою для застосування примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК, є сукупність юридичного і медичного критеріїв - встановлення у діянні винного складу злочину та наявності у нього хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а умовами - висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта злочину такої хвороби, його потребу в лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду.

25. Відповідно до ст. 76 КК лікування від алкоголізму і наркоманії може бути застосоване судом у порядку покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Таке лікування не вважається примусовим, оскільки обов'язок його пройти покладається безпосередньо на засуджену особу, а не на орган охорони здоров'я.

26. Звернути увагу судів на те, що надання в примусовому порядку невідкладної амбулаторної чи стаціонарної допомоги у психіатричних закладах охорони здоров'я особам, які мають психічні розлади, але не вчинили жодного суспільно небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачена КК, за відсутності усвідомленої згоди таких осіб або згоди їхніх законних представників здійснюється на підставі статей 12, 14 Закону N 1489-III за рішенням суду, яке постановлюється в порядку цивільного судочинства. На такі рішення може бути подано апеляції, касаційні скарги або подання у порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України.

27. Судам слід у встановленому законом порядку вживати заходів до усунення виявлених органом дізнання, слідчим чи прокурором причин і умов вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, а також реагувати на недоліки в діяльності відповідних організацій та окремих осіб, зокрема керівників психіатричних закладів, на які Законом N 1489-III покладено обов'язок здійснювати нагляд за здоров'ям хворих на психічні розлади і які згідно з ч. 2 ст. 95 КК зобов'язані після закінчення шестимісячного терміну застосування до цих осіб примусових заходів медичного характеру надсилати судам відповідні повідомлення і висновки.

Отже, сучасний КК України передбачає два види примусових заходів: 1) примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 92-95) та примусове лікування (ст. 96). І ті, й інші за своєю природою є заходами лікування і застосовуються лише до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, і страждають на певні захворювання.

І примусові заходи медичного характеру, і примусове лікування призначаються судом особам, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, але вони не є покаранням, а тому не містять у собі кари.

Їх метою є обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню особами (до яких вони застосовані) нових суспільно небезпечних діянь.

Разом із тим примусові заходи медичного характеру і примусове лікування розрізняються за підставами застосування і колом осіб, до яких вони можуть бути застосовані.

References:

1. *Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22 liutoho 2000 r. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy. 2000. №12.*
2. *Pro praktyku zastosuvannya sudamy prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru ta prymusovoho likuvannya Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 3 chervnia 2005 r. № 7*
3. *Dostovalov S. Tsely prymenyenia prynudytelnykh mer medytynskoho kharaktera. Zakonnost. 2000. №1.*
4. *Zhuk, I. V. Prymusovi zakhody medychnoho kharakteru ta prymusove likuvannya u kryminalnomu pravi Ukrainy [Tekst] : avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.08. KNUVS. Kyiv, 2009. 20 s.*
5. *Klymenko V.A. Obmezheni osudnist: poniattia, kryterii ta prymusove likuvannya: Monohrafiia / V. A. Klymenko, V. B. Pervomaiskyi, T. M. Prykhodko. Ataka, 2011. 180 s.*
6. *Kryminalne pravo: Zahalna chastyna: Pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov, V. I. Antypov, M. V. Volodko; Za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 3-tie vyd., dop. i pererob. K.: Yurydychna dumka, 2004.*

7. Kuznetsov V.V., Savchenko A.V., Pluhaty V.S. *Kryminalne pravo Ukrainy: teoretychnyi kurs i praktykum. Navch. posibnyk. K. Vyd. Palyvoda A.V., 2005.*
8. Muzyka A.A. *Prymusovi zakhody medychnoho y vykhovnoho kharakteru. K.: NAVSU, 1997.*
9. Savchenko A.V., Kuznetsov V.V., Shtanko O.F. *Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: Kurs lektsii. Navch. posibnyk. K. Vyd. Palyvoda A.V., 2005.*
10. Sverchkov V. *Prynudytelnye меры medytsynskogo kharaktera. Zakonnost. 2000. №7.*
11. *Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: normatyvno-pravovi dokumenty ta sudovo-slidcha praktyka. Khrestomatiia. Navch. posibnyk / Za zah red. V.V. Kuznetsova. K. Vyd. Palyvoda A.V., 2005.*

РОЗДІЛ X Особливості державної політики національної безпеки України на сучасному етапі

РУДИК Микола Миколайович
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0003-1031-9982>

10.1. Сутність державної політики. Стратегічні цілі та особливості державної політики національної безпеки України

10.2. Стратегія НБ України про основні напрями та завдання державної політики національної безпеки України на сучасному етапі.

Features of the state policy of national security of Ukraine at the present stage

*Candidate of Law M. M. Rudyk
lecturer at the Department of Police Law at
National Academy of Internal Affairs*

Особенности государственной политики национальной безопасности Украины на современном этапе

*Кандидат юридических наук Н. Н. Рудык
преподаватель кафедры полицейского права.
Национальной академии внутренних дел*

Ключові слова: національна безпека, державна політика, глобальна криза, холодна війна, демократія.

Keywords: national security, state policy, global crisis, cold war, democracy.

Ключевые слова: национальная безопасность, государственная политика, глобальный кризис, холодная война, демократия.

АНОТАЦІЯ

В розділі детально опрацьовано основоположні нормативні документи української держави в сфері національної безпеки (Закон України «Про основи національної безпеки України», Стратегія національної безпеки України), які в якості головної мети проголошують забезпечення такого рівня національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави у сучасному світі.

Зроблено висновок, що досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації державної політики національної безпеки України (ДПНБ), яка формується і реалізується за умов загострення глобальної кризи світової цивілізації, коли, з одного боку, нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростає вага несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення, а, з іншого боку, наявні ознаки повернення до епохи холодної війни, до спроб силового вирішення принципових питань геополітичного протистояння.

SUMMARY

The section elaborates the basic normative documents of the Ukrainian state in the field of national security (Law of Ukraine "On Fundamentals of National Security of Ukraine", National Security Strategy of Ukraine), which proclaim the main goal of ensuring a level of national security that would guarantee Ukraine's progressive development, competitiveness, ensuring human and civil rights and freedoms, further strengthening the international position and authority of the Ukrainian state in the modern world.

It is concluded that achieving this goal is possible through the implementation of the state national security policy of Ukraine (NSPU), which is formed and implemented in the context of the global crisis of world civilization, when, on the one hand, the difference between internal and external security levels increases (political, economic, social, energy, environmental, information, etc.) components of its provision, and, on the other hand, there are signs of a return to the Cold War, to attempts to resolve by force the fundamental issues of geopolitical confrontation.

АННОТАЦИЯ

В разделе подробно проработаны основополагающие нормативные документы украинского государства в сфере национальной безопасности (Закон Украины «Об основах национальной безопасности Украины», Стратегия национальной безопасности Украины), которые в качестве главной цели провозглашают обеспечение такого уровня национальной безопасности, который бы гарантировал поступательное развитие Украины, ее конкурентоспособность, обеспечение прав и свобод человека и гражданина, дальнейшее укрепление международных позиций и авторитета Украинского государства в современном мире.

Сделан вывод, что достижение этой цели возможно путем реализации государственной политики национальной безопасности Украины (ГПНБ), которая формируется и реализуется в условиях обострения глобального кризиса мировой цивилизации, когда, с одной стороны, нивелируется разница между внутренними и внешними аспектами безопасности, возрастает вес несиловых (политических, экономических, социальных, энергетических, экологических, информационных и т.п.) составляющих ее обеспечения, а с другой стороны, имеются признаки возвращения к эпохе холодной войны, к попыткам силового решения принципиальных вопросов геополитического противостояния.

10.1. Сутність державної політики. Стратегічні цілі та особливості державної політики національної безпеки України

Якщо сутність політики взагалі – боротьба за владу, то найбільш яскраво ця сутність проявляється в діяльності соціальних суб'єктів, що претендують на отримання, завоювання, утримання влади в межах окремої країни. В умовах демократії мова, в першу чергу, йде про діяльність в середині країни політичних партій і низку відповідних процедур (*вибори, агітація, законотворча діяльність*). В масштабах світового співтовариства суб'єктами міжнародної політики виступають незалежні держави, а в останній період також міжнародні союзи та організації (ООН, НАТО, ОПЕК тощо).

Передусім доцільно з'ясувати, в чому полягає сутність саме «державної політики»? З цього приводу існує багато думок, але загалом виділяють дві групи визначень *державної політики*:

- визначення, в яких наголос робиться на *намірах, цілях і засобах* державної політики;
- визначення, які роблять наголос на *впливах і наслідках* державної політики, зокрема, на впорядкуванні людської поведінки у певний спосіб.

Політика набуває статусу державної політики коли її суб'єктом виступає держава як соціальний інститут, як колективне уособлення всіх легітимних гілок влади (*законодавчої, виконавчої, судової*) певної країни.

Державна політика - це спрямування діяльності держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності.

Вітчизняні дослідники (*В.Горбулін та А.Качинський*) наголошують, що *державна політика* покликана своєчасно виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, установлювати причини їх виникнення, складнощі, суперечливість та знаходити шляхи розв'язання цих проблем.

Фахівцями обґрунтовується концептуальне розуміння державної політики як багатокомпонентної, багатовимірної, багатогранної, динамічної системи, яка є базисом виміру суспільного життя з різнорівневими горизонтальними і вертикальними зв'язками, зовнішніми і внутрішніми впливами, структурними тисками і процесами (*В.Тертичка*).

Найбільш простим визначенням поняття «державна політика» мабуть є наступне – *це те, що уряд вирішив робити або не робити*.

Більш глибокий і детальний аналіз дозволяє виділити наступні сутнісні ознаки державної політики:

- взаємопов'язані дії, які не лише є абстрактним рішенням робити щонебудь, а мають наслідки для тих, кого стосуються;
- обраний держорганами напрям дій, який спрямований на певне оточення, долає перешкоди і досягає певних цілей;
- авторитарний розподіл цінностей для всього суспільства;

- запланована програма цілей, цінностей і дій;
- цілеспрямований курс дій уряду для розв'язання певної проблеми.

Західні політологи звертають увагу на те, що *державна політика* включає: а) засоби за допомогою яких досягаються бажані результати; б) установи за допомогою яких обмежуються специфічні людські дії.

Спільним для більшості визначень державної політики є її розуміння в якості певного дороговказу як для тих, хто її втілює в життя, так і для тих, хто її дотримується. Не лише держава, а й будь-яка особа повинна мати свою політику, але державною ця політика стає не тому, що вона чинить якийсь вплив на суспільство, а тому що бере свій початок в уряді чи інших державних органах.

Дослідники відмічають три парадокси державної політики:

1. З одного боку, державна політика проголошується державними органами, які мають силу примусу і законне верховенство над поведінкою приватних осіб. З іншого боку – не всі державні агентства мають право видавати нормативні акти і нести за це відповідальність.

2. З одного боку державна політика означає наявність свідомого наміру, тобто передбачає що її творці знають чим є обрана ними політика, з іншого боку творці політики можуть не усвідомлювати своєї політики і свідомо її не обирати, бо вона може визначатися в процесі її здійснення несподіваним для законодавців способом, підпадати під вплив не залежно від думок і намірів її творців.

3. Державна політика включає не лише дію, а й утримання від неї, тобто з одного боку ДП означає цілеспрямоване втручання для змін на краще, з іншого – може полягати в продуманому залишенні справ у незмінному стані.

В цілому пропонується таке визначення поняття *«державна політика»* – *це стабільна організована і цілеспрямована діяльність уряду (влади) стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо і впливає на життя суспільства.*

При аналізі державної політики певної країни дослідників насамперед цікавлять її *концептуальні засади*. Під останніми розуміють систему теоретично розроблених і законодавчо закріплених загальних принципів і пріоритетів управління державою, що фіксують стратегічні напрями економічної, соціальної, оборонної, національної, гуманітарної, екологічної та іншої внутрішньої, а також зовнішньої політики на найближчі роки й подальшу перспективу.

Щодо *ефективності* державної політики, то вона оцінюється рівнем поліпшення якості життя громадян та забезпечення національної безпеки.

В спеціальній літературі достатньо глибоко відпрацьовані питання *типології* державної політики. Така типологія може базуватися на різних

критеріях: - *за сферами суспільного життя* (економічна, ідеологічна, духовна сфери); - *за галузями спрямування* (освіта, охорона здоров'я, спорт); - *за часом здійснення* (під час війни, під час кризи, після кризова і т.інш.); - *за напрямками та аспектами* (внутрішня; зовнішня; культурна (мовна); демографічна; національна; аграрна; воєнна, безпекова).

Крім того розрізняють такі види державної політики:

- *субстативна і процедурна* державна політика. Ці види різняться за нетотожністю цілей і засобів їх досягнення. Субстативна – це все що уряд збирається робити, процедурна – як саме щось має бути зроблено або хто це повинен зробити.

- *розподільча, регулятивна, саморегулятивна, перерозподільча* ДП. Різняться на підставі їх впливу на суспільство та за характером відносин учасників формування ДП. Розподільча ДП – розподіл вигід між певними елементами суспільства. Регулятивна – обмеження поведінки індивідів чи груп. Саморегулятивна – стримування питань чи груп, яке здійснюється самими регульованими групами або ж використовується іншими для лобіювання. Перерозподільча – спеціальні урядові зусилля стосовно розміщення багатства або прав серед широких верств населення.

- *матеріальна і символічна*. Підстава: які вигоди розподіляються – матеріальні або нематеріальні.

- *державна політика що орієнтована на розподіл переважно колективних блага, чи політика приватних благ.*

Нарешті, в демократичному суспільстві панує думка, що будь-яка державна політика повинна спрямовуватися передусім на забезпечення громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини, досягнення добробуту й розвиток населення.

Серед різних напрямків державної політики особливе місце належить *державній політиці національної безпеки*. Це поняття разом з поняттям «національна безпека» прийшли до нас із США. На думку американських фахівців, основні компоненти державної політики національної безпеки мають складатись з дипломатичних (зовнішня політика), економічних, інформаційних (розвідка), військових й моральних аспектів. Крім того чільне місце тут має посідати екологічний аспект.

Серед вітчизняних дослідників поширена думка, згідно якої вся сукупність аспектів державної політики складає державну політику національної безпеки (ДПНБ), адже кожна державна політична акція (включаючи пасивність та бездіяльність) позначається на національній безпеці держави позитивно або негативно (до речі, далеко не завжди можна точно визначити наперед, як само).

При такому підході увага акцентується на тому, що розглядаючи державну політику національної безпеки, слід говорити про *інтегральну* державну політику, тобто державну політику в цілому, без розкладу її на окремі складові і компоненти.

Ще однією відмінністю державної політики національної безпеки, яка відрізняє її від інших видів та напрямків державної політики, є те, що вона спрямована на захист *національних інтересів* і таким чином зачіпає практично всі сфери життя. Саме в цьому проявляється її сутність.

З огляду на вищесказане ***державна політика національної безпеки*** - це *діяльність органів державної влади, громадських та інших організацій, яка спрямована на реалізацію національних інтересів (у тому числі їх захист), збереження цілісності об'єктивно диференційованого суспільства та досягнення на цій основі прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку особи (громадянина), суспільства і держави*

Зрозуміло, що кожна окрема країна має свої характерні особливості вироблення та реалізації державної політики національної безпеки. Так стосовно України доцільно виділити наступні:

1. Україна – суверенна, унітарна, правова європейська держава, яка має власну історію державотворення та розвитку демократичних інститутів, національні культурні та духовні традиції. З 1991 року розвивається у загальновизнаних світовим співтовариством кордонах на основі здійснення українським народом свого невід'ємного права на самовизначення.

2. Україна в 2014 році стала жертвою воєнної агресії з боку РФ у формі «гібридної» війни і відкритої підтримки (зброєю, кадровими військовими та найманцями) сепаратистів і терористів. Наслідком агресії стала окупація Криму та частини східних областей. В цих умовах Україна була одностайно підтримана країнами Заходу і НАТО (*система економічних і політичних санкцій щодо РФ, розгортання нових баз у східній Європі, особливі партнерські відносини України з НАТО, готовність окремих країн-членів постачати Україні не летальну та летальну високоточну зброю тощо*).

3. В українському суспільстві зберігається розбіжність щодо зовнішньополітичних та внутрішньополітичних пріоритетів держави. В Донецькій і Луганській областях ця розбіжність набула форми озброєного сепаратизму, який спирається на масштабну підтримку з боку РФ.

4. Політика забезпечення національної безпеки в Україні супроводжується трансформаціями відповідних державних інститутів. В країні триває перманентна політична реформа. Діяльність Президента, Кабінету Міністрів, Верховної Ради та судової гілки влади остаточно не унормовано (*часті зміни Конституції і виборчого законодавства, позачергові вибори Президента та парламенту, започаткована люстрація тощо*).

5. Підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС фіксує чіткий зовнішньополітичний вектор країни і, одночасно, формує низку економічних і політичних викликів національній безпеці (*протидія з боку РФ і Митного союзу, труднощі адаптації промислових регіонів сходу та півдня країни*).

6. Зберігається стан енергетичної залежності від Російської Федерації, який в останній час набув форм шантажу та енергетичної війни.

7. Вище політичне керівництво Росії розцінює курс України на вступ до НАТО як загрозу власній національній безпеці й протидіє цьому всіма засобами (у т.ч. відкритою військовою агресією).

У найбільш узагальненому та концентрованому вигляді державна політика національної безпеки України викладена в таких фундаментальних нормативно-правових актах як Конституція України, Закон України "Про основи національної безпеки України", Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України. В них, зокрема, визначені такі *принципи* цієї політики:

- пріоритет захисту національних інтересів;
- пріоритет договірних (мирних) засобів при вирішенні конфліктів;
- своєчасність й адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- сумлінне виконання взятих міжнародних зобов'язань;
- чітке розмежування повноважень і скоординованої взаємодії органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над сектором безпеки та оборони - системою органів, які відповідають за забезпечення безпеки та оборони держави;
- професіоналізм, відкритість та прозорість у процесі формування і реалізації державної політики.

10.2. Стратегія НБ України про основні напрями та завдання державної політики національної безпеки України на сучасному етапі

Нова (2015р.) Стратегія НБ України стверджує, що «політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, - незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України.

Дана Стратегія визначила **основні напрями державної політики національної безпеки України** на сучасному етапі, а в межах кожного напрямку сформульовані першочергові пріоритети та відповідні завдання, що мають бути виконані у короткостроковій та середньостроковій перспективі.

Крім *«відновлення територіальної цілісності України»* та *«створення ефективного сектору безпеки і оборони»* (про що ми говорили на минулих лекціях) до числа таких напрямів віднесені наступні :

Підвищення обороноздатності держави.

Забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки.

Основними завданнями у цій сфері є:

- підготовка держави до відсічі збройної агресії, підвищення здатності органів державної влади, військового управління та органів місцевого самоврядування, сил оборони, системи цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу до функціонування в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду;
- реформування сил оборони з орієнтацією на створення високоефективних боєздатних підрозділів Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, забезпечення пріоритету їх якісних, а не кількісних характеристик;
- реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, формування належних умов для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань фаховим персоналом, реалізація при цьому принципу екстериторіальності, створення електронного реєстру військовозобов'язаних;
- створення потужного, багаточисельного, військово-навченого резерву, приписаного до визначених військових частин, готового до швидкого розгортання і здатного виконувати завдання за призначенням;
- активізація підготовки населення і території держави до виконання завдань оборони, удосконалення системи територіальної оборони;
- модернізація і випереджувальний розвиток оборонно-промислового комплексу, нарощування його виробничих потужностей, вироблення конкурентоспроможних на світовому ринку озброєнь і військової техніки, імпортозаміщення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів;
- поглиблення оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з іншими державами, насамперед державами - членами НАТО,

ЄС, досягнення повної незалежності від Росії у питаннях виробництва озброєнь та військової техніки;

- підтримка перспективних, практично спрямованих наукових досліджень у сфері національної безпеки і оборони;
- спрямування двосторонньої та багатосторонньої співпраці з державами - партнерами на забезпечення обороноздатності України, отримання сучасних зразків озброєння та військової техніки, сприяння зняттю штучних обмежень у сфері військово-технічного співробітництва.

Пріоритетом у цій сфері є **реформування Збройних Сил України** з метою забезпечення їх ефективності, мобільності, оснащення сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою та на основі цього - спроможності забезпечити оборону держави. У середньостроковій перспективі Збройні Сили України комплектуватимуться за змішаним принципом з поступовим нарощуванням контрактної складової та створення багаточисленного високомобільного резерву першої черги.

Реформа Збройних Сил України передбачає, зокрема:

- уточнення функцій і завдань, перегляд структури і чисельності, підвищення якості особового складу, удосконалення системи управління та підготовки військ, їх оснащення сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою;
- усунення дублювання функцій Міністерства оборони України і Генерального штабу Збройних Сил України, запровадження централізованої структури керівництва обороною держави;
- формування Об'єднаного оперативного штабу як органу управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил);
- розвиток Сил спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до доктрин і стандартів НАТО;
- удосконалення і розвиток на сучасній технологічній базі відповідно до стандартів НАТО системи управління, захищених телекомунікацій, розвідки, радіоелектронної боротьби, отримання оперативного доступу до даних аерокосмічної розвідки;
- посилення контррозвідувального захисту Збройних Сил України, приведення систем воєнної розвідки та військової контррозвідки у відповідність із стандартами НАТО;
- зміцнення бойового потенціалу ракетних військ та артилерії Сухопутних військ Збройних Сил України, прийняття на озброєння сучасних ракетних комплексів національного виробництва, спроможних забезпечувати стримування агресора;

- модернізацію авіації та системи протиповітряної оборони Повітряних Сил Збройних Сил України, забезпечення їх спроможності адекватно реагувати на воєнні загрози;

- формування адекватних загрозам військово-морських спроможностей України, забезпечення оборони морського узбережжя держави, розвиток необхідної інфраструктури базування Військово-Морських Сил Збройних Сил України, а також її відновлення в Криму після повернення тимчасово окупованої території під контроль України;

- реформування системи матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України, впровадження електронних систем обліку матеріально-технічних ресурсів, приведення обсягів непорушних запасів матеріальних засобів у відповідність із реальними потребами у цих засобах;

- удосконалення військової кадрової політики, підвищення престижу військової служби, поліпшення фінансового і соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей;

- забезпечення максимальної взаємосумісності Збройних Сил України зі збройними силами держав - членів НАТО шляхом запровадження стандартів Північноатлантичного альянсу;

- зміцнення військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, створення Військової поліції.

Наступний напрям - це **реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів**

Реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів України має здійснюватися на основі **принципів** верховенства права, патріотизму, компетентності, департизації, доцільної демілітаризації, координації та взаємодії, розподілу завдань і усунення дублювання функцій, демократичного цивільного контролю та прозорості.

Реформа Служби безпеки України має на меті створення динамічної, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальної служби, здатної ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України. При цьому буде забезпечено концентрацію зусиль на:

- контррозвідувальній діяльності;
- нейтралізації сепаратистських та екстремістських рухів і організацій;

- забезпеченні державної безпеки у сферах боротьби з тероризмом, економічної, інформаційної, кібернетичної безпеки;

- захисті державної таємниці;
- сприянні швидкому і ефективному обміну інформацією з державами - членами НАТО, ЄС на основі взаємної довіри.

Доцільно також забезпечити передачу більшості правоохоронних функцій, крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, від Служби безпеки України до правоохоронних органів.

Цілями реформи **розвідувальних органів** України є пріоритетний розвиток розвідувальних спроможностей України, забезпечений на основі узгодженого функціонування розвідувальних органів. Буде прийнята Національна розвідувальна програма, у рамках реалізації якої необхідно:

- зосередити зусилля розвідувальних органів на пріоритетних напрямках забезпечення національної безпеки;
- розширити спроможності агентурної розвідки;
- забезпечити розвиток спроможності технічної розвідки, електронного перехоплення і моніторингу телекомунікацій, а також кіберрозвідки, створення сучасної системи аерокосмічної розвідки на основі нових технологічних рішень;
- удосконалити інформаційно-аналітичну діяльність і обробку відкритих джерел інформації;
- посилити координацію розвідувальних органів та їх взаємодію між собою, зокрема для підготовки узгоджених розвідувальних оцінок;
- зміцнити взаємодію розвідувальних органів з партнерськими спецслужбами держав - членів НАТО, зокрема вживаючи конкретні заходи для побудови взаємної довіри.

Реформа Міністерства внутрішніх справ України має забезпечити максимально доцільну консолідацію правоохоронної діяльності у сфері його відповідальності, позбавлення невластивих контрольних і дозвільних функцій, підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів, трансформацію у цивільний центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах правоохоронної діяльності, захисту державного кордону, міграційної діяльності та цивільного захисту.

Національна ж поліція як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовуватиметься через Міністра внутрішніх справ України, виконуватиме функції у сферах протидії злочинності, зокрема організованих, та забезпечення громадського порядку; для підтримання громадського порядку на місцях органи місцевого самоврядування створюватимуть у межах власних бюджетів муніципальну поліцію.

Розвиток **Національної гвардії України** як військового формування з правоохоронними функціями має бути спрямований на збільшення її спроможностей щодо забезпечення громадської безпеки, фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, участі в охороні і обороні державного кордону України, а також підтримки операцій Збройних Сил України у

кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період.

Розвиток **Державної прикордонної служби України** як військового формування має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у тому числі шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України, удосконалення інформаційної, оперативної, технічної, фізичної складових, упровадження сучасних систем контролю, створення належно оснащених мобільних прикордонних загонів.

Розвиток **Державної міграційної служби України** має бути спрямований на забезпечення прав і свобод громадян, надання якісних адміністративних послуг, ефективний контроль за міграційними процесами, боротьбу з нелегальною міграцією, захист національного ринку трудових ресурсів, сприяння запровадженню безвізового режиму з Європейським Союзом.

Розвиток **Державної служби України з надзвичайних ситуацій** має забезпечити підвищення її спроможності щодо ефективного управління єдиною державною системою цивільного захисту, оснащення сил цивільного захисту сучасними видами техніки, засобами та спорядженням, оптимізацію розміщення її підрозділів, упровадження системи екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером, підготовки та просвіти населення щодо норм і правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України має бути створено в Україні Державне бюро розслідувань України як державний правоохоронний орган, відповідальний за проведення кримінальних розслідувань. Необхідно завершити реформування органів прокуратури відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу.

Ще один напрям – **реформування системи державного управління, нова якість антикорупційної політики.**

Державне управління має ґрунтуватися на принципах верховенства права, рівності громадян перед законом, чесності та прозорості влади, а його пріоритетом повинен стати захист прав, свобод і законних інтересів громадян, національних інтересів України. При цьому слід забезпечити:

- очищення влади від корупціонерів і агентури іноземних спецслужб, непрофесіоналів, політичної кон'юнктури, унеможливлення переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;
- реформування інституту державної служби, формування висококваліфікованого, патріотичного, політично нейтрального корпусу державних службовців, реформування системи підготовки, перепідготовки та

підвищення кваліфікації кадрів державної служби, упровадження сучасних етичних норм для державних службовців, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів;

- децентралізацію функцій держави та бюджетних ресурсів;
- відкритість, прозорість та підзвітність державних органів, упровадження електронного урядування.

Ефективне державне управління вимагає послідовної антикорупційної політики, яка здійснюватиметься шляхом:

- обмеження контрольно-регуляторних функцій держави;
- мотивації працівників державних органів до сумлінної праці;
- забезпечення невідворотності покарання за корупційні правопорушення.

При цьому необхідно:

- удосконалити процедуру перевірки на доброчесність та забезпечити дієвий моніторинг способу життя, доходів і витрат державних службовців;
- забезпечити прозорість видатків Державного і місцевих бюджетів;
- завершити формування і забезпечити ефективну діяльність Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, а також забезпечити взаємодію у межах завдань і структури, визначених законодавством, між Національним антикорупційним бюро України та Державним бюро розслідувань України;
- активізувати взаємодію з міжнародними антикорупційними організаціями, зокрема Групою держав Ради Європи проти корупції (GRECO), впровадження кращих практик.

Важливим напрямом політики НБ є **інтеграція в Європейський Союз**. Поділяючи спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як **пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики**.

Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для посилення спроможностей сектору безпеки і оборони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

Пріоритетом є формування ключових передумов, необхідних для набуття Україною членства в ЄС - важливої гарантії демократичного розвитку, економічного добробуту та зміцнення безпеки. Членство України в ЄС сприятиме покращенню клімату довіри і безпеки в регіонах Східної Європи та Чорного моря.

Окремим напрямом державної політики НБ визначено **особливе партнерство з НАТО**. Україна розглядає розвиток особливого партнерства з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаній 9 липня 1997 року, Декларації про її доповнення від 21 серпня 2009 року та Річних національних програм співробітництва Україна - НАТО як пріоритетний напрям своєї безпекової політики.

Співробітництво з НАТО сприяє утвердженню в Україні демократичних цінностей, формуванню стабільного безпекового середовища, є важливим інструментом підтримки реформ, зокрема у секторі безпеки і оборони, а також забезпечує спільну протидію сучасним безпековим викликам і загрозам.

Виходячи з довгострокової цілі приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, основу якої складає НАТО, Україна поглиблюватиме співробітництво з Альянсом з метою **досягнення критеріїв**, необхідних для набуття членства у цій організації, за напрямками:

- поглиблення політичного діалогу з питань упровадження демократичних реформ і забезпечення регіональної безпеки;
- реалізації коротко- та середньострокових заходів щодо підвищення обороноздатності України, зокрема проведення спільних навчань;
- розвитку взаємодії в сфері безпекового і оборонного планування, зокрема шляхом періодичного проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони, за результатами якого уточнюватимуться документи оборонного і безпекового планування;
- упровадження реформ у секторі безпеки і оборони відповідно до стандартів НАТО;
- створення ефективного механізму реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці;
- участі в операціях НАТО з підтримання миру і безпеки;
- розвитку спроможностей щодо запобігання і боротьби з тероризмом, а також спільної боротьби з тероризмом;
- імплементації принципів Ініціативи НАТО з побудови цілісності, прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків у секторі безпеки і оборони;
- розвитку спільних програм підготовки персоналу органів сектору безпеки і оборони, зокрема Програми професійного розвитку;
- взаємодії у сферах енергетичної безпеки, науки і технологій та захисту навколишнього природного середовища.

Пріоритетним завданням є досягнення повної сумісності сектору безпеки і оборони з відповідними структурами держав - членів НАТО, що має забезпечити можливість набуття у майбутньому членства України в

Північноатлантичному альянсі з метою отримання дієвих гарантій державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері – ще один напрям ДП НБ.

Відмовившись від політики позаблоковості, яка не забезпечила територіальної цілісності держави, Україна в середньостроковій перспективі спиратиметься на власні можливості та залишає за собою право обирати участь у системах колективної безпеки і оборони як спосіб гарантування державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Зовнішні гарантії безпеки забезпечуватимуться шляхом формування мережі союзнитва як з окремими державами та регіональними організаціями й ініціативами (шляхом укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у механізмах колективної безпеки).

Зовнішньополітична діяльність України у сфері гарантування національної безпеки держави буде спиратися на політику європейської і євроатлантичної інтеграції та здійснюватися на різних рівнях - глобальному, регіональному, субрегіональному.

На глобальному рівні Україна розглядає поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки як гарантом міжнародної безпеки на євроатлантичному просторі на основі Хартії Україна - США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 року як головний зовнішньополітичний пріоритет. Україна прагнучиме до стратегічного розвитку взаємодії на засадах партнерських відносин з іншими державами - ключовими центрами впливу, зокрема КНР. Продовжуватиметься активне використання глобальних форматів - міжнародних організацій, насамперед ООН, "Групи двадцяти", "Групи семи", інших механізмів, спрямованих на зміцнення миру та стабільності у світі, додержання норм міжнародного права і справедливе врегулювання конфліктів.

Україна сприятиме процесу ядерного роззброєння, а також підтримуватиме ініціативи з укладення універсального міжнародного договору щодо гарантій безпеки, передусім без'ядерним державам, який би містив чіткий перелік зобов'язань та дій сторін у випадку його порушення, в тому числі в контексті застосування санкцій до держави-порушниці. Україна прагне до створення на основі Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) ефективного механізму гарантування свого державного суверенітету і територіальної цілісності.

Агресія Росії проти України збільшила актуальність реформування Ради Безпеки ООН. Тому в рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН увага

зосереджуватиметься на підтримці таких ініціатив з реформування Ради Безпеки ООН, які забезпечать її адекватне реагування на порушення міжнародного права, навіть якщо порушник є постійним членом цього органу.

Зусилля на регіональному рівні спрямовуватимуться на створення ефективної системи взаємодії у Центральній та Східній Європі з метою забезпечення безпеки та стабільності. Для цього використовуватимуться насамперед інструменти та можливості ОБСЄ та Ради Європи. Особлива увага приділятиметься формуванню механізмів забезпечення безпеки в регіоні Чорного моря.

Україна проводитиме спільно з іншими європейськими союзниками політику денуклеаризації та демілітаризації Чорноморського регіону; сприятиме поверненню до режиму оновленого Договору про звичайні збройні сили в Європі; братиме активну участь в опрацюванні існуючих та внесенні нових безпекових ініціатив, спрямованих на зміцнення стабільності і колективної безпеки в Європі.

На субрегіональному рівні Україна продовжуватиме активно використовувати існуючі формати - "Веймарський трикутник", "Вишеградську групу", ГУАМ, ЦЄІ, ОЧЕС тощо - з метою забезпечення захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, реалізації економічних і енергетичних проєктів та ініціатив.

З метою здійснення активної зовнішньополітичної діяльності розвиток Міністерства закордонних справ України має бути спрямований на формування зовнішньополітичного відомства європейського зразка, забезпеченого необхідними для ефективного просування національних інтересів держави ресурсами і можливостями.

Забезпечення економічної безпеки як і в минулі роки виступає в якості окремого напрямку державної політики національної безпеки.

Основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи - членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС.

Ключовою умовою нової якості економічного зростання є забезпечення економічної безпеки шляхом:

- деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку;

- ефективного застосування механізму спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), унеможливлення контролю стратегічних галузей капіталом держави-агресора;
- створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори, як інструменту забезпечення національної безпеки;
- забезпечення готовності економіки до відбиття Україною збройної агресії;
- розвитку оборонно-промислового комплексу як потужного високотехнологічного сектору економіки, здатного відігравати ключову роль у її прискореній інноваційній модернізації;
- юридичного захисту в міжнародних інституціях майнових інтересів фізичних і юридичних осіб України та Української держави, порушених Росією;
- підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів, диверсифікації зовнішніх ринків, торговельних та фінансових потоків;
- забезпечення цілісності та захисту інфраструктури в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду;
- ефективного використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій, дієвого контролю за станом державного боргу;
- стабілізації банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів;
- системної протидії організованій економічній злочинності та "тінізації" економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації.

Забезпечення енергетичної безпеки.

Пріоритетами забезпечення енергетичної безпеки України є:

- реформування енергетичних ринків, забезпечення прозорості господарської діяльності, конкуренції на цих ринках та їх демонополізація, інтеграція енергетичного сектору України до енергетичних ринків ЄС та системи європейської енергетичної безпеки;
- підвищення енергетичної ефективності та забезпечення енергозбереження;

- диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання, подолання залежності від Росії у постачанні енергетичних ресурсів і технологій, розвиток відновлюваної та ядерної енергетики з урахуванням пріоритетності завдань екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

- створення умов для надійного енергозабезпечення та транзиту енергоресурсів територією України, захищеності енергетичної інфраструктури від терористичної загрози;

- формування системи енергозабезпечення національної економіки і суспільства в особливий період.

Забезпечення інформаційної безпеки

Пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки є:

- забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;

- створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

- протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства;

- розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади;

- виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності;

- створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав - членів НАТО;

- удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу.

Забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів.

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів є:

- розвиток інформаційної інфраструктури держави;

- створення системи забезпечення кібербезпеки, розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події (СЕКТ);

- моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації;

- розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;

- забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації;
- реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захист державних інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав - членів НАТО та ЄС;
- створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, інтенсифікація співпраці України та НАТО, зокрема в межах Траватого фонду НАТО для посилення спроможностей України у сфері кібербезпеки.

Забезпечення безпеки критичної інфраструктури.

Пріоритетами забезпечення безпеки критичної інфраструктури є:

- комплексне вдосконалення правової основи захисту критичної інфраструктури, створення системи державного управління її безпекою;
- посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури, зокрема енергетичної і транспортної;
- налагодження співробітництва між суб'єктами захисту критичної інфраструктури, розвиток державно-приватного партнерства у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та реагування на них;
- розробка та запровадження механізмів обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і населенням стосовно загроз критичній інфраструктурі та захисту чутливої інформації у цій сфері;
- профілактика техногенних аварій та оперативне і адекватне реагування на них, локалізація і мінімізація їх наслідків;
- розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері.

Забезпечення екологічної безпеки. Пріоритетами забезпечення екологічної безпеки є:

- збереження природних екосистем, підтримка їх цілісності та функцій життєзабезпечення;
- створення ефективної системи моніторингу довкілля;
- ресурсозбереження, забезпечення збалансованого природокористування;
- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, забезпечення контролю джерел забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, зниження рівня забруднення та відтворення родючості ґрунтів; очистка територій від промислових і побутових відходів;

- формування системи переробки та утилізації відходів виробництва та споживання;
- мінімізація негативних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин і збудників хвороб.

Механізми реалізації політики національної безпеки України представляють собою процеси кардинального реформування сектору безпеки і оборони, вдосконалення цілісної системи забезпечення національної безпеки, зокрема механізмів її правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення.

Згадані механізми ґрунтуються на таких *принципах*:

- верховенство права, неухильне дотримання законодавства;
- відповідальність суб'єктів забезпечення національної безпеки України за виконання поставлених перед ними завдань;
- прозорість основних напрямів видатків на національну безпеку і оборону;
- дієвість і постійність контролю у сфері національної безпеки, зокрема за використанням фінансових і матеріальних ресурсів;
- участь інститутів громадянського суспільства у реалізації Стратегії.

Однією з ключових умов для досягнення цілей і завдань політики національної безпеки, є *координація* заходів з реалізації політики НБ в цілому та Стратегії НБ зокрема а також запровадження дієвого *державного та громадського контролю* за її реалізацією.

Принципи такого контролю зафіксовані у відповідному Законі України та в Стратегії НБ України: верховенства права, неухильного додержання вимог законодавства, яким регулюється діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки;

- чіткого розмежування функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері управління національною безпекою;
- взаємодії та відповідальності суб'єктів забезпечення національної безпеки за реалізацію політики національної безпеки, її належне ресурсне забезпечення;
- прозорості основних напрямів видатків на національну безпеку і оборону держави;
- ефективності державного контролю за використанням фінансових і матеріальних ресурсів у сфері національної безпеки;
- відкритості інформації про діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки, що не становить державну таємницю;

- відповідальності посадових осіб за своєчасність, повноту і достовірність інформації, що надається, та за належне реагування на звернення громадян, громадських організацій, виступи у засобах масової інформації.

Координацію заходів з реалізації політики НБ та Стратегії НБ здійснюють Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України у межах їх повноважень.

Контроль за реалізацією Стратегії здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України у межах їх повноважень.

Рада національної безпеки і оборони України щорічно розглядає стан реалізації Стратегії, визначає пріоритети і завдання політики національної безпеки, орієнтовні обсяги фінансових та інших ресурсів, необхідних для їх реалізації, вносить Президентові України відповідні пропозиції.

Секретар Ради національної безпеки і оборони України періодично, а у разі потреби невідкладно інформує Президента України про хід виконання Стратегії та подає відповідні пропозиції.

Інститути громадянського суспільства здійснюють контроль за діяльністю органів державної влади щодо реалізації Стратегії через:

- громадську експертизу проектів нормативно-правових актів та концептуальних документів з питань національної безпеки;
- участь у роботі громадських експертних рад при державних органах, що діють у сфері національної безпеки;
- інформування суспільства про діяльність органів державної влади у сфері національної безпеки.

Координація заходів з наукового супроводження реалізації Стратегії здійснюється Національним інститутом стратегічних досліджень за участю Національної академії наук України, Національної академії правових наук України.

І на завершення. Фахівці (зокрема *Г.Ситник*) відмічають, що державна політика завжди є своєрідний продукт змагання окремих людей та груп, більшою мірою це результат політичної гри, а не логіки. Важливим є те, хто приймає участь в оцінках і прогнозах та яка інформація була прийнята до уваги, тобто знайшла своє відображення у кінцевому документі (наприклад, у Стратегії).

Це, як правило, створює **певну напруженість** як при визначенні принципів і пріоритетів державної політики національної безпеки, так і (що частіше) – в процесі її реалізації. Головна причина на поверхні. Вона зумовлена обмеженістю ресурсів, які можуть бути спрямовані на вирішення того чи іншого проблемного питання, пов'язаного із забезпеченням національної безпеки.

Тобто завжди має місце дискусійна ситуація у суспільстві, між ним і владою, серед керівництва держави щодо вибору та “ціни” інструментів політики, за допомогою яких передбачається досягнення тих чи інших цілей політики.

Проте слід назвати **ще одну причину напруженості**, а саме привласнення права на розробку, обґрунтування та правову імплементацію політики національної безпеки конкуруючими в українському суспільстві фінансово-олігархічними групами, які «утримують» відповідну інституційну складову (державні та недержавні науково-дослідні та аналітичні структури, тощо). В результаті склалась ситуація, коли голос експертів – представників громадянського суспільства та окремих фахівців державного сектору, якщо він не попадав в унісон з офіційною позицією діючої на той час влади, якщо не ігнорувався повністю, то принаймні залишався в ранзі «окремої думки», або використовувався як додатковий аргумент внутрішньо - політичної боротьби. Одночасно принципові, засадничі висновки завжди натикались на обмеження, що витікали з визначальних, передусім економічних інтересів фінансово-олігархічних груп, а також інтересів їх глобальних кураторів з числа реальних «гравців» на світовій шахівниці.

Відтак оцінки, висновки та констатації, що містились в основних державних документах із сфери національної безпеки, створювали у пересічного українця ілюзію їх абсолютної обґрунтованості, виваженості, проте по суті вони фіксували лише бажаний напрям руху для тих, хто знаходився у владного керма, саме їх інтерпретацію поняття «національні інтереси». В результаті суспільство було дезорієнтоване стосовно самої можливості зовнішньої агресії проти України та реального зовнішнього ворога.

Державна політика національної безпеки - це інтегральна політика на національному рівні, тобто державна політики в цілому, без розкладу її на окремі складові та компоненти. Її сутність проявляється в тому, що вона спрямована на захист національних інтересів і таким чином зачіпає практично всі сфери життя суспільства.

Визначені в Стратегії НБ завдання із виконання основних напрямів державної політики національної безпеки України є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами СЗНБ та є основою для розроблення інших документів стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки.

Механізми реалізації політики національної безпеки України представляють собою процеси кардинального реформування сектору безпеки і оборони, вдосконалення цілісної системи забезпечення національної безпеки, зокрема механізмів її правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy.
2. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy"
3. Zakon Ukrainy "Pro Sluzhbu bezpeku Ukrainy"
4. Zakon Ukrainy " Pro Sluzhbu zovnishnoi rozvidky Ukrainy".
5. Zakon Ukrainy "Pro rozviduvalni orhany Ukrainy".
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy";
7. Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi». – K. : NISD, 2015. – 684 s. (Elektronna versiia: www.niss.gov.ua)
8. Bohdanovych V. Yu., Semchenko A. I. Pidkhid do rozrobky teoretychnykh zasad stratehichnoho planuvannia u sferi derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky derzhavy // Stratehichna panorama. – 2006. - №2
9. Vedunh E. Otsiniuvannia derzhavnoi polityky i prohram. — K.: VSEUVYTO
10. Honcharenko M., Lysytsyn E. Metodolohichni zasady rozrobky novoi redaktsii kontseptsii natsionalnoi bezpeky Ukrainy.- TsMBSS-Kyiv 2002/<http://www.kgi.edu.ua/cisss-ua/files/TEXT.doc>
11. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B Metodolohichni zasady rozrobky stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy // Stratehichna panorama.- 2004. - №3
12. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. Priorytetnist natsionalnykh interesiv u svitli stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy // Strat. panorama. — 2005. — № 3. — S. 11-18.
13. Derzhavna polityka Ukrainy v sferi reformuvannia systemy pravookhoronnykh orhaniv u konteksti yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii: Naukovo-praktychnyi posibnyk. /V.A. Yashchenko, S.L. Liulko, H.V. Novytskyi ta in.; Za zah. red. akademika NAN Ukrainy V.P.Horbulina - K.: DP "NVTs "Ievroatlankyinform", 2006. - 188 s. - (Formuvannia i realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy).
14. Kucherenko O.O. Derzhavna polityka: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia protsesu formuvannia ta zdiisnennia // Avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.01., Ukr. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. — K., 2000. — 20 s.
15. Mekhanizmy formuvannia i realizatsii derzhavnoi polityky protydii zlochynnosti u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Naukovo-praktychnyi posibnyk /V.A.Iashchenko, Yu.R.Havdo, O.V.Hamarnyk ta in. Za zah. red. akademika NAN Ukrainy, d.t.n V.P.Horbulina - K.: DP "NVTs "Ievroatlankyinform", 2006. - 268 s- (Formuvannia i realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy).
16. Mizhnarodna informatsiina bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy. — K.: Tsentr vilnoi presy, 2006. —.§1.8; §2.3; §3.9; .§4.6 .
17. Sytnyk H.P. Derzhavne upravlinnia natsionalnoiu bezpekoiu Ukrainy: Monohr. — K.: NADU, 2004. — 408 s.
18. Sytnyk H.P. Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady): Pidruchnyk K.: NADU, 2012. — 544 s.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

ПОПЛАВСЬКА Аліна Вікторівна
аспірант Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука,
прокурор відділу Житомирської обласної прокуратури

11.1. Генеза та типологізація злочинів, вчинених у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

11.2. Особливості об'єкта та об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

11.3. Особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Some aspects of the general characteristics of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services

A. V. Poplavska
graduate student of the International University of Economics and
Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk,
Prosecutor of the Zhytomyr Regional Prosecutor's Office

Некоторые аспекты общей характеристики преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг

А. В. Поплавская
аспирант Международного экономико-гуманитарного университета
имени академика Степана Демьянчука,
прокурор отдела Житомирской областной прокуратуры

Ключові слова: службові злочини, публічні послуги, суспільні відносини, суб'єкт злочину, посадові особи, службові особи, об'єкт злочину, службові повноваження, об'єктивна сторона злочину, істотна шкода, тяжкі наслідки.

Keywords: official crimes, public services, public relations, subject of crime, officials, officials, object of crime, official powers, objective side of the crime, significant damage, grave consequences.

Ключевые слова: служебные преступления, публичные услуги, общественные отношения, субъект преступления, должностные лица, объект преступления,

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

служебные полномочия, объективная сторона преступления, существенный вред, тяжкие последствия.

АНОТАЦІЯ

У розділі на підставі вивчення наукових позицій правознавців зазначена загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, окреслено розмежування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг з корупційними правопорушеннями. На підставі аналізу кримінального законодавства та поглядів науковців визначено родовий та безпосередній об'єкт злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням адміністративних послуг. За допомогою актуальної судової практики охарактеризовано об'єктивну сторону зазначених злочинів. Виокремлені характерні ознаки суб'єктивної сторони досліджуваної злочинності. Систематизовано суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням адміністративних послуг.

SUMMARY

Based on the study of scientific positions of jurists, the section outlines the general characteristics of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services, outlines the distinction between crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services with corruption offenses. Based on the analysis of criminal law and the views of scholars, the generic and direct object of the crime in the field of official activities and professional activities related to the provision of administrative services has been identified. With the help of current case law, the objective side of these crimes is characterized. The characteristic features of the subjective side of the investigated crime are singled out. The subjects of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of administrative services are systematized.

АННОТАЦИЯ

В разделе на основании изучения научных позиций правоведов указана общая характеристика преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, определены разграничения преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг с коррупционными правонарушениями. На основании анализа уголовного законодательства и взглядов ученых определен родовой и непосредственный объект преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением административных услуг. С помощью актуальной судебной практики охарактеризованы объективную сторону указанных преступлений. Выделены характерные признаки субъективной стороны исследуемой преступности. Систематизированы субъектов преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением административных услуг.

11.1. Генеза та типологізація злочинів, вчинених у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Принциповим у ракурсі наукового обґрунтування і практичної реалізації дієвої системи протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є комплексний узгоджений підхід у розумінні даного явища. Одним із елементів такого розуміння є кримінально-правова характеристика вказаних злочинів, яка дозволяє визначити структуру службової злочинності та злочинності у професійній діяльності, пов'язаній з наданням публічних послуг, виокремити спільні ознаки й риси усього загалу зазначених злочинів, що, у свою чергу, виступає методологічною основою кримінологічного дослідження злочинності, встановлення напрямків, рівнів, об'єктів і конкретних попереджувальних заходів. Саме кримінологічне дослідження службової злочинності та злочинності у сфері надання публічних послуг й обґрунтовує співвіднесення рівня суспільної небезпечності діяння та оптимального обсягу кримінально-правових і кримінологічних заходів, необхідних для подолання його причин і умов.

Зазначимо, що певною мірою питання окремих складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, раніше вже розглядалися такими вченими, як О. Доник, К. Задоя, Д. Крупко, О. Новаков, В. Хашев, Ф. Шиманський, Б. Волженин, И. Гельфанда, Б. Здравомислов, Ю. Ляпунов, П. Матишевський, О. Светлов, О. Трайнин, Б. Утевський, Д. Михайленко, В. Тютюгін, Ю. Гродецький, О. Дудоров, М. Рябенко.

Передусім відмітимо, що як чинне національне і міжнародне кримінальне законодавство, так і практика кримінально-правової охорони встановлює кримінальну відповідальність за низку злочинів, які вчиняються відповідними службовими особами або ж об'єкт посягання яких тією чи іншою мірою належить до сфери службової діяльності.

Зазначимо, що чинне кримінальне законодавство також містить окремий розділ, присвячений злочинам у сфері службової діяльності, причому перша редакція Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. включала лише сім складів службових злочинів (статті 364-370), а саме зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службова недбалість, одержання хабара, давання хабара, провокація хабара. В процесі приведення національного кримінального законодавства у відповідність до міжнародно-правових стандартів згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

правопорушення»¹ передбачалось доповнення переліку службових злочинів незаконним збагаченням і зловживанням впливу.

Фактично ж трансформація КК у частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності відбулася з 01.07.2011 року².

При цьому єдиними принципово новими рисами такої трансформації було те, що:

1) було диференційовано підстави кримінальної відповідальності за загальні корупційні злочини (лише у межах складів злочинів з розділу XVII Особливої частини КК) на дві групи: корупційні злочини у публічній сфері управління та корупційні злочини у приватній сфері управління. Зазначене дозволило враховувати різний ступінь суспільної небезпеки таких груп діянь при застосуванні заходів кримінально-правового впливу;

2) виділено у системі корупційних злочинів окрему групу за ознаками спеціального суб'єкта – корупційні злочини осіб, які надають публічні послуги, що стало винаходом українського законодавця і несподіванкою для науки кримінального права, оскільки виокремлення такого суб'єкта відбулося вперше в Україні та до того не обговорювалося у науці кримінального права.

У подальшому сутнісні зміни введеного з 01.07.2011 року механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам почали запроваджуватися лише з 2013 року і їх на сьогодні нараховується не так багато як це може здатися із значної кількості законодавчих корекцій КК щодо протидії корупції.

Реально нові кримінально-правові інструменти протидії корупції Михайленко Д.Г. зводить до наступного:

1) викладення у новій редакції ст.354 КК, чим сконструйовано склад цього злочину по типу норм про підкуп і розширено поле антикорупційної дії КК за рахунок збільшення кола спеціальних суб'єктів пасивного підкупу, і подальше розростання дії цієї норми на приватний сектор у зв'язку із змінами від 13.05.2014 року, за якими суб'єктами цього злочину на сьогодні є особи, які працюють на користь будь-якої юридичної особи, та працівники такої юридичної особи, які не є службовими особами;

2) запровадження та введення у дію з 27.04.2014 року інституту відповідальності юридичних осіб у тому числі за вчинення корупційних злочинів, а також подальше значне розширення підстав застосування до

¹ Закон України від 11.06.2009 р. № 1508-УІ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». *Офіційний вісник України*. 2009. № 53. Ст. 1824

² Закон України від 07.04.2011 р. №3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 41. ст.414.

юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за рахунок передбачення у п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України у якості такої підстави – незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення визначеного корупційного злочину, що у сумі з нормами розділу Х Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року вже сьогодні надає правоохоронній системі значні правові інструменти для впливу на великий приватний бізнес за допомогою ресурсів кримінальної юстиції та формує новий напрямок юриспруденції – антикорупційна безпека господарської діяльності;

3) наближення норми про незаконне збагачення до моделі ст. 20 Конвенції ООН проти корупції у зв'язку із змінами, внесеними 14.10.2014, 12.02.2015 та 31.10.2019¹.

Інші зміни КК у частині протидії корупційним злочинам, виходячи із їхнього рівня та можливості вплинути на реальну ситуацію у цій сфері охорони правовідносин від злочинних посягань, не мають того масштабу, щоб вести мову про те, що вони суттєво трансформували механізм кримінально-правового впливу на корупційні злочини чи службові злочини. Враховуючи, що: 1) найбільш небезпечні злочини у сфері службової діяльності є корупційними злочинами і навпаки; 2) основні інструменти кримінально-правової протидії корупції сконцентровані і диференційовані саме у межах розділу XVII Особливої частини КК, є необхідність встановлення співвідношення між ними.

У той час, коли злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зосереджені у межах розділу XVII Особливої частини КК, корупційні злочини структурно не виокремлені в Особливій частині КК.

Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у рамках розділу XVII Особливої частини КК за ознакою корумпованості із застосуванням підходу М.І. Мельника² можна розділити на такі, що є завжди корупційними (безумовно корупційні); такі, що є завжди не корупційними, і змішані (умовно корупційні), вчинення яких не завжди супроводжується ознакою корупційності, в одних випадках вони мають корупційний характер, в інших – ні.

¹ Михайленко Д. Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. 2017. С. 378-400.

² Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. с.168-172.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Безумовно корупційними є всі різновиди зловживання повноваженнями (ст.ст. 364, 364-1, 365-2 КК) та підкупів (ст.ст. 368, 369, 368-3, 368-4 КК), а також пов'язане з останніми зловживання впливом (ст.369-2 КК), незаконне збагачення (ст. 368-2 КК), змішаними – перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст.365 КК), службове підроблення (ст.366 КК) та протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ст.369-3 КК), завжди не корупційними – службова недбалість (ст.367 КК) і провокація підкупу (ст.370 КК). При цьому, декларування недостовірної інформації та незаконне збагачення (ст.ст. 366-1 і 368-5 КК) є злочинами, пов'язаними з корупцією. Враховуючи викладене, коло корупційних злочинів лише перетинається із колом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг.

Важливою типологізацією корупційних злочинів, ідею якої доцільно використати і щодо злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК, є їх розподіл на дві принципово різні групи за критерієм механізму злочинних (корупційних) відносин на односторонні та двосторонні злочини. До односторонніх відносяться такі злочини, які можуть бути вчинені суб'єктом злочину одноособово без обов'язкової добровільної участі інших осіб (ст.ст. 364-367, 368-2, 368-5, 369-3, 370 КК). До двосторонніх злочинів відносяться такі злочини, які можуть бути вчинені виключно при обов'язковій добровільній участі декількох суб'єктів злочину (ст.ст. 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК)¹.

11.2. Особливості об'єкта та об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Визначення об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також виявлення його значення є важливим для правильного розуміння природи цієї групи злочинів, їх ознак для цілей кримінально-правової кваліфікації та дає можливість обґрунтувати проведену в Україні диференціацію режимів кримінально-правового впливу на корупцію.

Визначення об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та виявлення його значення є важливим для правильного розуміння природи цієї групи злочинів, їх ознак. Об'єктом злочину визначаються соціальна, політична

¹ Михайленко Д. Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. 2017. С. 378-400.

сутність і суспільна небезпека діяння¹. За об'єктом злочину приховується справжня природа тієї чи іншої категорії злочинів, того чи іншого конкретного складу злочину, його спрямованість².

Всі науковці згодні з тим, що об'єктом злочину є те, на що посягає злочинне діяння і що береться під охорону кримінальним законом, але на цьому єдність поглядів закінчується. Відомо, що найбільш поширеною є концепція, яка визначає об'єкт злочину через категорію «суспільні відносини», що своїм корінням сягає кінця XIX ст.³ та детально розроблена в радянській науці кримінального права. Незважаючи на серйозне наукове обґрунтування та перевірку практикою, у сучасній кримінально-правовій доктрині такий погляд на об'єкт злочину піддається інтенсивній критиці.

Михайленко Д.Г. пропонує позицію, за якою об'єкт злочину – це суспільні відносини, які охороняються Кримінальним законом від злочинних посягань та порушуються при вчиненні будь-якого злочину. Тут варто додати, що не будь-які суспільні відносини можуть бути об'єктом кримінально-правової охорони, а лише ті, що первинно врегульовані іншими галузями права, тобто є правовідносинами, що виключає із сфери кримінально-правової охорони ті відносини, що є антисуспільними. Кримінальне ж право, будучи субсидіарною галуззю, встановлює додатковий особливий механізм додержання правопорядку в таких правовідносинах шляхом загрози та застосування у визначених формах найбільш жорсткого виду юридичної відповідальності – кримінальної відповідальності⁴.

Беззаперечною перевагою концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини» є те, що на даному етапі розвитку правової думки вона здатна найбільш повно (порівняно з іншими підходами) пояснити механізм порушення об'єкта вчиненням злочином. Серед різноманітних визначень суспільних відносин, що існують в науці, найбільш повним видається те, що розкриває їх як порядок взаємовідносин, взаємодії суб'єктів щодо задоволення своїх потреб та вирішення протилежних інтересів, який на певному етапі розвитку держави і суспільства сприяє вирішенню поставлених завдань⁵.

¹ Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступления Волгоград : Науч.-исслед. и ред.-издат. отдел ВСШ МВД СССР. 1976. с.5.

² Утевский Б.С.Общее учение о должностных преступлениях. М.: Юрид. изд. Минюста СССР. 1948. с.292.

³ Сенаторов М.В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність *Питання боротьби зі злочинністю*. 2003. Вип. 7. с.139.

⁴ Михайленко Д.Г. Поняття та структура об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. с. 521-531.

⁵ Чугуніков. І.І. До питання про предмет кримінально-правового регулювання. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 6. с. 45-48.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Згрупування злочинів у розділах Особливої частини КК проводиться, як правило, за родовим об'єктом, під яким розуміється група однорідних (схожих) суспільних відносин, які охороняються Кримінальним законом та на які посягає певне коло діянь¹.

Відзначимо, що в науці питання про родовий об'єкт службової злочинності вирішується вченими по-різному. Так, наприклад, Ю. Александров, О. Дудоров, В. Клименко тощо² вважають родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності встановлений законом порядок здійснення посадовими та службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності своїх повноважень.

У той же час, попри певні позитивні риси наведеної дефініції родового об'єкта, як-от включення до нього службових відносин не лише у публічному, але й у приватному секторі, маємо означити суперечливість розкриття родового об'єкта одночасно через категорії «посадові особи» та «службові особи», розмежування сутності та змісту яких досі залишається актуальним завданням кримінального права.

Крім цього, у кримінологічному аспекті слід звернути увагу, що зазначений родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності загалом є подібним до об'єкта корупційних злочинів. Зокрема М. Мельник визначає їх об'єктом «встановлений порядок діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, авторитет цих органів, а також порядок реалізації службовими особами таких органів наданої їм влади та службових повноважень»³. При цьому, хоча певною мірою злочини у сфері службової діяльності та корупційні злочини й перетинаються, однак це аж ніяк не свідчить про тотожність даних категорій. З іншого боку, низка злочинів у сфері службової діяльності явно має корупційний характер, а тому цілком можливе поєднання окремих ознак родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та корупційних злочинів.

Деякі вчені включають до родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності авторитет відповідних структур, з використанням влади (повноважень) яких і вчиняються такі злочини. З цього приводу В. Хашев окремо вказує, що частиною даного родового об'єкта є «авторитет державних і громадських організацій та інших структур, що розуміється як визнання,

¹ Михайленко Д.Г. Поняття та структура об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. с. 521-531.

² Кримінальне право України. Особлива частина. Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. за ред М. І. Мельника. 2-ге вид. К.: Атіка, 2008. с. 548.

³ Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 К, 2002. 506 с.

впливовість, престиж, якому за природою може заподіюватися шкода»¹. На думку А. Задорожного, в даному разі має йтися про авторитет не тільки державних і громадських, але й муніципальних органів, який також зазнає шкоди у разі вчинення злочинів даної категорії у сфері службової діяльності в органах місцевого самоврядування.

Визнання авторитету частиною родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності підтримують й інші вчені, наприклад П. Матишевський². Зокрема, учений звертає увагу на те, що об'єктом злочинних посягань є авторитет не лише відповідних органів публічної влади, але й загалом підприємств, установ й організацій незалежно від форм власності.

Відмітимо, що у кримінологічному значенні авторитет певної владної чи управлінської інституції є соціально-психологічним явищем, що відображає досягнутий рівень правосвідомості, ставлення особистості, соціальних груп і суспільства в цілому до окремого інституту або влади. Злочини у сфері службової діяльності іманентно пов'язані з неправомірним нецільовим використанням службових повноважень усупереч інтересам служби, що ставить під сумнів такі основи авторитету владно-управлінських органів, як професіоналізм, добросовісність й неупередженість. Відтак А. Задорожний вважає за доцільне розглядати авторитет як один з елементів родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності³.

Іншою не менш важливою складовою родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності поряд з авторитетом, на думку Т. Слуцької, виступає законодавчо визначена правильна діяльність державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації місцевого самоврядування, установи, підприємства⁴. У даному разі слід акцентувати увагу на оціночному характері «правильності» діяльності тієї чи іншої установи, що для більш точного розуміння сутності родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності вимагає формулювання критеріїв оцінювання такої правильності. На думку А. Задорожного, така правильність, що полягає у нормальному, звичайному функціонуванні певних владно-управлінських органів, нерозривно пов'язана зі спрямованістю діяльності й виконанням ними поставлених соціальних функцій згідно з суспільними

¹ Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» Д., 2007. - 20 с.

² Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник за ред. П. С. Матишевського. К. : Юрінком Інтер, 1999. с. 501.

³ Задорожний А.А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2012. №2(44). С. 105-110.

⁴ Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності : навч. посіб. К. : КИТ, 2007. с. 30.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

інтересами. Так чи інакше, спрямованість даної діяльності на задоволення інтересів людини, суспільства і держави потребує відповідного об'єктивного оцінювання, критерієм чого може виступати лише визначення відповідності практичної діяльності конкретного органу законодавчо встановленим положенням.

Таким чином, щодо родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності має йтися не стільки про правильність, скільки про правомірність діяльності органів публічної влади, а також підприємств, установ й організацій. При цьому родовий об'єкт таких злочинів становить не сама правомірність діяльності певних органів й установ, а й пов'язані із нею суспільні відносини. У зв'язку із цим В. Хашев пропонує виділяти одразу два родових об'єкти - суспільні відносини, що визначають зміст правильної роботи апарату органів публічної влади та їх підприємств, установ чи організацій, а також відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату підприємств, установ чи організацій недержавних форм власності¹. З одного боку, не можна не погодитись із наявністю істотних відмінностей між відносинами, які виникають з приводу правильної (правомірної) діяльності органів публічної влади та приватних підприємств, установ і організацій. Критерієм диференціації у даному разі виступають інтереси, на задоволення яких спрямована діяльність вказаних інституцій.

З іншого боку, як вважає А. Задорожний, хоча правомірність (правильність) службової діяльності в публічному та приватному секторі й відрізняється за своїм змістом, проте вона все одно вимагає від службових осіб дотримання й виконання у процесі такої діяльності приписів відповідних правових актів. Отже, не відступ службової особи від суспільних, державних або приватних інтересів визначає сутність посягання, а порушення нею правових засад діяльності службової особи (відступ від права, що охороняє такі інтереси), що має наскрізно спільну соціально-психологічну природу.

Відповідно до цього А. Задорожним пропонується виділяти єдиний родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності - суспільні відносини, які становлять зміст правомірної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також їх авторитет і ділову репутацію².

У свою чергу, Д. Михайленко зазначає, що найбільш точною є позиція, за якою об'єктом злочинів, передбачених розділу XVII Особливої частини КК,

¹ Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Д., 2007. - 20 с.

² Задорожний А.А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2012. №2(44). С. 105-110.

є встановлений нормами права порядок здійснення службовими особами та особами, які надають публічні послуги, своїх повноважень. Проте такий порядок є не чим іншим як соціальним зв'язком суспільних відносин, які охороняються нормами розділу XVII Особливої частини КК.

Із урахуванням цього, зазначені норми охороняють суспільні відносини, в яких реалізуються публічна (державна чи муніципальна) влада, приватне управління та публічні послуги, а також офіційні спортивні змагання, що складаються між визначеними Кримінальним законом спеціальними суб'єктами та будь-якими суб'єктами, прямо зацікавленими у результатах їх діяльності, у зв'язку з владними, управлінськими та іншими юридичними актами цих спеціальних суб'єктів, а також результатами офіційних спортивних змагань, змістом яких є встановлений нормами права порядок здійснення такими спеціальними суб'єктами своїх повноважень чи обов'язків.

Як вбачається із наведеного у зв'язку із введенням у межах розділу XVII Особливої частини КК відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК) з 03.12.2015 року було значно розширено об'єкт його охорони.

Така складна структура родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК, зумовлена суттєвою зміною моделі кримінально-правової охорони службової діяльності Законом України № 3207-VI від 07.04.2011 року. Цим Законом у КК була реалізована ідея диференціації кримінально-правової охорони служби у публічній та приватній сферах.

Д. Михайленко виділяє чотири окремі групи суспільних відносин, які покликані охороняти норми розділу XVII Особливої частини КК: 1) змістом яких є встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень публічними службовими особами (інтереси публічної служби); 2) змістом яких є встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень іншими службовими особами (інтереси приватної служби); 3) змістом яких є встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень особами, які надають публічні послуги; і 4) змістом яких є встановлений нормами права порядок здійснення своїх обов'язків особами у сфері спорту¹.

Наведений розподіл заснований на принциповій відмінності природи повноважень публічних та приватних службовців, їх значимості, а також особливостях повноважень осіб, які надають публічні послуги та які працюють у сфері спорту. Разом із тим, структура охоронюваних правовідносин та механізм порушення об'єкта злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК, є однаковими, що є чи не єдиною ознакою, яка зумовила поміщення цих злочинів в один розділ.

¹ Михайленко Д.Г. Поняття та структура об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. с. 521-531.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

При вирішенні проблеми розмежування злочинів проти порядку управління та розглядуваної групи злочинів за родовим об'єктом слід враховувати, що якщо обов'язок діяти певним чином при скоєнні службового злочину покладається саме на службовця, то при скоєнні злочину проти порядку управління такий обов'язок вже стосується суб'єкта, на якого впливає діяльність державного (муніципального) органу.

Крім того, злочини проти порядку управління незалежно від суб'єкта відносин посягають на інші елементи (ознаки) державного (муніципального) органу, і не порушують його роботу через таку ознаку як здійснення функцій зазначеного органу, що може прямо зробити лише службова особа чи інший спеціальний суб'єкт.

Зазначене показує помилковість розміщення у межах розділу XV Особливої частини КК такого складу злочину, як підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст.354 КК), адже не складно побачити, що структура охоронюваних ст.354 КК правовідносин та механізм їх порушення, по-суті, є аналогічними тим, що охороняються нормами розділу XVII Особливої частини КК. Така помилка у розміщенні зазначеного злочину у структурі Особливої частини КК зумовлює неможливість встановлення порушення ним того об'єкту, який визначений законодавцем, а отже виключає можливість конструювання складу злочину у цілому¹.

Щодо безпосереднього об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, то його визначення має ґрунтуватись на розумінні родового об'єкта з конкретизацією змісту конкретних суспільних відносин, що виступають об'єктом посягання. При цьому від безпосереднього об'єкта одиничного злочину у сфері службової діяльності слід відрізнити його об'єктивну сторону. Так, як відзначає Акрам Трад Аль-Фаїз², будь-яке використання службового становища службовою особою всупереч інтересам служби є безпосереднім об'єктом хабарництва. На нашу ж думку, тут ідеться вже про окремі форми об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності, а саме зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

Об'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується тим, що одні з них (статті 364, 364-1, 365-2, 365-3, 366-1, 367 КК) можуть бути вчинені шляхом як дії, так і бездіяльності, тоді як інші (статті 365, 366, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 КК) – лише шляхом активної поведінки – дії.

¹ Михайленко Д.Г. Поняття та структура об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. с. 521-531.

² Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» К., 2002. 16 с.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони переважної більшості розглядуваних злочинів є наявність безпосереднього зв'язку між діянням особи та її службовою діяльністю. Інакше кажучи, таке діяння: а) завжди обумовлене службовим становищем або службовими повноваженнями суб'єкта і б) вчиняється всупереч інтересам служби або інтересам юридичної особи приватного права. Відповідальність за злочини, вчинювані в сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, також можлива лише за умови, якщо діяння суб'єкта: а) було пов'язане з використанням повноважень, якими він наділяється для надання таких послуг; б) вчинено всупереч тим цілям і завданням, заради досягнення і вирішення яких він отримує повноваження з надання таких послуг під час здійснення певної професійної діяльності¹.

Н. Худякова також зазначає², що для низки злочинів у сфері службової діяльності властива наявність прямого зв'язку між неправомірним діянням і здійснюваною особою службовою діяльністю, що може втілюватись у неправомірному використанні, перевищенні, невиконанні або неналежному виконанні зумовлених займаною посадою службових обов'язків. Водночас, як на нас, зазначений зв'язок, відсутній в об'єктивній стороні злочинів, передбачених статтями 369, 368-3, 369-2 КК України, не може розглядатись як розрізнявальна ознака загалом усіх злочинів у сфері службової діяльності.

В. Тютюгін та В. Гродецький, у свою чергу вказують, що якщо ж зв'язок відсутній, вчинене не може розглядатися як злочин, передбачений розділом XVII Особливої частини КК, і за наявності до того підстав підлягає кваліфікації за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо. Так, якщо службова особа або така, що надає публічні послуги, прагнучи досягти бажаного для неї результату, використовує для цього не своє службове становище, надані їй повноваження чи пов'язані з ними можливості, а, наприклад, виключно свої особисті знайомства, дружні зв'язки чи родинні стосунки з іншими особами, у тому числі і службовими чи такими особами, що надають публічні послуги, діяння не можуть розглядатися як такі, що пов'язані з використанням службового становища, службових повноважень чи повноважень з надання публічних послуг. Інакше кажучи, навіть ті можливості, які він використовує для досягнення бажаного результату, повинні бути пов'язані з цими повноваженнями, впливати з них, бути обумовлені ними, не говорячи вже про

¹ Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015 №1 (4), с. 272-295.

² Худякова Н. Ю. Характеристика об'єктивної сторони службової недбалості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 3. с. 177-184.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

використання суб'єктом безпосередньо наданих йому службових повноважень чи повноважень з надання публічних послуг¹.

У той самий час особливості способу вчинення цих злочинів із точки зору меж (обсягу) використання для цього винним своєї службової чи професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, по-різному окреслюються в законі щодо різних категорій суб'єктів цих злочинів. Так, стосовно осіб, які виконують функції держави, місцевого самоврядування чи є службовими особами юридичних осіб публічного права, закон указує на злочинне використання ними наданої їм влади або службового становища (наприклад, статті 364, 368 КК), тоді як щодо службових осіб юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги, застосовується інше законодавче формулювання і вказується на використання останніми не службового становища, а лише службових повноважень чи повноважень з надання публічних послуг (наприклад, статті 364-1, 365-2 КК).

Як різні за змістом і обсягом використовуються ці поняття («службове становище» і «службові повноваження») і у п. 5 примітки до ст. 354 КК, у якій наводиться визначення вимагання неправомірної вигоди такими суб'єктами під час вчинення ними злочинів, передбачених як ст. 354 КК, так й статтями 368, 368-3 і 368-4 КК². Із цих приписів закону випливає, що стосовно службових осіб публічного права закон оперує більш широким за змістом і обсягом поняттям способу вчинення ними службових злочинів, ніж стосовно службових осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги.

За частиною 1 ст. 366, статтями 364-2, 365-3, 366-1, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 369-2 і 370 КК караються злочини з формальним складом, які визнаються закінченими з моменту вчинення відповідного діяння (дії чи бездіяльності), а за статтями 364, 364-1, 365, 365-2, 367 та ч. 2 ст. 366 КК – із матеріальним, які вважаються закінченими з моменту настання (заподіяння) зазначених у законі наслідків, що повинні перебувати у причинному зв'язку з учиненим особою діянням.

Чимало злочинних діянь, зокрема, такі, як пропозиція чи обіцянка неправомірної вигоди, прийняття такої пропозиції чи обіцянки, прохання надати таку вигоду (статті 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК), належать до злочинів із так званим усіченим складом, бо момент їх закінчення порівняно з іншими діяннями (наприклад, передбачуваними ч. 1 ст. 366, ст. 366-1 КК) перенесено законом на більш ранню стадію їх вчинення. Обов'язковою

¹ Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015 №1 (4), с. 272-295.

² Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. С. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

ознакою об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом (статті 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК) є такі суспільно небезпечні наслідки, які: а) полягають у заподіянні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб чи б) спричиняють тяжкі наслідки тим самим правам, свободам та інтересам (статті 364-367 КК). У пунктах 3 і 4 примітки до ст. 364 КК законодавче визначення істотної шкоди і тяжких наслідків розкривається лише стосовно тих випадків, коли ці наслідки пов'язані із заподіянням матеріальних збитків¹. Але це зовсім не означає, що вказані злочини не можуть спричинити і наслідки нематеріального характеру.

Можливість спричинення останніх прямо впливає зі змісту диспозицій ч. 1 статей 364, 364-1, 365, 365-2 і 367 КК, у яких наслідки визначаються як заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Вочевидь, такі наслідки не можуть обмежуватися спричиненням лише матеріальних збитків, бо зазначені в законі відповідні права, свободи та інтереси не можуть бути зведені тільки до суто майнових, і тому шкода може бути визнана істотною, якщо порушуються не лише майнові, а й інші, наприклад, основні конституційні права і свободи людини і громадянина (право на життя, здоров'я, особисту безпеку і недоторканність, виборчі, трудові, житлові права тощо).

Поряд з цим, положення пунктів 3 і 4 примітки до ст. 364 КК поширюються далеко не на всі випадки спричинення істотної шкоди чи тяжких наслідків, а стосуються тільки тих із них, які полягають у заподіянні матеріальних збитків. Інакше кажучи, у пунктах 3 та 4 примітки до ст. 364 КК розкриваються далеко не у повному обсязі (вичерпно) всі без винятку об'єктивні та/або суб'єктивні ознаки того складу злочину, який передбачений у диспозиції цієї статті КК. У даному випадку в цій примітці лише уточнюється, конкретизується, розкривається зміст лише окремих положень (термінів, понять), використаних у диспозиції².

У повній мірі це стосується і наслідків злочинів, передбачених відповідними статтями розділу XVII Особливої частини КК. Одні з цих наслідків – майнового характеру – як такі, що можуть бути безпосередньо окреслені (описані, розкриті, уточнені) в законі шляхом використання для цього певних кількісних показників, зокрема відповідних розмірів

¹ Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. С. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг: загальна характеристика *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015 №1 (4), с. 272-295.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – н. м. д. г.), чітко визначені в пунктах 3 і 4 примітки до ст. 364 КК, тоді як інші – наслідки немайнового характеру – як такі, що мають оціночний характер і тому не можуть бути виражені за допомогою чітких (формалізованих) критеріїв, встановлюються судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження.

Судова практика зазначає, що відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру)¹.

Таким чином, під час досудового розслідування має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру має бути належним чином підтверджено (у тому числі цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву.

Слід звернути увагу, що ухвалою Великої Палати Верховного Суду від 30 серпня 2018 року № 13-40кс18 не знайдено підстав для відступу від існуючої правозастосовчої практики, орієнтованої лише на кількісний (вартісний) показник виміру істотної шкоди, заподіяної охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб².

Окрім цього, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом є причинний зв'язок між вчиненням особою діянням і його наслідками, який може бути як безпосереднім (наприклад, за ст. 364 КК), так й опосередкованим (наприклад, за ст. 367 КК).

¹ Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 жовтня 2020 року у провадженні №51-5639км19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92602161>

² Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 30 серпня 2018 року у провадженні №13-40 кс 18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207256>

11.3. Особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Важливою ознакою складу злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є суб'єктивна сторона, що характеризує психічне ставлення особи до своєї поведінки, усвідомлення нею суспільної небезпечності й протиправності діяння. Зазначимо, що в теорії кримінального права існують різні підходи до характеристики суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Попри суперечливість у визначенні конкретної форми вини в окремих службових злочинах, слід вказати, що для злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, найбільш характерним є їх учинення із умислом. При цьому в науці також обстоюється думка, що перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365) може вчинитись не лише умисно, але й зі змішаною виною; те саме, за В. Хашевим¹, стосується і зловживання владою або службовим становищем (ст. 364). Відмітимо, що психічне ставлення службової особи до свого суспільно небезпечного діяння за диспозиціями статей 364, 364-1, 365, 365-2 та ч. 2 ст. 366 КК України прямо визначене через умисел. Однак указані службові злочини є злочинами з матеріальним складом і є закінченими з моменту завдання істотної шкоди охоронюваним правам, свободам та інтересам, що потребує характеристики окремого психічного ставлення службової особи і до наслідків вчиненого діяння. Тут зауважимо, що, по-перше, кримінальне законодавство не обмежує різновидів конкретних форм зловживання і перевищення влади чи службових повноважень працівником правоохоронного органу, які можуть суттєво відрізнятись за своїм характером, обсягом, а відповідно, і наслідками. З огляду на це вважаємо, що службові злочини, передбачені статтями 364, 364-1, 365, 365-2 та ч. 2 ст. 366 КК України, можуть вчинятися зі змішаною формою вини, оскільки психічне ставлення службової особи до наслідків діяння може бути як умисним, так і необережним.

А. Задорожний зазначає, що для деяких злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, окрім вини, може виступати

¹ Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» Д., 2007. 20 с

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

також і мотив. За вказаною підставою у науці¹ службові злочини поділяються на злочини корисливої і некорисливої спрямованості. У цілому погоджуючись із наведеною диференціацією, А. Задорожний не вважає за можливе чітко розмежувати окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, на корисливі та некорисливі. Так, наприклад, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) може вчинюватись як з корисливих мотивів, так і в інших особистих інтересах чи інтересах третіх осіб².

Отже, специфіка суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності зводиться до вираження вини як психічного ставлення особи до діяння та його наслідків не лише у формі умислу (як у корупційних злочинах), але й у формі необережності, а також у змішаній формі вини. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як правило, вчинюються з корисливих або некорисливих мотивів, проте для суб'єктивної сторони складу такого злочину, як службова недбалість, наявність мотиву може бути не обов'язкова.

Поза цим, окрема увага в рамках кримінально-правової характеристики має приділятися суб'єкту злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Враховуючи характеристики об'єкта злочинів розділу XVII Особливої частини КК та механізм його порушення, вчинення цих злочинів пов'язане із обов'язковою участю спеціальних суб'єктів, якими є: 1) службова особа у визначенні ч. 3, 4 ст. 18 КК (ст.ст. 366, 367, 370 КК); 2) службова особа у визначенні п. 1, 2 примітки до ст.364 КК (ст.ст. 364, 368, ч.2, 3 ст. 368-2 КК); 3) службова особа юридичної особи приватного права (ст. 364-1, ч. 3, 4 ст. 368-3 КК); 4) працівник правоохоронного органу (ст.365, 365-3 КК); 5) особа, яка надає публічні послуги (ст.ст. 365-2, 368-4 КК); 6) суб'єкт декларування у визначенні примітки до ст. 366-1 КК (ст. 366-1 КК); 7) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування у визначенні п.1 примітки до ст. 368-5 КК (ст. 368-5 КК); 8) спортсмен, особа допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, посадова особа у сфері спорту (у визначенні ст.1 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань») (ст. 369-3 КК); 9) народний депутат України (ст. 364-4 КК).

¹ Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник. І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2009. 288 с.

² Задорожний А.А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2012. №2(44). С. 105-110.

При цьому у правовій системі України не міститься визначень спеціальних суб'єктів, які зазначені вище у пунктах 3, 4, 5, що є серйозним недоліком, оскільки створює правову невизначеність, а це є порушенням принципу законності. Громіздкі визначення службових осіб, які містяться у КК, можна звести до дефініції, яка у повній мірі враховує правові ознаки, які є необхідними та достатніми для застосування цих категорій. Так, службовою особою у КК є особа, яка на правовій підставі (у зв'язку з обійманням посади чи за спеціальним повноваженням) здійснює функції представника влади чи організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Поняття службової особи, яке закріплено у ч. 3, 4 ст. 18 КК, охоплює службових осіб публічного сектору, що визначені у п. 1, 2 примітки до ст. 364 КК, та службових осіб юридичних осіб приватного права, та вичерпується ними.

Для окреслення кола службових осіб приватного сектору закон не дає чітких орієнтирів. За висновком Верховного Суду України при визначенні поняття цього виду службової особи слід встановлювати його зміст виключно шляхом системного аналізу норм, передбачених ч. 3, 4 ст. 18 КК та п. 1, 2 примітки до ст. 364 КК¹.

Враховуючи також визнані у науці принципи кодифікації, службову особу юридичної особи приватного права варто визначити як особу, яка на правовій підставі здійснює організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції в юридичних особах, у статутному фонді яких державна чи комунальна частка не перевищує 50 відсотків і становить величину, що не забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на діяльність такої особи².

З метою відокремлення більш суворих кримінально-правових інструментів щодо корупційних злочинів найвищих службових осіб України у межах режиму правового впливу на корупційні злочини у сфері публічної службової діяльності (публічного сектору) введені такі суб'єкти злочину як «суб'єкт декларування» (ст. 366-1 КК) та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (ст. 368-5 КК). У ст. 369-2 КК використовується схожий із останнім термін – «особа, уповноважена на виконання функцій держави», проте він у межах цього складу злочину не позначає його суб'єкта та охоплює більш широке коло осіб (незважаючи на більш «вузьку» його назву).

¹ Постанова Верховного Суду України від 07.11.2013 року по справі № 5-42кц13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35667390>

² Михайленко Д. Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. 2017. С. 378-400.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Зазначені вище суб'єкти злочинів хоча і визначається у КК, але такі визначення є бланкетними, оскільки для встановлення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, відсилають до Закону України «Про запобігання корупції». Так, відповідно до примітки до ст.366-1 КК України суб'єктами декларування недостовірної інформації, є особи, які відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Отже, ст. 366-1 КК України розповсюджує свою дію не тільки на осіб, які є уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а й на осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням зазначених функцій¹.

Відповідно до п. 1 примітки до ст. 368-5 КК України особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є лише особи, зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Таким чином, втрачається смисл у здійсненні фінансового контролю за майновим станом осіб, які є суб'єктами декларування, але не є суб'єктами незаконного збагачення, а саме: 1) особи, зазначені у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 названого Закону (посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені у п.1 ч.1 зазначеної вище статті) та 2) особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Зазначену проблему необхідно вирішити шляхом уніфікації суб'єктів: 1) антикорупційного декларування; 2) адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю (ст.172-6 КУпАП); 3) кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) та незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України)².

У законодавстві України відсутні визначення публічної послуги та особи, яка надає таку послугу. Враховуючи положення ст.ст. 365-2 та 368-4 КК та пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» у КК для визначення особи, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, необхідно встановити у сукупності, що: 1) така особа прямо віднесена до цієї категорії Кримінальним або іншим законом; 2) вона не є державним службовцем чи посадовою особою місцевого самоврядування;

¹ Закон України «Про запобігання корупції» *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

² Михайленко Д. Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. 2017. С. 378-400.

3) особа провадить професійну діяльність, яка 4) пов'язана з наданням публічних послуг.

Осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (за переліком із КК) за характером повноважень можна розділити на дві групи: 1) особи, що здійснюють юридично значиму діяльність, тобто ту, яка породжує, змінює чи припиняє правовідносини (нотаріус, арбітражний керуючий, незалежний посередник, член трудового арбітражу, третейський суддя); 2) особи, що здійснюють квазіуправлінську діяльність (аудитор, оцінювач, експерт, викладач при оцінюванні знань, лікар при наданні юридично значимих документів тощо).

Із врахуванням наведених ознак необхідно визначати чи є особа такою, що надає саме публічні послуги. Разом із тим, варто погодитися, що арбітражний керуючий, уповноважена особа або службова особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за своїм правовим статусом належать до службових осіб¹. Те саме стосується члена трудового арбітражу та третейського судді, оскільки вони можуть бути уповноважені виносити рішення по суті питання, яке є обов'язковим для сторін спору. Такий висновок додатково обґрунтовується також тим, що згідно до ч.4 ст.18 КК та п.2 примітки до ст.364 КК іноземні третейські судді та особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому є службовими особами.

Поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначати відповідно до розуміння ознак цього суб'єкта злочину лише за змістом його застосування у КК, використовувати при цьому положень інших законів і, зокрема, Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 року не можливо. Разом із тим, при визначенні цього поняття слід враховувати змістовні ознаки правоохоронного органу, якими є здійснення ним правозастосовних або правоохоронних функцій. При цьому за висновком КСУ напрями діяльності, вказані у абз. 2 п. 1 ст. 2 зазначеного Закону, не можна вважати додатковими підставами для віднесення органів, що провадять таку діяльність, до правоохоронних, а працівник органу державної виконавчої служби не є працівником правоохоронного органу у розумінні КК. Також слід мати на увазі, що системне тлумачення назви розділу XVII Особливої частини КК, назви ст.365 КК, а також форм об'єктивної сторони цього злочину дає підстави

¹ Михайленко Д.Г. Поняття об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. Правове життя сучасної України [тези доп. Всеукр. наук. конф. (18-19 квітня 2008 р., м. Одеса). – О. : Фенікс, 2008. – С. 366-368.

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

стверджувати, що працівник правоохоронного органу – це різновид службової особи і йому притаманні її ознаки¹.

Для наявності складів злочинів розділу XVII Особливої частини КК, у яких суб'єкт є спеціальним, слід встановити не тільки ознаки такого суб'єкту, а й те, що його спеціальний статус був використаний для вчинення злочину, що зумовлено особливими характеристиками об'єкту кримінально-правової охорони. У зв'язку із цим, всі такі злочини є злочинами зі спеціальним складом.

Описані вище властивості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, тією чи іншою мірою консолідують їх у відповідну групу та входять до більшості їх складів. У зв'язку із цим, правильне їх розуміння та застосування суттєвим чином впливає на межі кримінально-правової заборони, що встановлені нормами розділу XVII Особливої частини КК².

Таким чином, злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, можна визначити як передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільні відносини, які становлять зміст правомірної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, осіб, які надають публічні послуги, а також їх авторитет і ділову репутацію, і виражається в неправомірному використанні, перевищенні, невиконанні чи неналежному виконанні суб'єктом злочину наданих йому повноважень, або в протиправному спонуканні до такого неправомірного використання, перевищення, невиконання або неналежного виконання ним своїх повноважень.

References:

1. *Zakon Ukrainy vid 11.06.2009 r. № 1508-UI «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia». Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2009. № 53. St. 1824*
2. *Zakon Ukrainy vid 07.04.2011 r. №3207-VI «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2011. № 41. st.414.*
3. *Mykhailenko D. H. Zahalni vlastyvoli zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publichnykh posluh. Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: naukovy narysy : monohrafiia za red. N. A. Myroshnynchenko, Ye. L. Streltsova; peredmova S. V. Kivalova. 2017. S. 378-400.*

¹ Рішення Конституційного Суду України від 18.04.2012 по справі № 1-13/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12#Text>

² Михайленко Д.Г. Поняття та структура об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. с. 521-531.

4. Melnyk M.I. Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protyidii : monohrafiia / M.I. Melnyk. – K. : Atika, 2001. s.168-172.
5. Korzhanskyi N.Y. Ob'ekt posiahatelstva y kvalyfykatsyia prestuplenyia Volhohrad : Nauch.-yssid. y red.-yzdat. otdel VSSH MVD SSSR. 1976. s.5.
6. Utevskiy B.S. Obshchee uchenye o dolzhnostnykh prestupleniyakh. M.: Yuryd. yzd. Myniusta SSSR. 1948. s.292.
7. Senatorov M.V. Obiekt zlochynu ta yoho vidobrazhennia v zakoni pro kryminalnu vidpovidalnist Pytannia borotby zi zlochynnistiu. 2003. Vyp. 7. s.139.
8. Mykhailenko D.H. Poniattia ta struktura obiektu zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2012. Vyp. 67. s. 521-531.
9. Chuhunikov. I.I. Do pytannia pro predmet kryminalno-pravovoho rehuliuвання. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2000. № 6. s. 45-48.
10. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Yu. V. Aleksandrov, O. O. Dudorov, V. A. Klymenko ta in. za red M. I. Melnyka. 2-he vyd. K.: Atika, 2008. s. 548.
11. Melnyk M. I. Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protyidii koruptsii : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 K, 2002. 506 s.
12. Khashev V. H. Kryminalna vidpovidalnist za zlovzhyvannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyshchem: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 «Kryminalne pravo i kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» D., 2007. - 20 s.
13. Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna) : pidruchnyk za red. P. S. Matyshevskoho. K. : Yurinkom Inter, 1999. s. 501.
14. Zadorozhnyi A.A. Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. Pravo i bezpeka. 2012. №2(44). S. 105-110.
15. Slutska T. I. Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, vchyneni u sferi sluzhbovoi diialnosti : navch. posib. K. : KYT, 2007. s. 30.
16. Akram Trad Al-Faiz. Vidpovidalnist za khabarnytstvo za kryminalnym zakonodavstvom Yordanii i Ukrainy (porivnialno-pravove doslidzhennia): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 «Kryminalne pravo i kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» K., 2002. 16 s.
17. Tiutiuhin V.I., Hrodetskyi Yu.V. Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoy diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh: zahalna kharakterystyka Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy. 2015 №1 (4), s. 272-295.
18. Khudiakova N. Yu. Kharakterystyka obiektyvnoi storony sluzhbovoi nedbalosti. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. 2011. № 3. s. 177-184.
19. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2001. № 25-26. C. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
20. Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 28 zhovtnia 2020 roku u provadzhenni №51-5639km19. Yedyniy derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92602161>
21. Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 30 serpnia 2018 roku u provadzhenni № 13-40 ks 18. Yedyniy derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207256>

РОЗДІЛ XI Деякі аспекти загальної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

22. *Kryminolohiia. Zahalna ta Osoblyva chastyny : pidruchnyk. I.M. Danshyn, V.V. Holina, M.Iu. Valuiska ta in. ; za zah. red. V.V. Holiny. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. X. : Pravo, 2009. 288 s.*

23. *Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 07.11.2013 roku po spravi № 5-42ks13. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35667390>*

24. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2014. № 49. st.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>*

25. *Mykhailenko D.H. Poniattia obiektu zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy [tezy dop. Vseukr. nauk. konf. (18-19 kvitnia 2008 r., m. Odesa). – O. : Feniks, 2008. – S. 366-368.*

26. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.04.2012 po spravi №1-13/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12#Text>.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ І КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПРИЗВОДЯТЬ ДО НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ	11
РОЗДІЛ ІІ МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ’ЯЗАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: НА ШЛЯХУ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ	39
РОЗДІЛ ІІІ ДЕЯКІ НАПРЯМИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	54
РОЗДІЛ ІV ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА	90
РОЗДІЛ V NORMATIVE FIXATION AND SOCIAL UNDERSTANDING OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES IN UKRAINE AND OTHER POST-SOVIET COUNTRIES (SOCIOLOGICAL AND LEGAL RESEARCH)	109
РОЗДІЛ VI ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИЧИННОСТІ ПРАВОПОРУШЕНЬ	132
РОЗДІЛ VII HATE CRIMES AS MANIFESTATIONS OF POLITICAL EXTREMISM OF CONTEMPORARY NEO-NAZI SCENE IN EUROPE	155
РОЗДІЛ VIII ВБИВСТВО, САМОГУБСТВО, НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК, КАЗУС У ДЕЛІКТОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ – РІД СМЕРТІ І ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ	174
РОЗДІЛ ІХ ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ	192
РОЗДІЛ X ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬ- НОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	213
РОЗДІЛ XI ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ’ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ	236

CONTENT

INTRODUCTION.....	9
SECTION I CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF CRIMES LEADING TO EMERGENCIES IN PRISON COLONIES	11
SECTION II INTERNATIONAL OBLIGATIONS AND NATIONAL LEGISLATION: ON THE WAY OF CONCEPTUALISING THE MECHANISM OF INTERACTION.....	39
SECTION III SOME DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	54
SECTION IV DISCIPLINARY LIABILITY AS THE MAIN TYPE OF LEGAL LIABILITY OF A LAWYER	90
SECTION V NORMATIVE FIXATION AND SOCIAL UNDERSTANDING OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES IN UKRAINE AND OTHER POST- SOVIET COUNTRIES (SOCIOLOGICAL AND LEGAL RESEARCH)	109
SECTION VI GENERAL THEORETICAL PRINCIPLES OF CAUSALITY OF OFFENSES	132
SECTION VII HATE CRIMES AS MANIFESTATIONS OF POLITICAL EXTREMISM OF CONTEMPORARY NEO-NAZI SCENE IN EUROPE	155
SECTION VIII MURDER, SUICIDE, ACCIDENT, INCIDENT IN THE DELICTIC DIMENSION - THE TYPE OF DEATH AND THEIR CRIMINAL SIGNIFICANCE FOR COUNTERACTION AND PREVENTION	174
SECTION IX COMPULSORY MEDICAL MEASURES AND COMPULSORY TREATMENT	192
SECTION X FEATURES OF THE STATE POLICY OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE	213
SECTION XI SOME ASPECTS OF THE GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE SPHERE OF OFFICIAL ACTIVITY AND PROFESSIONAL ACTIVITY RELATED TO THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES	236

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	10
РАЗДЕЛ I УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, КОТОРЫЕ ПРИВОДЯТ К ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ КОЛОНИЯХ	11
РАЗДЕЛ II МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА И НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО: НА ПУТИ К КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ	40
РАЗДЕЛ III НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ	55
РАЗДЕЛ IV ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ОСНОВНОЙ ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ АДВОКАТА	90
РАЗДЕЛ V НОРМАТИВНАЯ ФИКСАЦИЯ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОНИМАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ И ДРУГИХ ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ (СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ)	110
РАЗДЕЛ VI ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИЧИННОСТИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ	132
РАЗДЕЛ VII HATE CRIMES AS MANIFESTATIONS OF POLITICAL EXTREMISM OF CONTEMPORARY NEO-NAZI SCENE IN EUROPE	155
РАЗДЕЛ VIII УБИЙСТВО, САМОУБИЙСТВО, НЕСЧАСТНЫЙ СЛУЧАЙ, КАЗУС В ДЕЛИКТОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ – РОД СМЕРТИ И ИХ УГОЛОВНО- ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ	174
РАЗДЕЛ IX ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА И ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ЛЕЧЕНИЕ	192
РАЗДЕЛ X ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	213
РАЗДЕЛ XI НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СВЯЗАННОЙ С ПРЕДОСТАВЛЕНИЕМ ПУБЛИЧНЫХ УСЛУГ	236

In various countries, the complex of issues related to the legal liability for misconduct is resolved differently. The same action may be considered in different countries by different bodies in different procedural order. Even jurisdiction will fall under different branches of power: executive or judicial. Documents, procedures, etc. are also different.

This collective monograph is devoted to the study of legal liability for offenses. The research is aimed at a wide range of readers who are interested in the science of delinquency - delictology: judges, lawyers, prosecutors, legal scholars, students and cadets of law schools.

The text of the sections of the monograph is submitted in the author's edition.

The monograph "Delictology" was published with the assistance of the NGO "European Institute of Postgraduate Education" (Kyiv, Ukraine).

В разных странах комплекс вопросов, связанных с юридической ответственностью за совершение проступка, решается по-разному. Одно и то же деяние может стать предметом рассмотрения в разных странах различных органов в разном процессуальном порядке. Даже юрисдикция будет подпадать под разные ветви власти: в исполнительную или судебную. Оформление документов, совершение процедур и т.п. также различаются между собой.

Исследованию вопросов, связанных с юридической ответственностью за совершение правонарушений посвящена эта коллективная монография. Исследование рассчитано на широкий круг читателей, интересующихся наукой о правонарушениях - деликтологии: судей, адвокатов, прокуроров, ученых-правоведов, студентов и курсантов юридических учебных заведений.

Текст разделов монографии подается в авторской редакции.

Монография «Деликтология» издана за содействием ОО «Европейский институт последипломного образования» (Киев, Украина).

У різних країнах комплекс питань, пов'язаних з юридичною відповідальністю за вчинення проступку, вирішується по-різному. Одне і те ж діяння може стати предметом розгляду в різних країнах різних органів у різному процесуальному порядку. Навіть юрисдикція буде підпадати під різні гілки влади: під виконавчу або судову. Оформлення документів, вчинення процедур тощо також різняться між собою.

Дослідженню питань, пов'язаних з юридичною відповідальністю за вчинення правопорушень, присвячена ця колективна монографія. Дослідження розраховане на широке коло читачів, які цікавляться наукою про правопорушення – деликтологією: суддів, адвокатів, прокурорів, вчених-правознавців, студентів та курсантів юридичних навчальних закладів.

Текст розділів монографії подається в авторській редакції.

Монографія “Деликтологія” видана за сприянням ГО “Європейський інститут післядипломної освіти” (м. Київ, Україна).

DELIKTOLOGIE

Kolektivní monografie

Vědecké vydání

ДЕЛИКТОЛОГІЯ

Колективна монографія

Наукове видання

DELICTOLOGY

Collective monograph

Scientific edition

ДЕЛИКТОЛОГІЯ

Коллективная монография

Научное издание

Signed for printing 30.07.2021
Press: Tiskárna Grafema, s.r.o., Hranice, Česká republika